

म्. ए. ए–पीएच्. डी.–ए. एल. एम., इत्याद्युपपदावलिधारिणा

नैकविद्वत्परिषत्संमानितेनाध्यापकवर्येण

भाण्डारकरकुलोत्पन्नेन गोपालसूनुना रामकृष्णेन

विरचिता

तत्सूनुना एम्. ए., इत्युपपदभृता श्रीधरेण

संशोधिता

तदन्तेवासिना

बेलसरे इत्युपाह्वेन

भिकाजि सूनुना मल्हारेण

प्रकाशिता ।

षष्ठमावृत्तिः ॥

मूल्य आना । ८ – –
१५

મુંબાઇ ઇલાકાનું સરકારી કેળવણી ખાતુ.

સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા.

રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકર,

એમ.-એ.-પીએચ્-ડી-એ. એલ્. એમ્ -ઇ., ઇ.

વિરચિત

સંસ્કૃત પાઠાવલી.

શ્રીધર રામકૃષ્ણ ભાંડારકર એમ. એ.

સંશોધિત.

ગુજરાતી ભાષાંતર રચનાર;

મલ્હાર ભિકાજી બેકસરે,

વાઇસ પ્રિન્સિપાલ ગુજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

છઠ્ઠી આવૃત્તિ.

અમદાવાદ.

નારણલાલ મોતિલાલ શાહ.

બુકસેલર તથા પબ્લિશર.

સંવત ૧૯૭૩ સને ૧૯૧૭.

મૂલ્ય ૯ આના.

અમદાવાદ.
કાળુપુર ટંકશાળની પોળમાં આવેલા શ્રી રામકૃષ્ણ પ્રીન્ટીંગ
પ્રેસમાં શા. મગનલાલ હરિવલ્લભદાસે છાપ્યું.

નવી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

ડાક્ટર રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકરની માર્ગોપદેશિકા આધુનિક કાળના વિદ્યાર્થિઓને સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવામાં પહેલું પગલું છે. તેની પદ્ધતિ અને રચના સર્વત્ર પ્રતિષ્ઠા પામી છે. ધીમે ધીમે વિદ્યાર્થિઓ એકેક પગલું આગળ વધીને, ટુંકી મુદતમાં ઈંગ્રેજી જેવી અતિ ભિન્ન અને અતિ અપરિચિત ભાષામાં બીજા વિષયનો અભ્યાસ ચલાવી, સંસ્કૃત જેવી નષ્ટ-જીવિત પણ પ્રૌઢ ભાષામાં વ્યુત્પન્ન બની, ગીર્વાણુવિદ્યાભાણ્ડાગારના અધિકારી થાય છે.

માર્ગોપદેશિકાની સરણીનો લાભ ગુજરાતી વિદ્યાર્થિઓ લઇ શકે, એવા હેતુથી રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, બિ. એ. તરફથી આગળ તેનો ગુજરાતી તરજુમો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. તેની નકલો ખપી ગયાથી, ફરી છપાવવાની જરૂર જોઇ, ડાક્ટરની રજાથી આ નવી આવૃત્તિ તૈયાર કરી છે.

પહેલાંની આવૃત્તિ રા. રા. કેશવલાલ ઘણો શ્રમ લઇ બનાવેલી હતી, તેથી આ નવી આવૃત્તિમાં થોડોજ ફેરફાર કરવો પડ્યો છે. ફક્ત કેટલાએક દુર્બોધ સ્થળમાં સ્થળમાં સુગમતા લાવવાને યત્ન કર્યો છે. પરંતુ, આ આવૃત્તિની વિશેષતા એટલીજ છે કે, હાલના દિવસમાં કેળવણીના વધારાને લીધે ગુજરાતીમાં સંસ્કૃત શબ્દો, સાધારણ રીતે વાપરવામાં આવ્યાથી, સુગમ થયા છે; તેથી ગુજરાતના વિદ્યાર્થિઓને ઈંગ્રેજી, અથવા યુરોપના વિદ્યાર્થિઓને ગુજરાતી કે સંસ્કૃત, શિખવવું હોય ત્યારે, જે પદ્ધતિ અનુસરવી પડે છે, તેવી પદ્ધતિ રા. રા. કેશવલાલની આવૃત્તિમાં દેખાય છે. "ધન" શબ્દનો અર્થ, ગુજરાતના વિદ્યાર્થિઓને, શિખવવો પડે, તેમ નથી; ત્યારે "ધન" શબ્દની આગળ તેનો અર્થ સમજાવવા "દોલત" લખવાથી "ધન" શબ્દ અપરિચિત છે, એવો ભાસ વિદ્યાર્થિ-

ઓના મનમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે; વળી " घन " શબ્દ અપરિચિત છે, અને તે નવો શિખવો છે, એવો ભાસ થયા પછી તેની આગળ સ્ત્રીલિંગનો "દોલત" શબ્દ મૂકવાથી, તે સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીલિંગનો હશે, એવો ભ્રાંતિ ભાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તે દૂર કરવા, તે નપુંસક લિંગનો (નાન્યતરજાતિનો) છે. એવું વધારે ગોખવાની વિદ્યાર્થિઓને જરૂર પડે છે; અને, એવી રીતે સંસ્કૃત શિખવાથી. અજ્ઞાન દૂર કરવું, સંપાદન કરેલા જ્ઞાનમાં વધારો કરવો, અને વિદ્યાર્થિઓનો માર્ગ સુગમ કરવો, એવો मार्गोपदेशिकानो —બલ્કે બધાં પુસ્તકોનો— જે હેતુ છે, તે નિષ્ફળ થાય છે. તેમજ " क्षुध् " ધાતુનો અર્થ " ભૂખવું " કહેવાથી વિદ્યાર્થિઓનો શ્રમ અનેક રીતે વ્યર્થ વધે છે.

ભાષાના વપરાશના ક્ષેત્રફળના વધારાનો લાભ લઈને, વિદ્યાર્થિઓનો શ્રમ ઓછો કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તો "घन" શબ્દનો અર્થ આપવાની જરૂરજ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં શબ્દની જે જાતિ હોય, તેજ જાતિ તેની ગુજરાતીમાં પણ હોય છે, એવો નિયમ સામાન્ય છે; તેને અપવાદ છે ખરા, પણ તે ઘણા થોડા છે; તેથી, અપવાદક સ્થળોમાંજ સંસ્કૃત શબ્દોની જાતિ કહેવાની જરૂર છે, બાકીના શબ્દોની જાતિ પણ કહેવાની જરૂર નથી. તેમજ, "क्षुध्" ધાતુનો અર્થ " ભૂખ થવી " એવો કહેવાથી, " સંસ્કૃત શિખવું, તેમાં કાંઈ નવું નથી " એવું જાણીને વિદ્યાર્થિઓને હિંમત આવે, અને તેઓ ઉત્સાહથી સંસ્કૃત શિખે—એટલીજ અસર આ આગળિથી થાય, તો તે પણ એક મોટોજ લાભ છે.

સંસ્કૃતની વાક્યરચના ગુજરાતીમાં આવેલી છે, તેથી ગુજરાતી વાક્યોનું સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર કરવું ઘણું સુગમ છે; તેથી સુગમતા લાવવા માટે, ગુજરાતીની, અપ્રસિદ્ધ વાક્યરચનાનો ઉપયોગ કરીએ, તો તેથી તેવાં વાક્યો આધુનિક રૂઢ ભાષા વંચનારની નજરે અયોગ્ય દેખાય. ગુજરાતીમાં સામાન્ય રીતે, ભૂતકાળમાં

સકર્મક ક્રિયાપદોનો કર્તરિ પ્રયોગ થતો નથી; તેથી, એવાં વાક્યોમાં કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં આવે છે. પણ, સંસ્કૃતમાં એવાં વાક્યોમાં કર્તરિ પ્રયોગ થાય છે, અને વળી જૂદો કર્મણિ પ્રયોગ પણ થાય છે. એવાં વાક્યો—રામે રાવણને જીત્યો, ઇ૦—ફેરવીને, " રામ રાવણને જીતતો હવો, " ઇ૦ શુદ્ધ પણ અપ્રસિદ્ધ પ્રયોગમાં લખ્યાથી, ગુજરાતીની જે વાક્ય રચના તેજ સંસ્કૃતની પણ છે, એ તત્ત્વનું દ્રઢીકરણ થાય છે. તેમજ, સંસ્કૃતમાં પ્રથમ પુરૂષમાં તથા તૃતીય પુરૂષમાં આજ્ઞાર્થ થાય છે, અને ગુજરાતીમાં સાધારણ રીતે થતો નથી, પણ કેટલીએક વખતે થાય છે ખરો; તેનો લાભ વિદ્યાર્થિઓને આપવા સારૂ, " ઇશ્વર રાણીનું કલ્યાણ કરો " એવો પ્રયોગ સામાન્ય રીતે વાપરી શકાય. હવે, વિધ્યર્થમાં ગુજરાતી વાક્યોનો કોઇ પણ પ્રકારે કર્તરિ પ્રયોગ થતો નથી, તે નિરૂપાયની વાત છે; એવે ઠેકાણે કર્મણિ પ્રયોગજ વાપરવો પડે છે.

માર્ગોપદેશિકાની પદ્ધતિ પ્રમાણે જે ઠેકાણે જે નિયમની જરૂર દેખાઇ, તે ઠેકાણે તે નિયમ દાખલ કર્યો છે, કોઇપણ નિયમની જરૂર જણાયા વિના, તે નિયમ આપવો નહીં–આ તત્ત્વનો સ્વીકાર કર્યાથી વ્યાકરણનો અમુક નિયમ જોવો હોય, તો, તે ખોળવાનું સાધન નથી, તથા બધા નિયમો એક ઠેકાણે મળી શકતા નથી. એ દુર્ગમતા દૂર કરવાના હેતુથી ડાક્ટર ભાંડારકરની મંજુરી મેળવીને, આ આવૃત્તિમાં પુસ્તકને છેવટે **વ્યાકરણ સંગ્રહ** જોડયો છે, તથા વ્યાકરણનાં જૂદાં જૂદાં પ્રકરણ બતાવવા સારૂ મૂ૦ પુસ્તકના ૧૨ ભાગ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યા છે.

સંસ્કૃતના અભ્યાસમાં, વિદ્યાર્થીઓનો બોજો ઓછો થાય, તેઓને શ્રમ ઓછો પડે, અને તેઓ ઉત્સાહથી સંસ્કૃત શિખે, એવી મતલબથી આ ફેરફાર કર્યા છે, આ મતલબ પાર પડશે, એવી ઉમેદ છે.

અમદાવાદ.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ આવૃત્તિ પાછલી આવૃત્તિની કેવળ પુનરૂક્તિ છે. તેમાં વિશેષ ફેરફાર કશો કર્યો નથી.

અમદાવાદ.

મ. ભિ. બેલસરે.
સને ૧૯૦૮

અનુક્રમણિકા.

પાઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.

भाग ९ मो.

भाग ९ मो.

भाग ११ मो.

भाग १२ मो.

संकीर्ण.

વર્ણસંકેત.

આ. આત્મને.	આત્મનેપદી.	પ. પરસ્મૈ	પરસ્મૈપદી.
ઉપ.	ઉપસર્ગ.	પં.	પંચમી.
ઉભય	ઉભયપદી.	પુ.	પુલ્લિંગ.
એક.	એકવચન.	પ્ર.	પ્રથમા.
કર્મણિ	કર્મણિ રૂપ.	બહુ.	બહુવચન.
ગ.	ગણ.	ભૂ. કૃ.	કર્મણિભૂતકૃદંત.
ચ.	ચતુર્થી.	વ. કૃ.	કર્તરિ વર્તમાન કૃદંત.
તૃ.	તૃતીયા.	વિશે.	વિશેષણ.
ત્રિ.	ત્રિલિંગ.	ષ	ષષ્ઠી.
દ્વિ	દ્વિતીયા.	સ.	સપ્તમી.
દ્વિ.	દ્વિવચન	સં.	સંબોધન.
ન.	નપુંસક.	સ્ત્રી.	સ્ત્રીલિંગ.

સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકા.

અક્ષર.

સ્વર.

अ અ, आ આ, इ ઇ, ई ઈ, उ ઉ, ऊ ઊ, ऋ* ઋ,
ॠ* ૠ, ऌ ઌ, ए એ, ऐ ઐ, ओ ઓ, औ ઔ,
ं અનુસ્વાર. : વિસર્ગ.

વ્યંજન.

કંઠ્ય . . . क् ક્, ख् ખ્, ग् ગ્, घ् ઘ્, ङ्* ઙ્;
તાલવ્ય . . च् ચ્, छ् છ્, ज् જ્, झ् ઝ્, ञ् ઞ્;
મૂર્ધન્ય. . . ट् ટ્, ठ् ઠ્, ड् ડ્, ढ् ઢ્, ण् ણ્;
દંત્ય. . . . त् ત્, थ् થ્, द् દ્ ध् ધ્, न् ન્
ઓષ્ઠ્ય. . . प् પ્, फ् ફ્, ब् બ્, भ् ભ્, म् મ્;

અંતઃસ્થ અથવા અર્ધસ્વર:
- તાલવ્ય.................... य् ય્;
- મૂર્ધન્ય.................... र् ર્;
- દંત્ય.................... ल् લ્;
- દંત્યોષ્ઠ્ય.................... व् વ્;

ઉષ્માક્ષર:
- તાલવ્ય.................... श् શ્;
- મૂર્ધન્ય.................... ष् ષ્;
- દંત્ય.................... स् સ્;

મહાપ્રાણ.................................... ह् હ્;

* આ અક્ષરો ઘણું ખરૂં ગુજરાતી ઉચ્ચારમાં શુદ્ધ રૂપે જણાતા નથી; માટે, તેમનો ઉચ્ચાર કોઈ શુદ્ધ વક્તાને મોઢે શીખી લેવો.

ઍટલે પાંચ વર્ગો માંહેલા દરેકના છેલ્લા ત્રણ વ્યંજનો અને અંતઃસ્થ. તથા મહાપ્રાણને, ઘોષ વ્યંજન કહે છે. બાકીના વ્યંજનોને અઘોષ વ્યંજન કહે છે.

સ્વરો જ્યારે વ્યંજનમાં મળે છે, ત્યારે તેમની આકૃતિ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

જ્યારે વ્યંજન નીચે (્) આવો છેકો ન હોય, ત્યારે તે વ્યંજનમાં અ મળેલો છે, એમ જાણવું: ઉદાહરણ,-क. आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ऌ, ए, ऐ, ओ, औ, આ સ્વરોનું ઉમેરણ છેકા વિનાના વ્યંજનને ा ि, ी, ु ू ृ, ॄ, ॢ, े, ै, ो, ौ, એવી નિશાની લાગેલી હોવાથી સમજાય છે; ઉદાહરણ:— कક, का કા, कि કિ, की કી, कु કુ, कू કૂ, कृ કૃ, कॄ કૄ, कॢ ક્લૃ, के કે, कै કૈ, को કો, कौ કૌ.

મુખ્ય સંયુક્ત વ્યંજન, કે જોડાક્ષર નીચે પ્રમાણે છે:—

क्क ક્-ક	ग्ध ગ્-ધ	च्छ्व ચ્-છ્-વ	ड्य ડ્-ય
क्त ક્-ત	ग्न ગ્-ન	च्म ચ્-મ	ण्ण ણ્-ણ
क्त्र ક્-ત્-ર	ग्र ગ્-ર	च्य ચ્-ય	ण्म ણ્-મ
क्न ક્-ન	ग्र्य ગ્-ર્-ય	ज्ञ જ્-ઞ	ण्य ણ્-ય
क्म ક્-મ	ग्ल ગ્-લ	ज्र જ્-ર	ण्व ણ્-વ
क्र ક્-ર	ग्व ગ્-વ	ज्व જ્-વ	त्त ત્-ત
क्य ક્-ય	घ्य ઘ્-ય	ट्ट ટ્-ટ	त्त्र ત્-ત્-ર
क्ल ક્-લ	घ्न ઘ્-ન	ट्य ટ્-ય	त्र्य ત્-ર્-ય
क्व ક્-વ	घ्र ઘ્-ર	ड्र ડ્-ર	त्य ત્-ર્-ય
क्ष ક્-ષ	घ्व ઘ્-વ	ड्य ડ્-ય	ત્-ન
क्ष्ण ક્-ષ્-ણ	ङ्क ઙ્-ક	ढ्र ઢ્-ર	त्प ત્-પ
क्ष्म ક્-ષ્-મ	ङ्क्त ઙ્-ક્-ત	ङ्ग ઙ્-ગ	त्प्र ત્-પ્-ર
क्ष्य ક્-ષ્-ય	च्च ચ્-ચ	ङ्म ઙ્-મ	त्फ ત્-ફ
क्ष्व ક્-ષ્-વ	च्छ ચ્-છ	ढ्य ઢ્-ય	त्म ત્-મ
ख्य ખ્-ય	च्छ्र ચ્-છ્-ર	ढ्व ઢ્-વ	त्र ત્-ર

त्व ત્-વ	न्य ન્-ય	य्व ય્-વ	ष्ठ ષ્-ઠ
त्स ત્-સ	न्व ન્-વ	र्ण्य ર્-ણ્-ય	ष्ठ्य ષ્-ઠ્-ય
त्स्न ત્-સ્-ન	प्त પ્-ત	र्ध्य ર્-ધ્-ય	ष्ण ષ્-ણ
त्स्य ત્-સ્-ય	प्त्य પ્-ત્-ય	ल्क લ્-ક	ष्प ષ્-પ
थ्य થ્-ય	प्न પ્-ન	ल्ग લ્-ગ	ष्प्र ષ્-પ્-ર
द्ग દ્-ગ	प्म પ્-મ	ल्प લ્-પ	ष्म ષ્-મ
द्द દ્-દ	प्य પ્-ય	ल्म લ્-મ	ष्य ષ્-ય
द्ध દ્-ધ	प्र પ્-ર	ल्य લ્-ય	ष्व ષ્-વ
द्ब દ્-બ	प्ल પ્-લ	ल्ल લ્-લ	स्क સ્-ક
द्ब्र દ્-બ્-ર	प्स પ્-સ	ल्व લ્-વ	स्ख સ્-ખ
द्भ દ્-ભ	ब्ज બ્-જ	व्य વ્-ય	स्त સ્-ત
द्म દ્-મ	ब्द બ્-દ	व्र વ્-ર	स्थ સ્-થ
द्य દ્-ય	ब्ध બ્-ધ	श्च શ્-ચ	स्न સ્-ન
द्र દ્-ર	ब्य બ્-ય	श्न શ્-ન	स्प्र સ્-પ્-ર
द्र्य દ્-ર્-ય	ब्र બ્-ર	श्म શ્-મ	स्फ સ્-ફ
द्व દ્-વ	भ्ण ભ્-ણ	श्य શ્-ય	स्म સ્-મ
द्व्य દ્-વ્-ય	भ्न ભ્-ન	श्र શ્-ર	स्य સ્-ય
द्व्र દ્-વ્-ર	भ्य ભ્-ય	श्ल શ્-લ	स्र સ્-ર
ध्न ધ્-ન	भ्र ભ્-ર	श्व શ્-વ	ह्ण હ્-ણ
ध्म ધ્-મ	भ्व ભ્-વ	ष्क ષ્-ક	ह्न હ્-ન
ध्य ધ્-ય	म्म મ્-મ	ष्क्र ષ્-ક્-ર	ह्म હ્-મ
ध्र ધ્-ર	म्र મ્-ર	ष्ट ષ્-ટ	ह्य હ્-ય
ध्व ધ્-વ	म्य મ્-ય	ष्ट्य ષ્-ટ્-ય	ह्र હ્-ર
न्न ન્-ન	म्ल મ્-લ	ष्ट्र ષ્-ટ્-ર	ह्ल હ્-લ
न्म ન્-મ	म्व મ્-વ	ष्ट्व ષ્-ટ્-વ	ह्व* હ્-વ

* બોલવા સરળ પડે, માટે અંત્યાક્ષરમાં અકાર મેળવી, જોડાક્ષર આપ્યા છે.

भाग १ लो.

પાઠ ૧ લો.

વર્તમાન કાળ;–પરસ્મૈપદ.*

એકવચન.

પ્રત્યય–પુરુષ ૧, मि; પુરુષ ૨, सि; પુરુષ ૩, ति.

પહેલા ગણના ધાતુ†

गम् [गच्छ्] ગમન કરવું, જવું.	बुध् (बोध) બોધ થવો, જાણવું.	वद् વદવું. બોલવું.
		वस् વસવું, રહેવું.
नी [नय्] લેઈ જવું, દોરવું.	भू (भव) હોવું, થવું.	सृ (सर्) સરકવું ખસવું, જવું.
पत् પતન પામવું, પડવું.	स्मृ (स्मर्) સ્મરણ કરવું, યાદ લાવવું, સંભારવું.	

* સંસ્કૃતમાં ક્રિયાપદના રૂપાખ્યાનના પ્રત્યયો બે પ્રકારના છે:– પરસ્મૈપદ પ્રત્યય, અને આત્મનેપદ પ્રત્યય. કેટલાક ધાતુઓ કેવળ પરસ્મૈપદ પ્રત્યય લેનારા એટલે પરસ્મૈપદી, કેટલાક કેવળ આત્મનેપદ પ્રત્યય લેનારા એટલે આત્મનેપદી, અને કેટલાક બે પ્રકારના પ્રત્યયોમાંથી ગમે તે પ્રકારના પ્રત્યય લેનારા એટલે ઉભયપદી, હોય છે.

† ગુણકારી થતા, એટલે વિકરણ પ્રત્યય આવતા ગુણની નિશાની લાગતાં, કેટલાક ધાતુને જે વિશેષ રૂપ (જેમ કે गम्ने બદલે गच्छ्), અથવા આદેશ (જેમ કે दृश् ને બદલે पश्य) થાય છે, તે કાટખૂણ [ ] કૌંસમાં બતાવેલ છે.

‡ પહેલા ગણના વિકરણ પ્રત્યય अ પૂર્વે ધાતુના અંતના હ્રસ્વ કે દીર્ઘ સ્વરનો, તથા ઉપાંત્ય (એટલે છેલ્લા અક્ષરની પૂર્વેના) હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે. इ ई નો ए, उ ऊ નો ओ, ऋ ॠ નો अर्; અને ऌ નો अल् થાય છે.

§ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે नी ધાતુનું ने રૂપ થાય, તેને વિકરણ પ્રત્યય अ અને ત્રીજો પુરુષ–એકવચન પ્રત્યય ति લગાડવાનો છે. સંસ્કૃતમાં બે સ્વરો સંયોગમાં આવે, તો સંધિ થાય છે; તેથી કરીને ने અને अ ની

* બીજા ગણના ધાતુ.

अस् થવું હોવું.	अद् ખાવું.

૫ પહેલા ગણના ધાતુઓમાં પ્રથમ વિકરણ પ્રત્યય अ ઉમેરાય છે, ને ત્યારપછી તે તૈયાર થયેલા રૂપને એટલે અંગને પુરૂષબોધક પ્રત્યય લગાડે છે.

બીજા ગણના ધાતુઓને પુરૂષ-બોધક પ્રત્યય લાગલા જ લગાડે છે.

૨૦ પહેલા પુરૂષના म् અને व् થી શરૂ થતા પ્રત્યયો લગાડવાના હોય, અને, તે म् અને व् ની પહેલાં अ હોય, તો, તે अ નો आ થાય છે. રૂપો

वदामि ।	सरसि ।	गच्छति ।	भवति ।
रक्षसि ।	नयामि ।	अद्मि ।	अत्ति ।
पतति ।	वससि ।	नयति ।	अस्ति ।
बोधसि ।	सरामि ।	बोधामि ।	

પહેલો ગણ.

चर् ચરવું, ચાલવું.	दह् દાઝવું, બળવું, બાળવું.
जीव् જીવવું.	नम् નમવું.
त्यज् ત્યાગ કરવો, તજવું.	पच् પકાવવું, રાંધવું.

સંધિ કરવી જોઇએ. હવે એક નિયમ એવો છે કે, ए, ऐ, ओ અને औ પછી કોઇ પણ સ્વર આવે, તો, તેમને બદલે અનુક્રમે अय्, आय्, अव्, आव् મુકવામાં આવે છે. તેથી કરીને, ने+अ=नय्+अ=नय, તેને ति લાગવાથી, नयति થાય છે; તેજ પ્રમાણે भू+अ=भो+अ=भव्+अ=भव. આવી રીતના સ્વરવિકારને લીધે, ધાતુનાં જે રૂપ થાય છે, તે અર્ધચંદ્ર () કૌંસમાં આપ્યાં છે.

* બીજા ગણના ધાતુનું રૂપાખ્યાન ઘણું કઠણ હોય છે, તેથી, આ ચોપડીમાં બીજા ગણના બેજ ધાતુ આપ્યા છે, બીજો ગણ બીજી ચોપડીમાં સવિસ્તર આપ્યો છે.

અનુનાસિક સિવાય કોઈ પણ સ્પર્શી વ્યંજન પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો, તે સ્પર્શી વ્યંજનને બદલે તેનાજ વર્ગનો પહેલો અક્ષર મૂક-

(तुं) बोले छे.
(ते) बोले छे.
(तुं) जाय छे.
(हुं) जाउं छुं.
(ते) रहे छे.
(हुं) रहुं छुं.
(तुं) पडे छे
(तुं) चाटे छे.

(ते) जाणे छे.
(तुं) दोरे छे.
(तुं) खमे छे.
(हुं) थाकुं छुं.
(तुं) खाय छे.
(हुं) छुं
(तुं) छे.*
(ते) रहे छे.

(ते) तजे छे.
(तुं) नमे छे.
(हुं) रांधुं छुं.
(तुं) बाळे छे.
(हुं) बचावुं छुं.
(ते) चाले छे.
(हुं) जीवुं छुं.
(ते) रांधे छे.
(हुं) तजुं छुं.

पाठ २ जो.

बहुवचन.§

प्रत्ययः—पुरुष १, मस्ः पुरुष २, थ पुरुष ३, अन्ति.+

४ चोथो गण.

नश् नाश पामवुं.
नृत् नृत्य करवुं, नाचवुं.
पुष् पोषवुं, पोषण करवुं.
मुह् मोह पामवो, मुंझावुं, घेला थवुं, बेभान थवुं.
क्षुभ् क्षोभ करवो.

६ छठोगण.

इष् [इच्छ्] इच्छवुं.
प्रच्छ् [पृच्छ्] पूछवुं.
मुच् [मुञ्च्] मूकवुं, छोडवुं.
विश् प्रवेश करवो. पेसवुं.
सृज् छोडी देवुं; सरजवुं, पेदा करवुं.
स्पृश् स्पर्श करवो, अडकवुं.

वामां आवे छे; उ. ककुस्×प्रान्त=ककुप्प्रान्त अने दृशद्×पतति=दृशत्पतति.

* सि प्रत्ययनी पहेलां अस धातुनो अंत्य स लोपाय छे.

§ संस्कृत भाषामां द्वित्व (बे-पणुं) दर्शाववुं होय, त्यारे द्विवचन वापरवामां आवे छे. ए द्विवचन नवा विद्यार्थीओने केवळ नवतर होवाथी, ते त्रीजा पाठमां आप्युं छे. खरो अनुक्रम तो एवो छे के, एकवचन, द्विवचन, ने बहुवचन.

+ अ थी शरु थता प्रत्ययनी पहेलां अ आवे, तो ते अ लोपाय छे. क्षुप्+अ+अन्ति=चोप्+अन्ति=घोपन्ति.

(૯) પુરુષ-બોધક પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં, ચોથા ગણના ધાતુમાં य, અને છઠ્ઠા ગણના ધાતુમાં अ, લગાડવો જોઇએ.*

— દ્વિવચનના તથા બહુવચનના પુરુષબોધક પ્રત્યયોની પહેલાં, अस् (ગ. ૨) નો લોપ થાય છે.

वदामः§ ।	दहामः ।	लुठ्यन्ति ।
गच्छन्ति ।	सन्ति ।	स्पृशामः ।
बोधथ ।	जीवथ ।	सृजथ ।
नयामः ।	नमन्ति ।	इच्छन्ति ।
भवथ ।	पुष्यामः ।	पृच्छथ ।
वसन्ति ।	नश्यन्ति ।	मुञ्चामः ।
स्थ ।	नृत्यथ ।	विशन्ति ।
अदन्ति ।	मुह्यामः ।	

પહેલો ગણ.

जि (जय्) જય પામવો, જીતવું.
दृश् (पश्य्) દર્શન કરવું જોવું.
धाव् ધાવું, દોડવું.
पा (पिब्) પાન કરવું, પીવું.
यज् યજ્ઞ કરવો, પૂજવું.
वह् વહેવું, વાવું, લેઇ જવું.
स्मृ (स्मर्) સ્મરણ કરવું, સંભાળવું.
हृ (हर्) હરણ કરવું, લેઇ લેવું, લઇ જવું.

ચોથો ગણ.

अस् ફેંકવું.
कुस् ભેટવું.
तुष् સંતોષ પામવો, પ્રસન્ન (થવું.
लुट्, लुठ्, લોટવું, આળોટવું.
शुष् સુકાઇ જવું. સોસાવું.

છઠ્ઠો ગણ.

क्षिप् ફેંકવું.
तुद् પીડવું, કનડવું, સતાવવું.
दिश् દેખાડવું, બતાવવું.
सिच् (सिञ्च्) સીંચવું. છાંટવું.

---

* આ બે ગણોમાં, પહેલા ગણમાં જેમ ગુણ થાય છે, તેમ ધાતુના સ્વરનો ગુણ થતો નથી.

§ પદને અંતે स् હોય તો, તેનો વિસર્ગ થાય છે, તેમજ, પદાંત र्નો અઘોષ વ્યંજનની પહેલાં, અગર કશુંએ ન આવે, તો વિસર્ગ થાય છે.

(તમે) બોલો છો.	(તેઓ) પીએ છે.	(અમે) ફેંકિયે છિયે.
(અમે) જઈએ છિયે.	(અમે) નાશ પામિયે છિયે.	(અમે) પિયે છિયે.
(તેઓ) સમજે છે.	(તેઓ) નાચે છે.	(તમે) યજ્ઞ કરો છો.
(તમે) રોશો છો.	(તમે) ઘેલા થાઓ છો.	(તેઓ) વરે છે.
(તેઓ) થાય છે.	(અમે) લોભ કરિયે છિયે.	(અમે) સંભારિયે છિયે.
(અમે) રહિયે છિયે.	(તેઓ) અટકે છે.	(તમે) દ્યો છો.
(તમે) ખાઓ છો.	(અમ) ઉતરિયે છિયે.	(તેઓ) બીહે છે.
(અમે) છિયે.	(તમે) ફરી જન્મો છો.	(અમ) સંતાપ પામિયે છિયે.
(તેઓ) માગે છે.	(તેઓ) જુએ છે.	(તેઓ) સુકાય છે.
(અમે) ઉડિયે છિયે.		(તમે) આક્રોશો છો.
(તેઓ) પડે છે.		(તમે) હરો છો.
(તમે) જીતો છો.		

પાઠ ૩.

દ્વિવચન.

પ્રત્યય-પુરુષ ૧, वस्; પુરુષ ૨, थस्; પુરુષ ૩, तस्.

દશમા ગણના ધાતુ *

कथ् કથન કરવું, કહેવું.	चिन्त् ચિંતન કરવું, વિચારવું.	प्री (प्रीणय्) પ્રેમ ઉપજાવવો, ખુશ કરવું.
गण् ગણવું, ધારવું.	चुर् (चोर्) ચોરવું.	स्पृह् ઇચ્છવું, તૃષ્ણા રાખવી.
घुष् (घोष्) ઘોષવું, જાહેર કરવું.	पीड् પીડવું, દુઃખ દેવું.	रच् રચવું, ગોઠવવું.
	प्रथ् પ્રસિદ્ધ કરવું.	

* સામાન્ય રીતે કહેતાં, દશમા ગણના ધાતુઓ ઉભયપદી છે.

‡ વિકરણ પ્રત્યય अय લગાડેલો હોય, ત્યારે ધાતુના અંત્ય સ્વરની, તથા ઉપાંત્ય अ ની વૃદ્ધિ થાય છે; અને अ સિવાય બાકીના ઉપાંત્ય હ્રસ્વ સ્વરનો ગુણ થાય છે. આ ફેરફાર कथ्, गण्, रच्, प्रथ्, स्पृह्, मृग्, તથા બીજા કેટલાક ધાતુમાં થતો નથી, અર્થાત્ આ ધાતુનો સ્વર બદલાતો નથી. अ, इ ई, उ ऊ, ऋ ॠ અને ऌ ની વૃદ્ધિ અનુક્રમે आ, ऐ, औ, आर् અને आल् છે. એનાં ઉદાહરણઃ—

દશમા ગણના ધાતુમાં વિકરણ પ્રત્યય **अय** ઉમેરાય છે.

चोरयावः।	घोषवथः।	नमयः।
पीडयथः।	स्पृहयावः।	स्नः।
कथयतः।	चिन्तयतः।	स्मरावः।
गणयावः।	प्रीणयथः।	जयथः।
प्रथयावः।	गच्छतः।	नश्यतः।
रचयतः।	नयावः।	नृत्यावः।
अद्वः।	विशतः।	इच्छतः।

પહેલો ગણ.	ચોથો ગણ	છઠ્ઠો ગણ.
अट् અટન કરવું.	कुप् કોપ કરવો, કોપવું.	उञ्छ् વીણવું.
चल् ચાલવું, ખસવું.	क्षुभ् ખળભળવું, ગભરાવું.	कृष् આકર્ષણ કરવું. ખેંચવું, ખેડવું.
जल्प् બબડવું.	श्लिष् ભેટવું.	स्फुर् સ્ફુર્તિ થવી. ધડકવું, ફરકવું, તરફડવું.
निन्द् નિંદવું.		
शंस् પ્રશંસા કરવી.		

દશમો ગુણ.

पूज् પૂજવું. वर्ण् વર્ણવવું, વખાણવું. सान्त्व् શાંત પાડવું.

(તમે બે) ચોરો છો.	(તમે બે) ઝંખો છો.	(અમે બે) નિંદીયે છીયે.
(તેઓ બે) કનડે છે.	(તેઓ બે) જાહેર કરે છે.	(તમે બે) કોપો છો.
(અમે બે) કહિયેછિયે.	(અમે બે) વિચારિયે છિયે.	(તેઓ બે) ખેડે છે.
(તમે બે) ગણો છો.	(તમે બે) પ્રસિદ્ધ કરો છો.	(આપણે બે) પૂજિયે છિયે.
(તેઓ બે) જુએ છે.	(તેઓ બે) ખુશ કરે છે.	(તમે બે) ભટકો છો.
(અમે બે) રચિયે છિયે.		

चि + अय + ति=(વૃદ્ધિ થવાથી) चै+अय + ति=चाय् + अय+ ति=चाययति; तड् + अय + ति=(વૃદ્ધિ થવાથી) ताड्+ अय+ ति; ताडयति; घुष् + अय + ति=(ગુણ થવાથી) घोष् + अय+ ति=घोषयति.

(તેઓ બે) ગભરાય છે.	(અમે બે) વખાણિયે છિયે.	(અમે બે) સંતોષ પામિયે છીએ.
(અમે બે) જીતીએ છિએ.	(તમે બે) બોલો છો.	(તમે બે) હોમ કરો છો.
(તેઓ બે) વર્ણવે છે.	(તેઓ બે) થાય છે.	(તેઓ બે) લોટે છે.
(તમે બે) બોલિયે છિએ.	(તમે બે) રાંધો છો.	(અમે બે) અડકિયે છિયે.
(તમે બે) ભમો છો.	(અમે બે) સમજિયે છિયે.	(તમે બે) પૂછો છો.
(તેઓ બે) શાંતપાડે છે.	(તેઓ બે) ખાય છે.	

પાઠ ૪.

વર્તમાનકાળ સમાપ્ત.

પહેલો ગણ.

श्रि (श्रय्) આશ્રય કરવો, ધણીઆતું
हु (हुव्) ભિંજાવું.
रुह् (रोह्) આરોહણ કરવું, ઊગવું, વધવું.
स्था (तिष्ठ्) સ્થાનમાં હોવું. સ્થિતિમાં હોવું. ઊભા રહેવું.
ह्वे (ह्वय्) બોલાવવું.

ચોથો ગણ.

मद् [माद्] મગ્ન થવું. ગાંડા થવું, બકવું, થાકવું.
शम् [शाम्] શાંત હોવું, મનના રહેવું–થવું. [કી જવું.
श्रम् [श्राम्] શ્રમ લાગવો, થા-

દશમો ગણ.

क्षल् (क्षाल्) પખાળવું, ધોવું.
तड् [ताड्] તાડન કરવું, મારવું ઠોકવું, માર મારવો.
तुल् [तोल्] તોળવું, જોખવું.
स्पृह् આતુરપણે પ્રેરાવવું; ઝંખ-વાંરવું. શુ ગોભિત થવું.

श्रयसि ।	इच्छामि ।	रोहन्ति ।	पिबन्ति ।
भ्रमथ	मुह्यथ ।	पूजयन्ति ।	पश्यावः ।
शोचामः ।	मृशति ।	तिष्ठामि ।	ह्वयति ।
रक्षति ।	स्मरथ ।	स्पृहयथ ।	नयसि ।
पतन्ति ।	ताडयन्ति ।	हरतः ।	अन्य ।
मुञ्चति ।	धारयथ ।	जयन्ति ।	गणयन्ति ।

सन्ति ।	सिञ्चसि ।	शंसथ ।	पचन्ति ।
नश्यसि ।	लुट्यन्ति ।	क्षालयति ।	पुष्यामि ।
नृत्यति ।	तुष्यामि ।	क्षयतः ।	पीडयन्ति ।
विशामः	अस्यथः ।	अस्मि ।	यजामः ।
पृच्छथः ।	कथयामि ।	जीवामः ।	श्राम्यामि ।
वहतः ।	कृषामः ।	त्यजथ ।	द्रवन्ति ।

चिन्तयति ।

(તે) પોષે છે.
(હું) નાચું છું.
(તમે) શોભ કરોછો.
(તે) પેસે છે.
(તું) ઇચ્છે છે.
(હું) પૂજું છું.
(તું) નડે છે.
(તે) ઊગે છે.
(અમે) બોલાવિયે છિયે.
(તે) ઘેલો થાય છે.
(તેઓ)સંતોષપામેછે
(હું) જીતું છું.
(તમે) જાઓ છો.

(તું) થાકે છે.
(હું) ઇચ્છું છું.
(અમેબે) પિયે છિયે.
(તમે) બાળો છો.
(તેઓ) ધુએ છે.
(તે) ઘસાઇ જાયછે.
(તું) કહે છે.
(તે) તાળે છે.
(તેઓ) ચોરે છે.
(તમે) ગોઠવો છો.
(તે) જાહેર કરે છે.
(હું) સંભારૂં છું.
(તેઓ બે) વસે છે.

(અમે)હરી જઇયે છિયે.
(તમે) કહો છો.
(તું) અડકે છે.
(તેઓ) ઝંખે છે.
(તમેબે) જાઓછો.
(તે) ચોરે છે.
(આપણે બે) છિયે.
(તું) ખુશ કરે છે.
(હું) પેસું છું.
(તેઓ) મારે છે.
(અમે બે) રાંધિયે છિયે.
(તમે) પૂજો છો.

સારાંશ તથા સવાલ.

પહેલો ગણ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુરુષ ૧.	बोधामि	बोधावः	बोधामः
પુરુષ ૨.	बोधसि	बोधथः	बोधथ
પુરુષ ૩.	बोधति	बोधतः	बोधन्ति

ચોથો ગણ.

પુરુષ ૧.	पुष्यामि	पुष्यावः	पुष्यामः
પુરુષ ૨.	पुष्यसि	पुष्यथः	पुष्यथ
પુરુષ ૩.	पुष्यति	पुष्यतः	पुष्यन्ति

છઠો ગણ.

પુરુષ ૧.	विशामि	विशावः	विशामः
પુરુષ ૨.	विशसि	विशथः	विशथ
પુરુષ ૩.	विशति	विशतः	विशन्ति

દશમો ગણ.

પુરુષ ૧.	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः
પુરુષ ૨.	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
પુરુષ ૩.	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति

૧. કંઠ્ય, તાલવ્ય. મૂર્ધન્ય, ઓષ્ઠ્ય, અંતઃસ્થ, ઘોષ વ્યંજન, અને અઘોષ વ્યંજન ક્યા છે, તે ગણાવો.

૨. इ, उ, ऋ અને ऌ નાં ગુણ અને વૃદ્ધિનાં રૂપ આપો.

૩. પહેલા, ચોથા, છઠ્ઠા, દશમા તથા બીજા ગણનાં વિશેષ લક્ષણ (विकरण प्रत्यय) શો છે ?

૪. વર્તમાનકાળના પુરુષબોધક પ્રત્યયો આપો.

૫. પહેલા પુરુષના व् અને म् થી શરૂ થતા પ્રત્યયની પહેલાં પૂર્વના अ માં શો ફેરફાર થાય છે !

૬. ए, ओ, ऐ, અને औ પછી સ્વર આવે, તો, તેમને ઠેકાણે અનુક્રમે શાં રૂપ મૂકવામાં આવે છે? ઉદાહરણો આપો.

૭. કોઇ પણ વ્યંજન પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો પૂર્વના વ્યંજનમાં જે ફેરફાર થાય છે, તે ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

૮. પદાંત स् અને   નું શું થાય છે ? એ ફેરફાર र् ના સંબંધમાં ક્યારે થાય છે ?

૯. નીચેના ધાતુના વર્તમાનકાળનાં રૂપ આપોઃ—

(વિદ્યાર્થીના મનમાં પાકા ઠસી જાય, તેટલા માટે માટે શિક્ષકની નજરમાં જેટલા ધાતુ આપવાની જરૂર જણાય, તેટલા અહિં આપવા.)

ઉપસર્ગ.

ઉપસર્ગ, ધાતુની પૂર્વે આવી, ઘણું કરીને, ધાતુના અસલ અર્થમાં ન્યૂનાધિક્ય કરી, વિશેષ અર્થ ઉપજાવે છે. મુખ્ય ઉપસર્ગ નીચે આપ્યા છેઃ—

अति—હદ બહાર; अतिक्राम्यति તે હદ બહાર પગલું ભરે છે, તે ઉલ્લંઘન કરે છે.

अधि—ઉપર; अधिगच्छति તે ઉપર થઇ જાય છે, તે મેળવે છે, એટલે જાણી જાય છે.

अनु—પાછળ, સરખું, જેવું; अनुसरति, अनुगच्छति, તે પાછળ જાય છે, તે અનુસરે છે.

अभि—તરફ, પાસે; अभिगच्छति તે તરફ જાય છે, અથવા પાસે જાય છે.

अव—નીચે, દૂર; अवतरति તે નીચે જાય છે, ઉતરે છે.

आ—હદ અથવા મર્યાદાના અર્થે, ઉલટાપણાના અર્થે, "સુધી"ના અર્થે; आगच्छति તે આવે છે; आरोहति તે (અમુક ઉંચાઈ) સુધી વધે છે, ચઢે છે.

उत्—ઉંચે, ઉપર વિશેષ; उत्पतति તે ઉંચે જાય છે, કુદે છે; उद्गच्छति તે ઉપર જાય છે, ઉંચે ચઢે છે.

उप—પાસે; उपगच्छति તે પાસે જાય છે, જઈ મળે છે.

नि—અંદર, નીચે; निषीदति તે નીચે બેસે છે.

परा—"પાછું" એવા અર્થે, ઉલટાપણાને અર્થે; पराजयते તે હારે છે.

प्रति—સામાં, ઉલટું; प्रतिभाषते તે સામાં કહે છે, જવાબ દે છે.

प्र—આગળ; प्रयाति તે આગળ જાય છે.

वि—નહિ, જૂદું, દૂર, વિશેષે કરીને; विश्लिष्यति તે જૂદો પડે છે.

सम्—સાથે, એકઠાં; § संगच्छते તે સાથે જાય છે, મળે છે.

§ પદાંત म् પછી કોઈ પણ સ્પર્શ વ્યંજન આવ્યો હોય, તો તે म्ने

भाग २ जो.

પાઠ ૫ મો.

* પ્રથમા વિભક્તિ.

૧. અકારાંત નામ.

પ્રત્યય.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુંલ્લિંગ.	स्	औ	अस्.
નપુંસકલિંગ.	म्	ई	आनि.
	नृपः	नृपौ †	नृपाः ‡

અહીં વિસર્ગની પહેલાંના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર થાય છે; અથવા म् ને ઠેકાણે પછીના વ્યંજનના સ્થાનનો અનુનાસિક થાય છે. જો પદાંત म् પછી य्, व् કે ल्, હોય, તો म ને અહીં પહેલાંના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર, અથવા વિસર્ગ म् ને ઠેકાણે અનુક્રમે નાસિકાસ્થાન બોલાતો य्, व्, ल् થાય છે પરંતુ, જો પદાંત म् પછી श्, ष्, स्, र्, ह्, હોય, તો એને અહીં ચાર્થે પહેલાંના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર જ મુકાય છે.

* ગુજરાતી ભાષામાં સાત વિભક્તિઓને અનુક્રમે પહેલી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી, અને સાતમી, એ નામો વપરાય છે; તે બદલ સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રથમા, દ્વિતીયા, તૃતીયા, ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી સપ્તમી, એ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. તેમજ, નરજાતિ, નારીજાતિ, ને નાન્યતરજાતિ કહેવાને બદલે, પુંલ્લિંગ, સ્ત્રીલિંગ, ને નપુંસકલિંગ, એમ કહેવાય છે.

† अ કે आ પછી ए કે ऐ આવે, તો બંને આવેલા સ્વરો મળી જઈને, ને બંનેને ઠેકાણે ऐ થાય છે; વળી, अ કે आ પછી ओ કે औ આવે, તો બંને આવેલા સ્વરો મળી જઈને औ થાય છે; અર્થાત્ अ કે आ+ए કે ऐ=ऐ અને अ કે आ+ओ કે औ=औ.

‡ એવા ચાર સ્વરો (ए, ऐ, ओ, औ.) સિવાય બાકીના કોઈ પણ

फलम् फले* फलानि.

नाम (પુલ્લિંગ).

अनल અગ્નિ.	नृप રાજા.	मेघ વાદળું.
अश्व ઘોડો.	पवन પવન.	राम રામ.
ईश्वर ઇશ્વર.	पुत्र પુત્ર.	वृक्ष વૃક્ષ, ઝાડ.
कूर्म કાચબો.	बाल બાળક, છોકરો.	समुद्र સમુદ્ર, દરિયો.
जन જન, લોક.	बुध ડાહ્યો માણસ.	सूद રસોઇયો.
जीव જીવ, પ્રાણી.	मूर्ख મૂર્ખ, મૂરખ.	हस्त હસ્ત, હાથ.
नर નર, પુરુષ.		

(નપુંસકલિંગ.)

कमल કમળ.	धन ધન, દોલત.	मित्र મિત્ર.
गृह ઘર.	नेत्र નેત્ર. આંખ.	मुख મુખ, મ્હોડું.
जल જળ, પાણી.	पर्ण પાંદડું.	सुख સુખ.
दुःख દુઃખ.	फल ફળ.	हृदय હૃદય, હૈયું.

વાક્ય.

नृपो× जयति । | सुखं § प्रीणयति । | कूर्मःसरति ।

હ્રસ્વ અથવા દીર્ઘ સ્વર પછી સજાતીય સ્વર હ્રસ્વ કે દીર્ઘ આવે, તો પાસે આવેલા બે સ્વરો મળી જઇ, બંનેને ઠેકાણે દીર્ઘ સ્વર થાય છે. ઉઃ—दैत्य+अरि=दैत्यारि; कवि+ईश=कवींश, ઇ૦. (પૃ ૬ ટીપ × પ્રથમા તથા દ્વિતીયાનાં રૂપને લાગુ નથી).

* જો अ કે आ પછી હ્રસ્વ કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ, કે लृ આવ્યો હોય, તો પાસે આવેલા બે સ્વરને બદલે પર (પછીના) સ્વરનો ગુણ મૂકાય છે; અર્થાત્, अ કે आ+इ કે ई=ए;+उ કે ऊ=ओ+ऋ કે ॠ =अर्;+लृ=अल्.

× વિસર્ગની પૂર્વે अ હોય, તેમજ પછી अ કે ઘોષવ્યંજન આવ્યો હોય, ત્યારે વિસર્ગનો उ થાય છે, અને તે उ પૂર્વના (પહેલાંના) अમાં મળી, ओ થાય છે (ઉપરની ટીપ* જુઓ).

§ પૃ. ૧૩ ની ટીપ § જુઓ.

कन्ये § नृत्यतः ।	जीवो मुह्यति ।	फले पततः ।
जना × वदन्ति ।	हस्तौ हसतः ।	धनं नश्यति ।
बालः स्निह्यति ।	मुखानि हृष्यन्ति ।	नरा गच्छन्ति ।
शृगालाः † क्रन्दन्ति ।	दुःखं पीडयति ।	कमले नृत्यतः ।
नेत्रे पश्यतः ।	रामः पूजयति ।	मित्राणि कथयन्ति ।
मेघः सिञ्चति ।	पुत्रौ तुष्यतः ।	गङ्गा विशति ।
सुधी मुह्यतः ।	जलं शुष्यति ।	समुद्रः शाम्यति ।
पवनो हन्ति ।	मूर्खौ कुप्यतः ।	
રાજાઓ રમે છે. [છે.	પ્રાણીઓ નાશ પામે છે	મિત્ર પૂછે છે.
(બે) છોકરા આળોટે	હાથ દુખે છે.	પાંદડા પડે છે.
દીકરો પ્રેમ કરે છે.	અગ્નિ બળે છે.	હૈયું ધરાય છે.
શિયાળો રડે છે.	આંખ ફરકે છે.	રમણીઓ દીપે છે.
પવનો વાય છે	(બે) સમુદ્રો ખળ-	બાળો નાહે છે.
ઈશ્વર સરજે છે.	ભળે છે. [રહે છે.	માણસ કહે છે.
વૃક્ષો ઊગે છે.	ડાહ્યો માણસ શાન્ત	હરણ શણગારે છે.
બે કાગડાઓ મરે છે.	મૂરખાઓ બકે છે.	મુખ બોલે છે.

૨. ઋકારાન્ત નામ.

પ્રત્યય.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુલ્લિંગ.	स्	०	अस्.

§ પૃ. ૪ ટીપ † જુઓ.

× વિસર્ગની પૂર્વે आ હોય ને પછી સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન આવે, તો વિસર્ગ ઉડી જાય છે. વળી વિસર્ગની પૂર્વે अ હોય, ને પછી अ શિવાય કોઈ પણ સ્વર હોય, તોપણ વિસર્ગ લોપાય છે; વિસર્ગનો લોપ થવાથી પાસે આવેલા સ્વરોની સંધિ થતી નથી. ઉ૦ नराः इमे=नरा इमे; बुधः इच्छति=बुध इच्छति.

§ સામાન્યપણે (એક ને એક જ શબ્દમાં) ऋ, र्, ष् પછી લાગલો જ न આવ્યો હોય, તો તે नનો ण् થાય છે. વળી ऋ, र्, ष् અને नની વચ્ચે સ્વર, ल् સિવાય અર્ધસ્વર, મહાપ્રાણ ह्, તેમજ કંઠ્ય કે ઓષ્ઠ્ય વર્ગનો વ્યંજન હોય, તો પણ न નો ण् થાય છે પરંતુ, જો न પદાન્તે આવ્યો હોય, તો તે नનો ण् થતો નથી; ઉ૦ नरान्

પ્રથમાના દ્વિવચનમાં इ દીર્ઘ થાય છે, અને બહુવચનમાં अस् પ્રત્યય લાગતાં इનો ગુણ થાય છે; એ નિયમ પ્રમાણે—

हरिः हरी (हरे+अस्=)हरयः

નપુંસકલિંગ. ० ई इ. नि

इકારાંત નપુંસક નામોને સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગતાં, न् ઉમેરવામાં આવે છે; વળી, પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં इ દીર્ઘ થાય છે. તેને લીધે—

वारि वारिणी वारीणि.

નામ. (પુંલિંગ)

अग्नि અગ્નિ, દેવતા	कपि વાંદરો, વાનર	पवि ઇંદ્રનું વજ્ર.
अरि શત્રુ, દુશ્મન.	करि કરિ. હાથી.	पाणि હાથ.
असि તરવાર.	गिरि ગિરિ, પર્વત.	यति જતી, યોગી.
उदधि મહાસાગર.	धूर्जटि શિવ.	व्याधि વ્યાધિ, રોગ.
ऋषि ઋષિ.	नृपति રાજા.	हरि હાર, ઇંદ્ર.

न (અવ્યય÷) નહિ. वारि (નપુંસકલિંગ) પાણી.

વાક્ય.

उदधिः शुष्यति।	नृपतिर्*यजति ।	गिरि वहति ।
कपयः क्षिपन्ति ।	वारीणि शुष्यन्ति।	व्याधयो नश्यन्ति।
ऋषी चिन्तयतः।	अग्निर्दहति ।	पविः पतति ।
अरिः पीडयति ।	कवयः शंसन्ति ।	असयः पतन्ति ।
पाणी हरतः ।	वारि नास्ति ।	यती चिन्तयतः।

÷ જેમને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી, એટલે જેમનું ભિન્ન ભિન્ન રૂપાખ્યાન થતું નથી. તેમને અવ્યય કહે છે.

* स् અથવા વિસર્ગની પહેલાં अ કે आ સિવાય કોઇ પણ સ્વર હોય, ને પછી સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન આવે, તો તે स् અથવા વિસર્ગનો र થાય છે.

व्याघ्रौ नगरं पीडयन्ति ।
जलं पिबथ ।
રામ વાઘો જુએ છે.
ઘોડા ખજાનો વહે છે.
ડાહ્યા માનસ સ્વર્ગ ‡ ચઢે છે.
સિંહો હાથિયોને ખાઇ જાય છે.
(તે) ફૂલો ગણે છે.
યોગી વન જાય છે.
યોધો (બે) તીર ફેંકે છે.
પરમેશ્વર માણસોને સંભાળે છે.
(બે) ગામોમાં † (અમે) પેસીએ છીએ.
(તેઓ) પગ ધુએ છે.
દીકરો બાપને ખુશી કરે છે.
માણસો ફળો ખાય છે.
વાંદરાઓ ઝાડોપર ચઢે છે.
(તે) ચાકરોને પૂછે છે.

विशालोऽश्वमारोहति पुरुषः ।
गृहं प्रविशामः ।
(બે) મૂર્ખા ઝેર પીએ છે.
રાજાઓ ચોરોને સજા કરે છે.
(તેઓ) પુસ્તકો ગોતે છે.
(તમે) ભાત ખાઓ છો.
રામને મિત્રો બચાવે છે.
લોકો રાજાઓને વખાણે છે.
ડાહ્યા માણસો લોભને મારે છે.
(હું) સત્ય સમજું છું.
વેદો સુરજને વખાણે છે.
બાપ (પોતાનાં બે) છોકરાંને બોલાવે છે.
મૂર્ખાઓ ડાહ્યા માણસોને નિંદે છે.
રાજા યોદ્ધાને કહે છે.

૨. ઇકારાંત નામ.

પ્રત્યય.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુલ્લિંગ.	म	०	न्

બહુવચનમાં न् પ્રત્યય લાગતાં ઇકાર દીર્ઘ થાય છે; તેમજ દ્વિવચનમાં પણ ઇકાર દીર્ઘ થાયછે; તેથી કરીને—

हरिम् हरी हरीन्.

---

* પદાન્ત न् પછી च् छ्, त् थ् તથા ट् ठ् આવે તો, તેના न ને રેફાદેશ અનુસ્વારને વિસર્ગ થાય છે.

† દ્વિતીયા વાપરવી, કેમકે रुह् (=ઉપર ચઢવું, પલાણવું) ધાતુ અનિવાચક છે.

‡ विश् (પ્રવેશ કરવો, પેસવું) સકર્મક છે, માટે દ્વિતીયા વાપરવી.

નામ (પુલ્લિંગ).

अतिथि પરોણો.
अधिपति ઉપરી, ધણી.
अलि ભમરો, મધમાખ.
कलि કજીઓ.
किरि ભૂંડ, ડુક્કર.
बलि બળિદાન.
भिक्षुक ભિખારી, યાચક.
मणि મણિ.
रवि રવિ, સૂરજ.
राशि ઢગ, ઢગલો.
वायस કાગડો.
विधि અદૃષ્ટ નશીબ.
व्रीहि જુદા જુદી જાતના ચોખા કે દાણો.
सारथि સારથી, રથ હાંકનારો.

प्र+क्षल् ગ. ૧૦, પખાળવું, ધોવું.
गण् ગ. ૧૦, ગણકારવું.
दा [यच्छ्] ગ. ૧. દેવું, આપવું.
अभि+नन्द्. ગ. ૧, આનંદ પામવો, ચહાવું.
आ+नी ગ. ૧, આણવું, લાવવું.
अनु+सृ ગ. ૧, અનુસરવું.
अपि (અવ્યય), પણ, એ.

वायसो बलिं भक्षयति ।
नृपतिररीञ्*जयति ।
हरिं पीडयति व्याधिः ।
मेघो वारि सिञ्चति ।
कमलमलीन् प्रीणयति ।
रामो रविं नमति ।
पाणी प्रक्षालयामः
असीन्वहन्ति योधाः ।
कपिं मुञ्चामः ।
नृपतिं वर्णयन्ति कवयः ।
मणिं चोरयति स्तेनः ।
अधिपतीन्किंकरा अनुसरन्ति ।
उदधिं गच्छावः ।
ऋषी नमामः ।
व्याघ्रः किरीनत्ति ।
सारथीनाह्वयामः ।
ईश्वरो विधिं जयति ।
राशिं नयतः ।
व्रीहीनुञ्छति भिक्षुकः ।

---

* જ્યારે स् કે અન્ય દંત્ય વ્યંજન, श् કે અન્ય તાલવ્ય વ્યંજન સાથે જોડાય ત્યારે દંત્યને ઠેકાણે મળતો તાલવ્ય મૂકાય છે—એટલે કે, स् ને ઠેકાણે श्, त् ને ઠેકાણે च्, ने ઠેકાણે ज् ઇ૦, થાય છે, જ્યારે દંત્ય ને મૂર્ધન્ય જોડાય ત્યારે પણ, એવીજ રીતે દંત્યને ઠેકાણે મૂર્ધન્ય થાય છે—એટલે કે स् ને ઠેકાણે ष्, त् ને ઠેકાણે ट्, थ् ને ઠેકાણે ठ्, ઇ૦, થાય છે. અર્થાત્, તાલવ્ય કે મૂર્ધન્ય સાથે દંત્યના યોગમાં દંત્યનો અનુક્રમે મળતો તાલવ્ય કે મૂર્ધન્ય થાય છે.

गिरी§ आरोहन्ति ।
कपिं जनः पश्यति ।
यतिं पृच्छन्ति शिष्याः ।
કવિયો ઋષિઓને વખાણે છે.
રામ કવિઓને નમે છે.
યોગી પર્વત (તરફ)* જાય છે.
(બે) વાંદરાને (હું) મારૂં છું.
હરિ ઢગલા લાવે છે.
તે હાથને સ્પર્શ કરે છે.
ઓસડો રોગોને હરણ કરે છે.
(તે) પારધી(બે) ડુક્કરોને જુએ છે.
હરિ (પોતાના) શત્રુને મારે છે.

व्याधिं न गणयामि ।
अतिथीन्पूजयन्ति ब्राह्मणाः ।
कवीनभिनन्दति बुधः
યોધો તરવાર ફેંકે છે.
(હું) મણિઓ ઇચ્છું છુ.
(તે) દરિયાઓ (ઉપર)÷ ભટકે છે.
માણસ અગ્નિમાં પેસે છે×
(બે) સારથીઓને (તે) પૂછે છે.
લોકો રાજાઓને ખુશી કરે છે.
રાજાઓ પણ યોગીઓને નમેછે.
ઘોડાઓ પાણી પીએ છે.
માણસો બળિદાનો આપે છે.

પાઠ ૭.

તૃતીયા વિભક્તિ.

અકારાંત તથા ઇકારાંત નામ.

પ્રત્યય.

		એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુલ્લિંગ.	અકારાંત—	इन	भ्याम्	एस्
	ઇકારાંત—	ना	„	भिस् ।

भ्याम् પ્રત્યય લાગતાં પુર્વનો अ દીર્ઘ થાય છે.

---

§ બે સ્વરો પાસે આવ્યા છતાં સંધિ થતી નથી, એવું થોડેજ પ્રસંગે બને છે. તેમાં આ ઠેકાણે એનો નિયમ લાગુ થાય છે કે જ્યારે નામ કે ક્રિયાપદના દ્વિવચનને છેડે દીર્ઘ ई, ऊ, કે ए આવ્યો હોય ત્યારે પછીના સ્વર સાથે તેની સંધિ થતી નથી.

* પૃ. ૧૯ ટીપ જુઓ.

÷ દ્વિતીયા વાપરવી; કારણ કે अट् ગતિવાચક છે.

× પૃ. ૨૦ ટીપ જુઓ.

दण्डेन दण्डाभ्याम् दण्डैः;
मणिना मणिभ्याम् मणिभिः;

નપુંસકલિંગ. } અકારાંત નપુંસક નામોનાં રૂપો પહેલી બે વિભક્તિ સિવાય. બાકીની બધી વિભક્તિઓમાં અકારાંત પુલ્લિંગ નામ જેવાંજ થાય છે.

નપુંસકલિંગ इકારાંત—આ	भ्याम्	भिस्
वारिणा§	वारिभ्याम्	वारिभिः

नाम (પુલ્લિંગ).

अलंकार અલંકાર, ઘરેણું.
आतप તડકો.
इन्द्र ઇંદ્ર.
उपहार ભેટ.
कर હાથ.
कासार તળાવ.
कौशिक કુશનો વંશજ, કૌશિક, ગોત્રનો પુરુષ.
दण्ड લાકડી.
देव દેવ, ઈશ્વર.
नद નદી.
नाविक નાવ ચલાવનાર.
पत्ति પાળો
वाण બાણ, તીર.
मन्त्र મંત્ર, (વેદના) સૂક્તની કડી.
यजमान જજમાન, ધરધણી.
यत्न પ્રયત્ન, મહેનત.
रथ રથ.
रावण રાવણ લંકાનો રાજા.
विधि વિધિ, શાસ્ત્રની આજ્ઞા.
श्लोक શ્લોક, કવિતાની કડી.

(નપુંસકલિંગ.)

अन्न અન્ન, ખોરાક.
अर्घ्य અર્ઘ્ય પુજાનો સામાન.
इन्धन બળતણ.
खनित्र કોદાળો.
गोत्र ગોત્ર, વંશકુળ.
चक्र ચક્ર, પૈડું.
नख નખ.
पुण्य પુણ્ય.
यन्त्र યંત્ર, સાંચા.
रत्न રત્ન, જવાહિર.
शरीर શરીર.
शास्त्र શાસ્ત્ર.
शीर्ष શીર્ષ; માથું.
सूक्त સૂક્ત, વેદની કવિતાનું પદ.

વિશેષણ—**खञ्ज** લંગડો. **प्रभूत** પુષ્કળ.

ટીપ–વિશેષણ વિશેષ્યની જાતિ, વચન, અને વિભક્તિ લાગે છે

§ પૃ. ૧૭ નો નિયમ, તથા પૃ. ૧૬ ની ટીપ ÷ જુઓ.

ધાતુ.

खन् ગ. ૧, ખાણવું, ખોદવું.
अव (ઉપ.)+गम् ગ. ૧, જાણવું.
चल् ગ. ૧, ચાલવું, ખસવું.
प्र (ઉપ.)+हृ ગ. ૧, પ્રહાર કરવો; મારવું; માર મારવો.

अव+नम् નમવું, નમી જવું.
वि+राज् ઝળહળવું, બિરાજમાન થવું.
दॄ (दार्) ગ. ૧૦, ફાડવું.
सह (અવ્યય) સહિત, સાથે.

વાક્ય.

पुरुषः स्तेनं दण्डेन ताडयति ।
शरीरमलङ्कारैर्भूषय । [न्ति ।
नाविका नौकेन समुद्रं प्रविश-
योधो बाणैररिं जयति ।
पाकेन सज्जः । [हारः ।
पुत्रः* सह ग्रामं गच्छति
चक्राभ्यां चलति रथः ।
खनित्रेण खनति ।
रामोऽर्घ्येण § ऋषिं पूजयति ।
कवयः श्लोकैः नृपं वर्णयन्ति ।
बुधाः सुखेन जीवन्ति ।
नेत्राभ्यां पश्यति जनः ।
वारिणा हस्तौ क्षालयति ।

पाणिभ्यां स्पृशति शीर्षम् ।
सिंहो नखैर्गजान् दारयति ।
अग्निना गृहं दहति । [ति ।
बुधः शास्त्रस्य तत्त्वमवगच्छ-
पाणिभिश्छिनत्ति योधः
पादाभ्यां धावन्ति अश्वाः
पुण्येन हरिं पश्यति ।
करेणाह्वयति रामं हरिः । [मृ
रामः परितर्जयति रावण-
गोत्रेण कौशिकोऽस्मि ।
दुःखेन मुह्यति जीवः ।
इन्धनैः पचत्योदनम् ।

---

* જે નામને सह અવ્યય જોડવામાં આવે છે, તે નામ તૃતીયા વિભક્તિમાં મૂકવું જોઈએ.

§ છેલ્લા ચાર સ્વર (ए, ऐ, ओ, औ) સિવાય બીજા કોઈ પણ સ્વર પછી ऋ આવે તો સંધિ કરવી, અથવા તો સંધિ ન કરતાં પાછલા સ્વર દીર્ઘ હોય તો હ્રસ્વ કરવો.

= ટીપ ૧૬ પ ૪ જુઓ

રામ મણીઓ વડે શરીર શણગારેછે.
માણુસ મુખવડે બોલે છે.
માણસો અન્નવડે શરીર પોષેછે.
(તેઓ) માથે ભાર વહે છે.
હરિ પ્રયત્નોએ ઋષિને સંતુષ્ટ કરે છે.
રાજાઓ ભેટોવડે સંતુષ્ટ થાય છે.
રથો યંત્રોવડે ચાલે છે.
બ્રાહ્મણો (બે) સૂક્તોવડે દેવને બોલાવે છે.
તે વિધિએ ઇશ્વરને પૂજે છે.
બે શ્લોકવડે (તે)રામને વખાણેછે.
માણુસ શત્રુને તરવાર વડે મારે છે.
રામ સારથિ સાથે જાય છે.
તળાવ કમળોવડે શોભે છે.

લોકો ઘણા મણીઓથી પણ ખુશી થતા નથી.
(અમે) રથમાં (બેસીને) ગામ જઇએ છીએ.
તે દેવોને બળિદાન્ વડે ખુશી કરેછે.
વાઘ માંસવડે જીવે છે.
તે ચિત્તમાં ઇશ્વરનું ચિંતન કરેછે.
ઇંદ્ર (પોતાના) વજ્રવડે પર્વતોને મારે છે.
વૃક્ષો પાણીવડે ઉગે છે.
વાંદરાઓ ફળોવડે સંતોષ પામેછે.
વસંત ઋતુ ઝાડોને પાદડાંવડે શણગારે છે.
તળાવો તડકાવડે સુકાઇ જાય છે.
માથું ભાર વડે નીચે નમી જાય છે.

ચતુર્થી અને પંચમી વિભક્તિ.

પ્રત્યય.

		એકવચન.	દ્વિવચન	બહુવચન.
અકારાંત પુલ્લિંગ.	ચ०	य	भ्याम्.	भ्यस्.
	પં०	आत्	,,	,,
અકારાંત નપુંસક.	ચ० પં०	પુલ્લિંગ પ્રમાણે.		

य તથા भ्याम् પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વનો अ દીર્ઘ થાય છે. અને भ्यस् પ્રત્યય લાગતાં अ નો ए થાય છે.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
	रामात्	,,	,,

		એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
ઇકારાંત પુલ્લિંગ, તથા નપુંસકલિંગ.	ચ०	ए	भ्याम्	भ्यस्.
	પં०	अस्	,,	,,

च०—हरे+ए=हरये* हरिभ्याम् हरिभ्यः

पं०—हरे+अस्=हरेः† " "

च०—वारिणे वारिभ्याम्. वारिभ्यः

पं०—वारिणः " "

નામ:—પુલ્લિંગ.

अश्वपति વિશેષ નામ.	निष्क સોના મહોર.	वराह ભૂંડ.
आचार्य આચાર્ય, ધર્મગુરુ.	पर्वत પર્વત.	विनय વિનય, નમ્રતા.
कृषीवल ખેડુત.	पाप પાપી દુષ્ટ.	शिखर શિખર, ટોચ.
कृष्ण વિશેષ નામ.	प्रासाद મહેલ.	सार्थ સાથ, કાફલો, ટોળું
क्रोध ક્રોધ.	भृत्य ચાકર.	सेनापति સેનાપતિ
क्रोश કોશ, બે માઇલ.	माष અડદ.	सैनिक લશ્કરી સિપાઇ.
तिल તલ	मोदक લાડુ.	
द्वीप દ્વીપ, બેટ, ખંડ.	याचक યાચક, માગણ.	
	लोक લોક, દુનિયા.	
	वध વધ, ઘાત.	

નપુંસક લિંગ.

अज्ञान અજ્ઞાન.	ज्ञान જ્ઞાન.	योजन જોજન, ચાર કોશ.
आकाश આકાશ.	तारक તારો, ચાંદરણી,	राज्य રાજ્ય.
आसन આસન, બેઠક.	पद પગલું.	वन વન.
उद्यान વાડી.	पल्वल તળાવડું, ખાબોચિયું.	शत સો.
कल्याण કલ્યાણ.	भोजन ભોજન.	सिंहासन સિંહાસન
कुसुम ફૂલ.	मौन શાંતતા.	स्वकृत्य સ્વધર્મ, ફરજ.
क्षेत्र ખેતર.		
जाड्य આળસ.		

* ચતુર્થી. પંચમી. અને ષષ્ઠીના એકવચનના પ્રત્યય લાગતાં, હ્રસ્વ ઇકારાન્ત તથા ઉકારાન્ત પુલ્લિંગ નામોના અન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થાય છે.

† अस् પ્રત્યયની પૂર્વે ए કે ओ હોય, તો अ લોપાય છે.

વિશેષણ.

मूक મુંગો.

ધાતુ.

ગણ ૧.

अधि (ઉપ.)+**गम्** મેળવવું.
प्रति+आ (ઉપ.)+**गम्** પાછું આવવું.
दा [**यच्छ्**] દાનકરવું,આપવું.
प्रति (ઉપ.)+**दा** બદલે આપવું.
भज् ભજવું.
उत् (ઉપ.)+**भू** ઉદ્ભવ થવો. ઉત્પન્ન થવું: નીપજવું.
उत् (ઉપ.)+**स्था** [**तिष्ठ्**] ઉઠવું,. ઉભા થવું.

उप (ઉપ.)+**दिश्** ગ. ૬. ઉપદેશ કરવો, શિખવવું, સમજાવવું.
धृ ગ ૧૦, ધારણ કરવું, પહેરવું; દેણદાર હોવું*, દેવું હોવું.

અવ્યય.

नमस् ÷ નમસ્કાર. **विना** સિવાય **स्वस्ति**, સ્વસ્તિ, અખંડ કલ્યાણ.

વાક્ય.

हरिर्ब्राह्मणेभ्यो निष्कान् यच्छति ।
मनुष्यो ग्रामाय गच्छति ।
कल्याणाय हरिं भजति ।
फलेभ्यो गच्छामि ।
हरये नृपतिः कुप्यति+ ।
मोदकेभ्यो बालः स्पृहयति ।
नगरादागच्छति §
अश्वात्पतति ।
अतिथिभ्योऽन्नं यच्छति ।
तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् ।
आसनेभ्य उत्तिष्ठन्त्याचार्याः ।

---

* જ્યારે **धृ** ધાતુનો અર્થ દેણદાર હોવું થાય છે, ત્યારે લેણદારનું નામ ચતુર્થીમાં આવે છે; અને લેણું બતાવનાર શબ્દ દ્વિતીયામાં આવેછે. તથા દેવાદાર પ્રથમામાં આવે છે.

÷ જે નામને **नमः** કે **स्वस्ति** જોડવામાં આવે, તે ચતુર્થીમાં આવે છે. **विना** જોડવામાં આવે, તે બીજી, ત્રીજી, કે પાંચમીમાં આવેછે.

§ અનુનાસિક તથા અંતઃસ્થ સિવાયના કોઇપણ વ્યંજન પછી ઘોષ વ્યંજન કે શબ્દનો પ્રથમાક્ષર સ્વર આવે તો પૂર્વના વ્યંજનને બદલે પૂર્વ વ્યંજનના વર્ગનોજ ત્રીજો અક્ષર મૂકાય છે,

\+ ક્રોધ, દ્રોહ (=દ્વેષ), ઈર્ષ્યા (=ચડસાચડસી). કે અસૂયા (=અદેખાઇ) ના અર્થનાં ક્રિયાપદો સાથે, ક્રોધ વગેરે જેના પ્રત્યે બતાવવામાં આવે છે તેને ચતુર્થી લગાડવામાં આવે છે. **स्पृह्** ક્રિયાપદની સાથે ઇચ્છિત વસ્તુવાચક શબ્દ પણ ચોથીમાં આવે છે.

(દા) દાનનું કર્મ દ્વિતીયામાં અને બદલા[illegible]

यथाद्धिशारिणं शाम्यति ।
स्वर्लोकः सुखमधिगच्छति ।
प्रासादा*ज्जनं पश्यति नृपः ।
शिष्याय शास्त्रमुपदिशति ।
पलिभ्यो दुःखान्युद्भवन्ति ।
शिखरान्नमन्ति गजाः ।
द्वीपाद् द्वीपमटन्ति सार्थाः ।
धान्यं कोष्ठाद्रामस्तादयति ।

नगरं वनाद्योजनम् ।
नमो देवेभ्यः ।
स्वस्ति हरये ।
पल्यंकस्थो वराहा उत्तिष्ठति ।
विनयः सुखाय भवति ।
निष्कान् धारयति रामाय हरिः ।

રામ ભોજનનેવાસ્તે ઘેર જાયછે.
ફળો ઝાડો ઉપરથી પડે છે.
(હું) યાચકોને ધન આપું છું.
હરિને અશ્વપતિની સો (મહોરો) દેવી છે ×
શાણો માણસ મોક્ષ સારૂ ઈશ્વરને ભજે છે.
સેનાપતિ લશ્કરી સિપાહિઓને (એક) ગામથી (બીજે) ગામ લઇ જાય છે§.

બ્રાહ્મણો રાજાઓ પાસેથી ધન મેળવે છે.
પર્વત સમુદ્રથી (બે) યોજન છે.
હરિ ફુલોનેમાટે બાગતરફ જાય છે.
દુઃખ પાપથી નિપજે છે.
દેવો પાપીઓને સ્વર્ગમાંથી ફેંકી દે છે.
રામ સ્વધર્મથી ચૂકે છે.
(બે) ઢગલામાંથી (તે) ચોખા લાવે છે.

---

* પૃ૦ ૨૧ ની ટીપ * જુઓ.

× પૃ૦ ૨૩ ની ટીપ * જુઓ.

§ કેટલાક ધાતુ દ્વિકર્મક છે; જેમકે. नी, प्रच्छ्, याच्, वगी, आ વગેરે જેવા અર્થવાળા બીજા ધાતુ પણ દ્વિકર્મક છે.

શિષ્યો (પોતાના) આચાર્યો પાસેથી જ્ઞાન મેળવે છે.
રાજાઓ (પોતાના) રાજ્યોનું શત્રુઓથી રક્ષણ કરેછે.
રાજા સિંહાસન ઉપરથી (પોતાના) સેનાપતિને કહે છે.
આળસને લીધે (તે)(એક)પગલું પણ ચાલતો નથી.
વિનયને લીધે(તે)મુગો બેસે છે.
(હું) બાગમાંથી પાછો ફરૂં છું
ખેડુતો ધાન્યનેઆટે ખેતર ખેડે છે.
છોકરો બાપ પાસેથી ધન મેળવે છે.
મૂર્ખાઓ અજ્ઞાનને લીધે બડબડે [છે.
કુક્કરો તળાવમાંથી પાણી પીએછે.
આકાશમાંથી તારાઓ પડે છે.
કવિઓને અખંડ કલ્યાણ !

પાઠ ૯.

ષષ્ઠી, સપ્તમી, અને સંબોધન.

પ્રત્યય.

		એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
અકારાંત પુલ્લિંગ.	ષ૦	स्य	ओस्	नाम्
	સ૦	इ	,,	सु

અકારાંત નપુંસક—પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

नाम् પ્રત્યયની પહેલાં અંત્ય હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે; ओस् તથા सु પ્રત્યય લાગતાં અંત્ય अ નો ए થાય છે.

इकारांत પુલ્લિંગ	ષ૦	अस्	ओस्	नाम्
	સ૦	औ	,,	सु

औ પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વની इ લોપાય છે.

અકારાંત નામના સંબોધનમાં મૂળરૂપ જ વપરાય છે; અને इकारांत નામનું સંબોધન મૂળરૂપના અંત્ય इ કારનો ए કરવાથી થાય છે; બંનેનાં દ્વિવચન ને બહુવચન, પ્રથમાનાં તે તો રૂપો જેવાંજ છે.

आचार्याः शिष्याणां धर्मं कथयन्ति । [मेद्यन्ति ।
मनुष्याणामगदेन व्याधयो
रामस्य सारथिः सुमन्त्रो वनं रथं* नयति ।
चन्द्रस्य प्रकाशो जनानामाह्लादको भवति ।
गिरिषु वसन्ति सिंहाः ।
वरीणां सैनिकान् नृपतिर्जयति ।
योधस्य पाणौ खड्गोऽस्ति ।
धूर्जटौ यतीनां चित्तमस्ति ।

હરિના (બે) છોકરાની ચાલ વખાણવા લાયક છે.
ઘરોમાં દિવા છે.
યક્ષો કુબેરના ચાકરો છે.
વાંદરાઓનાં પુછડાં લાંબાં હોય છે.
કવિઓમાં કાલિદાસ પ્રથમ છે.
માણસનો ચાકર ગામ જાય છે.
રાજાઓ મહેલમાં રહે છે.
પૈસાવાળા હવેલીઓમાં રહે છે.
રામ માણસોમાં શ્રેષ્ઠ છે.
સરોવરનું પાણી ખારું છે.
પર્વતોનાં શિખરો ઉપર બરફ છે.
ચોર બ્રાહ્મણનું ધન ચોરે છે.
(હું) વાડીઓની સૌન્દર્યવડે ખુશ થાઉં છું.
(તે) ઝાડનું પાંદડું હલાવે છે.
(હું) દેવતામાં ઘી નાખું છું.
ખલાસીનું વેર લડાઇનું કારણ છે.
મૂર્ખોને (સુધારવાને) માટે કશું ઓસડ નથી.
હે હરિ, લોકો વિનયથી સંતુષ્ટ થાય છે.
વાદળાંઓ આકાશમાં ચાલે છે.
યોગીઓનું રહેઠાણ જંગલોમાં હોય છે.
દરિયામાં ઘણાં રત્નો હોય છે.
ફુલો બાગમાં ઝાડોને શણગારે છે.
ડાહ્યો માણસ(પોતાના) મનમાં ક્રોધને જગ્યા આપતો નથી.
ઈશ્વર પાપીઓનાં પાપ ક્ષમા કરતો નથી.
કમળો પાણીમાં ઉગે છે.

સારાંશ તથા સવાલ.

नृप—પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	नृपः	नृपौ	नृपाः

* પૃ. ૨૮ ટીપ ૬ જુઓ.

દ્વિતીયા	नृपम्	नृपौ	नृपान्
તૃતીયા	नृपेण	नृपाभ्याम्	नृपैः
ચતુર્થી	नृपाय	,,	नृपेभ्यः
પંચમી	नृपात्	,,	,,
ષષ્ઠી	नृपस्य	नृपयोः	नृपाणाम्
સપ્તમી	नृपे	,,	नृपेषु
સંબોધન	नृप	नृपौ	नृपाः

कलि—પુલ્લિંગ.

પ્રથમા	कालिः	कली	कलयः
દ્વિતીયા	कलिम्	,,	कलीन्
તૃતીયા	कलिना	कलिभ्याम्	कलिभिः
ચતુર્થી	कलये	,,	कलिभ्यः
પંચમી	कलेः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	कल्योः	कलीनाम्
સપ્તમી	कलौ	,,	कलिषु
સંબોધન	कले	कली	कलयः

वन—નપુંસકલિંગ.

પ્રથમા	वनम्	वने	वनानि
દ્વિતીયા	,,	,,	,,
તૃતીયા	वनेन	वनाभ्याम्	वनैः
ચતુર્થી	वनाय	,,	वनेभ्यः
પંચમી	वनात्	,,	,,
ષષ્ઠી	वनस्य	वनयोः	वनानाम्
સપ્તમી	वने	,,	वनेषु
સંબોધન	वन	वने	वनानि

सुरभि—નપુંસકલિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	सुरभि	सुरभिणी	सुरभीणि
દ્વિતીયા	,,	,,	,,
તૃતીયા	सुरभिणा	सुरभिभ्याम्	सुरभिभिः
ચતુર્થી	सुरभिणे	,,	सुरभिभ्यः
પંચમી	सुरभिणः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	सुरभिणोः	सुरभीणाम्
સપ્તમી	सुरभिणि	,,	सुरभिषु
સંબોધન	सुरभि, सुरभे	सुरभिणी	सुरभीणि

(क) છેલ્લા ચાર સિવાય સજાતીય સ્વરની સંધી શી?

(ख) अ કે आ પછી હ્રસ્વ કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ કે ऌ આવે તો, સંધિ શી ?

(ग) अ કે आ પછી ए, ऐ, ओ, औ આવે, તો સંધિ શી ?

(घ) હ્રસ્વ કે દીર્ઘ इ, उ, ऋ, ऌ પછી કોઇ પણ વિજાતીય સ્વર આવે, તો સંધિ શી ?

(ङ) ए કે ओ પછી अ આવે તો, સંધિ શી ?

(च) નામના દ્વિવચનને છેડે આવેલા ई ऊ, ए પછી કોઇપણ સ્વર આવે તો, અને છેલ્લા ચાર સિવાય કોઇપણ સ્વર પછી ऋ આવે, તો સંધિ શી ?

(छ) પદને અંતે म આવે તો, શું થાય ?

(ज) જોડે આવેલા દંત્ય અને તાલવ્ય વ્યંજનની સંધિ શી ?

(झ) જોડે આવેલા દંત્ય અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનની સંધિ શી ?

(ञ) પહેલા પાંચ વર્ગના અનુનાસિક સિવાય કોઈપણ

વ્યંજન પછી ઘોષ વ્યંજન કે શબ્દનો પ્રથમાક્ષર સ્વર આવે, તો સંધિ શી ?

(ट) र् પછી र् આવે, તો સંધિ શી ?

૨. न् નો ण् ક્યારે થાય છે ?

૩. ક્યારે વિસર્ગનો ओ ક્યારે र्, અને ક્યારે श्, ष्, स् થાય છે ? અને ક્યારે તે લોપાય છે ?

૪. પદાંત न् નો ક્યારે અનુસ્વર અને વિસર્ગ થાય છે ?

૫. નીચેનાં ક્રિયાપદો સાથે, ને અવ્યયો સાથે, સંબંધ ધરાવતાં પદો કંઇ વિભક્તિમાં આવે છે:—

(क) ગતિવાચક ક્રિયાપદો;

(ख) ગુસ્સો દ્વેષ, ચડસાચડસી, અને અદેખાઇના અર્થનાં ક્રિયાપદો;

(ग) "દેણદાર હોવું" એવા અર્થમાં धृ ધાતુ તથા स्पृह् ધાતુ;

(घ) **सह, नमः, स्वस्ति,** અને **विना.**

૬. કેટલાએક દ્વિકર્મક ધાતુ ગણાવો.

૭. નીચેનાં નામોનાં રૂપાખ્યાન કરો:—[अ કારાંત કે इ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસક નામો જરૂર તેટલાં મૂકવાં.]

કેટલાંએક સાધારણ રીતે વપરાતાં અવ્યયો.

अव्ययानि.

अतः આથી; અહિંથી.	**अपि** બિ, પણ.	**एव** નક્કી.
अत्र આહિં.	**इति** ઇતિ, એમ, આ પ્રમાણે.	**एवम्** એ પ્રમાણે.
अद्य આજ.	**इत्थम्** આવી રીતે.	**कथम्** કેમ, શીરીતે ?
अधुना હમણાં.	**इव** પેઠે, જેમ, જાણે.	**कदा** ક્યારે ?
		किन्तु પરંતુ, પણ

कुतः કયાથી? ક્યાંથી?	तदा ત્યારે.	वृथा વૃથા, ફોગટ.
कुत्र, क्व. ક્યાં?	पुनर् ફરીને.	श्वस् આવતી કાલે.
च* અને.	पुरा પહેલાં.	सदा સદા, હમેશાં.
चिरम् લાંબા વખત સુધી.	यतः જેથી, જ્યાંથી.	सर्वत्र સર્વ ઠેકાણે, બધે.
ततः તેથી, ત્યાંથી.	यत्र જ્યાં.	सुष्ठु સારી રીતે, શ્રેષ્ઠ.
तत्र ત્યાં [આગળ].	यथा જેપ્રમાણે, જેમ.	हे હે, અરે.
तथा તેમજ, તે પ્ર-	यदा જ્યારે.	ह्यस् ગઈ કાલે.
	वा* અથવા, કે,	

भाग २ जो.

પાઠ ૧૦ મો.

વર્તમાનકાળ;—આત્મનેપદ પ્રત્યય.§

એકવચન.

પુરુષ ૧.	પુરુષ ૨.	પુરુષ ૩.
इ	से	ते
वन्दे	वन्दसे	वन्दते

ધાતુ.

ગણ ૧.

ईक्ष् જોવું.	परि (ઉપ)+ईक्ष् પરીક્ષા કરવી,	भाष् ભાખવું કહેવું.
अप (ઉપ.)+ईक्ष् આશા રાખવી.	कम्प् ધ્રૂજવું, હાલવું.	मुद् (मोद्) ખુશ થવું.
प्र (ઉપ)+ईक्ष् પેખવું, જોવું.	प्र (ઉપ) +काश् પ્રકાશવું, ચળકવું.	यत् યત્ન કરવો.
		आ (ઉપ).+रभ् આરંભ કરવો, શરૂ કરવું.

* જે પદો જોડવાનાં હોય કે છૂટાં પાડવાનાં હોય, તે સઘળાને છેટે એકજ વાર, કે તે દરેકને છેડે જુદી જુદી વાર च કે वा મૂકાય છે. દાખલા, हरिश्च गोविन्दश्च जल्पतः

§ આત્મનેપદમાં રૂપાખ્યાન કરતાં પણ પહેલે વિકરણ પ્રત્યયો ધાતુઓમાં ઉમેરવા જોઈએ.

रम् રમવું.
रुच् (रोच्) રુચિ હોવી, પસંદ પડવું.
लभ् લાભ થવો, મેળવવું.
वन्द् વંદન કરવું, નમવું.
वृत् (वर्त्) વર્તવું; હોવું.
वृध् (वर्ध्) વધવું.
वेप् ધ્રુજવું, થરથરવું.
शङ्क् શંકા લેવી, વહેમ આણવો.
आ (ઉપ.) + शंस् આશા રાખવી, તકાસવું.
शुभ् (शोभ्) શોભવું. લાયક હોવું.
शिक्ष् શિક્ષણ લેવું, શિખવું.
श्लाघ् વખાણવું.
सह् સહન કરવું.
सेव् સેવા કરવી.

ગણ ૪.

जन् (जा) જન્મ થવો.
युध् યુદ્ધ કરવું, લઢવું.

ગણ ૬.

मृ* [म्रिय्] મરવું.
विद् [विन्द्] મેળવવું.

ગણ ૧૦.

अव (ઉપ.) + धीर् તિરસ્કારવું.
मृग् † માર્ગ શોધવો, શોધવું.
नि (ઉપ.) + सूद् [निषूद्] નાશ કરવો.

નામ.

अध्ययन न० અભ્યાસ,
अर्चन न० અર્ચા, પૂજા.
असंख्येय (વિશેષણ) અસંખ્ય, અગણિત, ઘણા.
असत्य न० અસત્ય, જૂઠું.
अस्त्र न० અસ્ત્ર, મંત્ર ભણીને ફેંકવાનું ચમત્કારીક હથિયાર.
आध्यात्मिक (વિશે.) અધ્યાત્મિક, આત્માની સાથે સંબંધ રાખનારૂં.
उद्गम पु० ઉગમ; ઉત્પાત્ત; દેખાવું.
उद्यम पु० ઉદ્યમ, મહેનત.
कट पु० સાદડી.
कृष्ण पु० કૃષ્ણ.
क्लेश पु० ક્લેશ, દુઃખ.
दण्ड पु० દંડ; શિક્ષા.

---

* છઠ્ઠા ગણના ધાતુના અંત્ય ऋ નો रि થાય છે, અને તેમાં વિકરણ પ્રત્યય अ ઉમેર્યાથી, रिय થાય છે; જેમકે, दृ અને पृनां द्रियते અને प्रियते એવાં રૂપ થાય છે.

† આ ધાતુના ઉપાન્ત્ય સ્વરનો ગુણ થતો નથી; પૃ. ૮ ની ટીપ § જુઓ. આ ધાતુ કેવળ આત્મનેપદી છે.

दुराचार पु० દુરાચાર.
ध्यान न० ધ્યાન, વિચાર.
नारायण નારાયણ માણસનું નામ.
नाश पु० નાશ, નુકશાન
न्याय पु० ન્યાય, ન્યાયશાસ્ત્ર
पारितोषिक न० ઇનામ.
प्रबल (વિશે.) પ્રબળ, જોરાવર મજબુત.
प्रायस् (અવ્યય) ઘણું કરીને.
बिम्ब न० બિંબ,
भक्त पु० ભક્ત, ભગત.
भय न० ભય, બીક.
मणिकार पु० ઝવેરી; હીરા માણેકનો વેપારી
मास पु० માસ, મહીનો
लाभ पु० લાભ, ફાયદો.
वात पु० વાયુ, પવન
विश्वामित्र पु० ઋષિનું નામ.
शासन न० શાસન, હુકમ.
शुक्लपक्ष पु० શુક્લ પક્ષ, શુદ.
सदाचार पु० સારી ચાલ.
स्नेह पु० સ્નેહ, પ્રેમ.
स्वास्थ्य न० સ્વસ્થતા, શાંતિ.

धैर्यं सन्द्।
भयं शंकसे।
भयाद् वेपते हृदयम्।
सूर्यः प्रकाशते।
व्याघ्रो म्रियते।
असत्यं भाषसे।
हरेरुद्यमं श्लाघे।
पुस्तकानि मृगयसे।
वीरोऽरिं निषूदयते।
मोदको बालकाय* रोचते।
घटः कुत्र वर्तते।
मणीन् परीक्षते मणिकारः।
पुत्रस्य लाभेन मोदते।
बुधो मोक्षं लभते।
हे राम सुहृद् शोभसे विनंदन।
ज्ञानात् सुखं जायते।
नारायणे रामस्य स्नेहो वर्धते।
जनानां कल्याणाय नृपो यतते।
आचार्यं शिष्यः सेवते।
विश्वामित्रादस्त्राणि शिक्षते रामः।
सदाचारेण मनुष्यः स्वास्थ्यं लभते।
पुत्रस्य दुराचारात् सुखं नाशंसे।
देवानामर्चनमारभे।
प्रबलेनापि वातेन पर्वतो न कम्पते।
ईश्वरस्य ध्यानं रभे।

* रुच् અને એના અર્થના બીજાં ક્રિયાપદો સાથે, ખુશ થનારનું નામ ચતુર્થીમાં આવે છે.

(હું) ન્યાયનો અભ્યાસ શરુ કરૂં છું.
(તું) દુઃખ સહન કરે છે.
કૃષ્ણ છોકરાઓ જોડે રમે છે.
ઝાડ હાલે છે.
(તું) રાજાને સેવે છે.
(હું) ધન મેળવું છું.
(તે) ઋષિઓને વંદન કરે છે.
યોદ્ધો શત્રુઓ જોડે લઢે છે.
(તું) ઇનામ તકાસે છે.
(હું) મિત્રોની આબાદીથી ખુશ થાઉં છું.
લુચ્ચો રાજાના હુકમને તિરસ્કારે છે.
(હું) વાંદરાને જોઉં છું.
રામ (પોતાના) અસંખ્ય ગુણો વડે પ્રકાશે છે.
ઇશ્વરના ભયથી (તે) અસત્ય બોલતો નથી.

ચંદ્રનું બિંબ શુક્લ પક્ષમાં વધે છે.
પાપી પોતાના મિત્રોની શંકા લે છે.
ઝાડ ફળોના ઉગમથી શોભે છે.
પાપમાંથી આધ્યાત્મિક નાશ(નો) જન્મ થાય છે.
(તે) રત્નો શોધે છે.
ઘણુંકરીને માણસ ધનને માટે યત્ન કરે છે.
ભક્ત ઇશ્વરની પૂજાને ચાહે છે.
(હું) દંડના ભયથી કંપું છું.
(હું) આચાર્ય પાસેથી ધર્મ શિખું છું.
કવિ રાજાને વખાણે છે.
(હું) મારા શત્રુઓના બાણોથી મરૂં છું.

પાઠ ૧૧.

દ્વિવચન અને બહુવચન.

	પુ. ૧.	પુ. ૨.	પુ. ૩.
દ્વિવચન	वहे	इथे	इते
બહુવચન	महे	ध्वे	अन्ते †

પરસ્મૈપદની પેઠે જ, આત્મનેપદમાં પણ, વ્ ને મ્ થી શરુ થતા પ્રત્યયો લગાડતાં પૂર્વનો अ દીર્ઘ થાય છે.

† પૃ. ૬ ની ટીપ + જુઓ.

वन्दावहे	वन्देथे	वन्देते
वन्दामहे	वन्दध्वे	वन्दन्ते

ધાતુ.

ગણ ૧.

कत्थ् વખાણવું. ખુશામત કરવી.
क्षम् ક્ષમા કરવી.
प्र (ઉપ)+गल्भ् બડાઈ મારવી.
डी (डय्) ઉડવું.
भिक्ष्+ભિક્ષા-ભીખ માગવી માગવું.
याच् યાચના કરવી. જાચવું, માગવું [કવું.
स्पन्द् ધડકવું, ફર-
स्मि (स्मय्) હસવું. મ્હોં મલકાવવું.
वि (ઉપ +) स्मि (स्मय्) વિસ્મય થવું; ચમકવું.
स्वाद् સ્વાદ પડવો.
वर्त् (वर्त) વર્તવું.

ગણ ૪.

अनु (ઉપ.) + रुध् માનવું. અનુસરવું, તાબે રહેવું.

ગણ ૧૦.

अभि+वाद् નમવું, પગે પડવું.

નામ.

अपराध पु. ગુન્હો.
अभ्युदय पु. ઉદય. આબાદી, ચડતી.
आम्र न. આંબાનું ફળ, કેરી.
आराधन न. આરાધના; કૃપા સંપાદન કરવી તે.
उद्योग पु. ઉદ્યોગ, મહેનત. [મેહણું.
उपालम्भ पु. ઠપકો.
कपट न. કપટ.
गात्र न. અવયવ.
गान न. ગાયન.
गायक पु. ગાનારો.
गुण पु. ગુણ.
चातुर्य न. ચતુરાઈ, હોંશિયારી.
तण्डुल पु. ચોખા.
दिवा (અવ્યય) દિવસે
द्रव्य न. દ્રવ્ય, પૈસો.
नयन न. નેન, આંખ.
नारायण पु. વિશેષ નામ. [હુકમ.
निर्देश पु. ફરમાશ,
नृत्य न. નાચ. નાચવું તે.
भङ्ग पु. ભંગ, ભાંગવું.
भोग पु. ઉપભોગ લેવો તે.
मयूर पु. મોર.
वचनीय न. કથ્યું. નિંદાને લાયક વસ્તુ.
वसन्त पु. વસંતઋતુ.
वाक्य न. વાક્ય.

* પૃ. ૨૮ ની ટીપ § જુઓ.

वातायन न. બારી.
विविध (વિશે.) વિવિધ; જુદી જુદી જાતનું.
विहंग પુ. પક્ષી.
वैयात्य न. બેઅદબી, જંગલીપણું.
शस्त्र न. શસ્ત્ર.
शुक પુ. સૂડો, પોપટ.
संगीत न. ગાયન.
संसार પુ. સંસાર, દુનિયા. [સાચું.
सत्य (વિશે.) સત્ય.
स्वीय (વિશે.) પોતાનું.
हितकर (વિશે.) હિતકર; ફાયદાકારક.

વાક્ય.

मोदकान् स्वादन्ते ब्राह्मणाः [कौ।
धनिकं द्रव्यं याचेते भिक्षु-
स्वीयान् गुणान् कत्थेथे।
उद्योगाद् धनं लभध्वे।
वृथा प्रगल्भध्वे।
बुधा मोक्षं विन्दन्ते।
कपटं शङ्केथे।
मित्राणामभ्युदयं नरा मोदन्ते।
मुनीनभिवादयावहे।
मूर्खाणां वैयात्यं न सहामहे।
वृक्षेषु कुसुमानि वर्तन्ते।
आचार्यस्य निर्देशमनुरुध्यध्वे।
भृत्यानामपराधान् क्षमामहे।
रामस्य नयने स्पन्दते।
आकाशे विहगा डयन्ते।
कृष्णस्य चातुर्येण विस्मयन्ते जनाः।
देवस्याराधनाय गानमारभामहे।
दिवा तारकाणि न प्रकाशन्ते।
पापा न वचनीयमीक्षन्ते।
सत्यं हितकरं च वाक्यं भाषन्ते प्रज्ञाः।
शासनस्य भङ्गं न क्षमन्ते नृपतयः
गायकात् संगीतं शिक्षावहे।
मोक्षाय यतन्ते बुधाः।
वातेन वृक्षाः कम्पन्ते।
देवान् भोगान् भिक्षन्ते नराः।

(આપણે) વસંત ઋતુમાં ફળો મેળવીએ છીએ.
(તમે) જૂઠું બોલો છો.
પર્વતો હાલે છે.
તારા પ્રકાશે છે.
(તમે) નાચ શિખો છો.
નારાયણના કલ્યાણને સારુ (તેના બે) મિત્રો મહેનત કરે છે.
(અમે બે) રાજાને સેવીએ છીએ.
(તમે બે) કેરીઓ ખાઓ છો.
(અમે) હવેલીની ટોચે મોર જોઇએ છીએ.

વાયો ધાન્ય અને ઝાડોનાં પાંદડાં ચાખતા નથી.
(અમે બે) કપિઓને નમીએ છીએ
દુઃખ અને સુખ સંસારમાંથી [ઉત્પન્ન થાય છે.
(તમે બે) કારણવિના યુદ્ધ કરો છો.
(બે) છોકરા વાડીમાં બેસે છે.
(અમે બે) હરિ નરકથી કલ્યાણ આશા રાખીએ છીએ.
(તમે બે) મિત્રના અપરાધ માફ કરો છો.
(તેઓ) દયા માણસના ગુણો [વધારે છે.

પાપથી દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે
માણસો મરે છે.
યાચકો ભીખ માગે છે.
રાજાઓ આજ્ઞાઓ કરે છે.
માણસો (પોતાના) યત્નોનું ફળ મેળવે છે.
મૂર્ખના અવયવો વધે છે, પણ (તેનું) જ્ઞાન વધતું નથી.
(અમે બે) દુશ્મનોના દર્પનું ખંડન કરીએ છીએ.
યોદ્ધાઓ વિવિધ શસ્ત્રોવડે (પોતાના) શત્રુઓનો નાશ કરે છે.

ભાગ ૨.

પાઠ ૧૨.

કર્મણિ રૂપ અને ભાવે રૂપ. *

આ રૂપો‡ મૂળ ધાતુને य લગાડીને, અને આત્મનેપદ પ્રત્યયો ઉમેરવાથી થાય છે; જેમકે †त्यज्+य+ते=त्यज्यते; त्यज्यसे, त्यज्ये, ઇ૦

* સંસ્કૃતના વ્યાકરણમાં એને પ્રયોગ કહે છે.

‡ ધાતુના વિશેષ કાળ કે અર્થોમાં આ य લાગતો નથી, તથા ગણનો વિકરણ પ્રત્યય પણ લાગતો નથી, પરંતુ લાગેલા, ધાતુને જ य લાગે છે; જેમકે, गम् (गच्छ्) ઉપરથી गच्छ्यते નહિ પરંતુ गम्यते.

† કર્મણિ રૂપ કે ભાવે રૂપ ગણભેદ કરી જુદાં જુદાં થતાં નથી. એ રૂપો તો બધાએ ધાતુ ઉપરથી એકસરખી રીતે થાય છે, માત્ર ધાતુઓમાંજ અમુક ફેરફાર થાય છે; આથી કરીને, જે નવા ગુજરાતનું બનેલા ધાતુ, આ પુસ્તકમાં દાખલ કર્યા નથી, તે વખતે પણ ધાતુઓ આ પાઠમાં આપેલા છે. ત્યારબાદ, વિદ્યાર્થી તેમના કર્મણિ રૂપો કરી શકશે નહિ.

જો ધાતુને છેડે ऋ હોય, અને તે ऋ ની પહેલાં જોડાક્ષર ન હોય, તો આ રૂપોમાં य લાગતાં, ऋ ને બદલે रि મૂકાય છે; જેમકે, कृ નો क्रिय થાય છે.

જો ધાતુને છેડે इ કે उ હોય, તો, य લાગતાં પહેલાં તે इ તથા उ દીર્ઘ થાય છે; જેમકે, जि નો जीय થાય છે.

ધાતુ.

प्र(ઉપ.)+अर्थ् પ્રાર્થના કરવી, વિનવવું.
कृ કરવું.
ज्ञा જ્ઞાન થવું, જાણવું, ઓળખવું.
दा§[दी] દાન કરવું, આપવું.
आ(ઉપ.)+दिश् ફરમાવવું.
पठ् (પરસ્મૈ પદ ગ. ૧.) શિખવું.
पा [पी] પાન કરવું, પીવું.
रुद् રડવું.
श्रु શ્રવણ કરવું, સુણવું, સાંભળવું.
स्था [स्थी] ઉભા રહેવું.
हन् હણવું.

નામ.

आदेश પુ. ફરમાન, હુકમ.
काष्ठ ન. લાકડું.
चाप પુ. કામઠું.
छात्र પુ. વિદ્યાર્થી.
ध्वनि પુ. ધ્વનિ, અવાજ.
पौर પુ. પુરમાં રહેનારો, નગરવાસી.
प्राज्ञ પુ. ડાહ્યા માણસ.

વાક્ય.

निष्का ब्राह्मणेभ्यो दीयन्ते ।
नृपतेरादेशः क्रियते ।
अग्निना काष्ठं दह्यते ।
शठौ पुरुषैस्ताडयेते ।*
आचार्यैर्धर्म उपदिश्यते ।
भृत्यैः सेव्यसे ।
मित्रैस्त्यज्ये ।
जनैर्दृश्यामहे ।
व्याधिभिः पीडयध्वे ।
प्रेक्ष्यसे जनेन ।
पुत्रैः पूज्येथे ।
धान्यस्य राशयो नीयन्ते ।
तत्त्वं बुध्यते प्राज्ञैः ।
नृपेणारयो जीयन्ते ।

---

§ કર્મણિ રૂપ કે ભાવે રૂપનો य લાગતાં, ધાતુનું જે વિશેષ રૂપ થાય છે, તે અહિં કાટખુણ કૌંસમાં મૂકેલું છે.

* દશમા ગણના ધાતુઓના સ્વરમાં જે ગુણ કે વૃદ્ધિનો ફેરફાર કર્તરિ રૂપમાં થાય છે, તે ફેરફાર કર્મણિ રૂપ કે ભાવે રૂપનો य પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં પણ કરવામાં આવે છે; ઉ૦—चुर् કર્તરિ રૂપ चोरयति. પણ કર્મણિ રૂપ चुर्यते નહિ; પણ चोर्यते થાય છે.

ભાગ ૫ મો.

પાઠ ૧૯.

આકારાંત અને ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામો.
પ્રથમા અને દ્વિતીયા વિભક્તિ.

પ્રત્યય.

		એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
આકારાંત.	પ્ર०	०	ए	अस्
	દ્વિ०	आम्	,,	,,
	પ્ર०	रमा	रमे	रमाः
	દ્વિ०	रमाम्	,,	,,
ઈકારાંત.	પ્ર०	०	औ	अस्
	દ્વિ०	म्	,,	ईस्
	પ્ર०	नदी	नद्यौ*	नद्यः
	દ્વિ०	नदीम्	,,	नदीः

નામ.

સ્ત્રીલિંગ.

अरुन्धती વસિષ્ઠ ઋષિની વહુનું નામ.
आज्ञा આજ્ઞા, હુકમ.
कथा કથા, વાત.
कन्या કન્યા, દીકરી, છોકરી.
कला કળા, હુન્નર.
कुमारी કુમારી, નપરણેલી છોકરી.
क्षमा ક્ષમા, માફી.
गङ्गा ગંગા.
जननी મા.
नर्मदा નદી, સુરતપાસેની નદી.
नदी નદી.
नारी નારી, સ્ત્રી.
पत्नी પત્ની, વહુ.
पृथ्वी પૃથ્વી.
प्रजा પ્રજા, સંતતિ.
प्रमदा જુવાન સ્ત્રી.
भार्या ભાર્યા, વહુ.
मही પૃથ્વી.
माला માળા, હાર.
रजनी રાત્રિ.
लज्जा લજ્જા, લાજ.
लता વેલ.
ललना સ્ત્રી.
वार्ता વાત.
शोभा શોભા.[પખી].
सखी સખી, બહેનપણી.
सहचरी સહચરી, સોબતણ, એકાંતમાં રહેનારી.

* પૃ. ૧૯ ની ટીપ ૧ જુઓ.

आत्मीय(વિશે.) આપણું, પોતાનું.
आधार પુ. આધાર.
आरम्भ પુ. આરંભ; શરૂઆત.
उपवन ન. બાગ, વાડી.
कण्ठ પુ. કંઠ, ડોક, ગળું.
गमन ન. ગમન, જવું, નીકળવું.
जनक પુ. રામની વહુ સીતાનો બાપ.
नाटक ન. નાટક.
नारद પુ. નારદ.
प्रासाद પુ. મહેલ.
तल ન. તળિયું, તળ, પૃષ્ઠ.
प्रासादतल ન. અગાશી. મેહેલનું ઉપલું પૃષ્ઠ.
बल ન. લશ્કર.
भर પુ. ભાર.
भूषण ન. ઘરેણું, ભૂષણ.
विश्व* ન. વિશ્વ; દુનિઆ; સંસાર.
सूत्राधार પુ. સૂત્રધાર.
हरिण પુ. હેરણ.

ધાતુ.

ગણ ૧.

सम् (ઉપ.)+गम् આ. પ. સંગમ થવો, જોડાવું, મળવું.
आ+चर् આચરવું, કરવું.
तन्त्र् ગ. ૧૦. સંભાળવું. [ગવું.
तॄ (तर्) ગ.૧,પ.પ.તરવું,ઓળં-
अव(ઉપ.)+तॄ (तर्) ઉતરવું.
परि(ઉપ.)+नी પરણવું.
अप+नी લઇ જવું, ખસેડવું.
सम्+वृध् વધવું; આબાદ થવું.
शुच् ગ. ૧, પ. પ. શોક કરવો.
अनु (ઉપ)+सृ અનુસરવું. પાછળ જવું.
हृ મન હરવું, મોહ પમાડવો.

વાક્ય.

वसिष्ठस्य पत्न्यरुन्धती ।
नार्यो हर्म्याणां वातायनेभ्यः पश्यन्ति ।
कृष्णः कला शिक्षते ।
रामो जनकस्य कन्यां परिणयति ।
गङ्गा समुद्रं गच्छति ।
क्षमा वीरस्य भूषणम् ।
नारायणो जननीं माह्वयति ।
उपवने नृपस्य कन्ये रमेते ।
लते स्पृशति ।
चन्द्रेण रजनी शोभते ।

* સર્વનામ પ્રમાણે એનું રૂપાખ્યાન થાય છે.

नद्यौ संगच्छेते ।
कुमार्यौ ग्रामे भ्रमतः ।
वराहाः सरस्याः पिबन्ति ।
लक्ष्मीं त्यजति मूर्खः ।
नद्यां गृहस्वामिन्यः स्नान्ति ।
प्रजा नृपतिना रक्ष्यते ।
उद्यानस्य शोभां पश्यन्ति ।
ललनाः प्रासादान्तस्थानोपानि ।

नृपस्त्रियौ अनुगच्छेते ।
बालिका नदीमवतरन्ति ।
राजानः सभाः वदन्ते ।
धनं प्रसीद ...ते ।
वापी नगरात् दूरे ।
कृषीवलस्य भार्या पृथ्वी ...दस्ते । [नौदन्ते ।
...जनानां नालाः कस्तादृश·

નારદ સ્વર્ગથી પૃથ્વી ઉપર ઉ- તરે છે.
કેટલુ રાજાઓની વાતો કહે છે.
યુવાન સ્ત્રીઓ ગામમાં ભમે છે.
(તે) બે હીરાના (બે) હાર પહેરે છે.
ગામની વહુ અન્નપૂર્ણાને પગે પડે છે. [એ છીએ.
અમે (બે) કુમારીઓને જોઈ-
મોહનજો હનુને અનુસરે છે.
ગામમાં (બે) વાવ છે.
સૂત્રધાર નટીને બોલાવે છે.
હરિ નદીએ* જાય છે
વનમાં વસવા માટે રામના નિ- કળવાનો† (તેની બે) ના શોક કરે છે.

નારીઓ વાવે નગર જાય છે
પ્રજા રાજાના હુકમ માને છે.
હરિની કન્યાઓ નૃત્ય શિખે છે.
કન્યાઓ ઉદ્યમ વડે વધે છે.
રાજા માતુઓ હમેશાં રક્ષા કરે છે.
(આ) વિશ્વની શોભા મનને મો- હ પમાડે છે.
મા (પોતાના) બાળકોનાં સુખ- થી ખુશી થાય છે.
નાટકના આરંભમાં સૂત્રધાર (પોતાની) સ્ત્રીને બોલાવે છે.
માનુષો સ્ત્રીનું રક્ષણ કરે છે.
તારાઓ રાત્રિને વિરાજમાન કરે છે.
સાગર મુખ્યાંધથી જીતાય છે.

---

‡ પૃ. ૨૨ ની ટીપ ‡ જુઓ.

* પૃ. ૧૯ ની ટીપ * જુઓ.

† शुच् (શોક કરવો) ધાતુ સકર્મક છે. માટે આ વાક્ય ક્રિયાપદમાં મૂકવું વળી, " વસવા માટે " શબ્દનો અર્થ લાવવા સારૂ " વન " શબ્દ ચતુર્થીમાં વાપરવો.

વેલાઓ ઝાડોનો આધાર શોધે છે. (તે) નારી ગુસ્સાને લીધે (પોતાની) સખીને તજે છે;	રાજા (પોતાની) પ્રજાને પોતાની સંતતિ પ્રમાણે સંભાળે છે.

પાઠ ૧૪.

તૃતીયા, ચતુર્થી, અને પંચમી વિભક્તિ.

પ્રત્યય.

		એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
આકારાંત અને ઈકારાંત.	તૃ.	आ	भ्याम्	भिस्
	ચ.	ए	"	भ्यस्
	પંચ	अस्	"	"

તૃતીયા વિભક્તિનો એકવચનનો પ્રત્યય લાગતાં, છેલ્લા आ નો ए થાય છે.

ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી, અને સપ્તમીના એકવચનના પ્રત્યયો લાગતાં આકારાંત નામોમાં या, અને ઈકારાંત નામોમાં आ, ઉમેરાય છે. ઉ.—माला+या+ए=मालायै; नदी+आ+ए=नद्यै.

અથવા તો એકવચનના નીચે પ્રમાણે પ્રત્યયો ગણવા:—

	ચતુર્થી.	પંચમી.	ષષ્ઠી.	સપ્તમી.
આકારાંત.	यै	यास्	यास्	याम्
ઈકારાંત.	ऐ	आस्	आस्	आम्

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
તૃતીયા	मालया	मालाभ्याम्	मालाभिः
ચતુર્થી	मालायै	"	मालाभ्यः
પંચમી.	मालायाः	"	"

तृतीया	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
चतुर्थी	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
पंचमी	नद्याः	„	„

નામ (સ્ત્રીલિંગ).

अवन्ती એક શહેરનું નામ ઉજ્જયણી.
कान्ता કાંતા, વહાલી, વહુ.
कौशाम्बी એક શહેરનું નામ.
क्रीडा રમત, ખેલ.
चिन्ता ચિંતા ફિકર.
जरा ઘડપણ.
दासी દાસી.
देवता દેવ કે દેવી.
पञ्चवटी દંડકારણ્યના એક ભાગનું નામ.
पाठशाला નિશાળ.
पुरी પુર.
पूजा પૂજા.
प्रभा પ્રભા, તેજ.
महिषी પટરાણી.
मुक्ता મોતી.
वाचा વાચા, વાણી.
व्यथा વ્યથા, ઇજા, પીડા.
सीता સીતા.

अनुराग પુ. અનુરાગ; પ્રીતિ.
कलभक પુ. હાથીનું બચ્ચું; નાનો હાથી
कलह પુ. કલહ, કજીઓ.
गीत ન. ગીત.
जरठ પુ. ઘરડો માણસ.
दूत પુ. દૂત, કાસદ
नाग પુ. હાથી.
पल्लव પુ. પલ્લવ; ફણગો.
मौक्तिक મોતી.
रक्त વિશે. રાતું; લાલ.
विरूप વિ. વિરૂપ, બેડોળ, કદરૂપું.
संदेश પુ. સંદેશો.
स्वस्थ વિશે. સ્વસ્થ, શાંત.
हित ન. ફાયદાકારક, હિત.
निर् (ઉપ.) + गम् નીકળવું, બહાર આવવું.
प्र (ઉપ.)+दा આપવું, દાન કરવું.
द्युत् (द्योत्)ગ ૧,આ. પ્રકાશવું.
उद् (ઉપ.)+पत् ઉડવું.
परि (ઉપ.)वृ* ઘેરવું.
नि (ઉપ.) +वृत् પાછા ફરવું.
प्र (ઉપ.)+स्था આ. નિકળવું.
प्र (ઉપ.) हि* મોકલવું.
आ (ઉપ.)+हृष् ગ. ૬૦ આહ્લાદિત થવું ખુશી થવું.

---

* આ બે ધાતુઓના કર્મણિ રૂપો જ આ પુસ્તકમાં વાપર્યા છે.

देवताभ्यो बलिं यच्छति । [ति।
चित्तस्य व्यथया रामो सुख-कान्तायै संदेशः ग्रहीयते ।
अवन्त्या आगच्छति ।
कृष्णस्य पत्न्यै§ फलानि रोचन्ते ।
दास्या लेभ्यते महिषी ।
जरया क्षीयते शरीरम् ।
मणीनां प्रभाभिर्वर्धते प्रासादः ।
लज्जया प्रविशति गृहम् ।
देवस्य पूजायाः सुखं लभते ।
प्रजाभ्यो हितमिच्छन्ति नृपतयः ।
कौशाम्ब्या निवर्तते दूतः ।
क्रीडायै प्रविशत्युद्यानम् ।
सखीभिः परिक्रियते सीता ।

सहचरीभ्यामनुगम्यते नागः ।
पञ्चवट्या निर्गच्छति रामः ।
लताभ्यां शोभते वृक्षः ।
गङ्गायाः पुरी क्रोशौ ।
वापीभ्यो जलं वहति ।
बालकाः पाठशालाया आगच्छन्ति ।
चिन्तया दह्यते चित्तं नराणाम् ।
यथा कलहस्तथानुरागोऽपि वाचाया उद्भवति ।
हरिः कन्याभ्यो मौक्तिकानां मालाः प्रयच्छति ।
स्वस्थेन चित्तेन श्रूयते महिष्या नृपतेः संदेशः ।
नलस्य करभकः सीताया पल्लवैः पुष्यते ।

હરિ વાણી વડે મિત્રને શાન્ત કરે છે.
શહેર નદિયો વડે ઘેરાયેલું છે.
ક્ષમાથકી માણસ ચિત્તની સ્વસ્થતા મેળવે છે.
ડાહ્યા માણસો પૃથ્વીપરથી સ્વર્ગમાં જાય છે.
વસિષ્ઠ અરુન્ધતીની જોડે આવે છે.
રામ દિકરિયોને ઘરેણાં આપે છે.

(તે) હારો વડે શરીર શણગારે છે.
પટરાણી દાસી ઉપર † ગુસ્સે થાય છે.
(તે) ઘરડા આદમીની વાતોથી સુખ મેળવે છે.
નારાયણની વહુ વડે ચોખા રંધાય છે.
રાજાના હુકમને લીધે (હું) અવન્તી જાઉં છું.

---

§ પૃ. ૩૮ ની ટીપ * જુઓ.
† પૃ. ૨૭ ની ટીપ ‡ જુઓ.

મા (પોતાનાં) છોકરાંને કદરૂપાં હોય તોપણ ચાહે છે.

(બે) યોદ્ધાઓ (બે) નગરોમાંથી શસ્ત્રો સહિત નિકળે છે.

આકાશ સૂર્યના રાતા પ્રકાશથી સુશોભિત થાય છે.

લોકોનું સુખ કળાઓ વડે વધે છે.

માણસો દેવો પાસેથી સુખનો લાભ ઇચ્છે છે.

(બે) કુમારિઓ વડે બળિદાન કરાય છે.

ફિકરથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે.

સીતા બેનપણિયો પાસેથી ગીતો શિખે છે.

સેનાપતિના હુકમે લશ્કરના સિપાઇયો શહેરની બહાર આવેછે.

છોકરાઓ રમતો વડે બાપના અંતઃકરણને ખુશી કરે છે.

(તે) દેવોની પૂજાને માટે ફુલો આણે છે.

દાસીને રાણીથી ઇનામ અપાય છે.

પક્ષીઓ પૃથ્વી ઉપરથી આકાશમાં ઉડે છે.

પાઠ ૧૫.

ષષ્ઠી, સપ્તમી, અને સંબોધન વિભક્તિ.

પ્રત્યય.

		એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
આકારાંત અને ઈકારાંત નામો.	ષષ્ઠી	आस्	ओस्	नाम्
	સપ્તમી	आम्	,,	सु

ईकार પછી सु નો षु થાય છે. ओस् લાગતાં, અંત્ય आ નો ए થાય છે. आकारांत નામના સંબોધનું એકવચન, અંત્યસ્વરનો ए કરવાથી, થાય છે; જેમકે, हे रमे. ईकारांत નામનું ई ને ટુંકાવવાથી થાય છે, જેમકે हे नदि. બંને પ્રકારનાં નામોનાં સંબોધનનાં દ્વિવચન અને બહુવચન, પ્રથમાના તે તે રૂપો જેવાં જ છે. પૃષ્ઠ ૨૯ નો નિયમ જુઓ.

ષષ્ઠી	मालायाः	मालयोः	मालानाम्
સપ્તમી	मालायाम्	,,	मालासु
સંબોધન	माले	माले	मालाः

ષષ્ઠી	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
સપ્તમી	नद्याम्	,,	नदीषु
સંબોધન	नदि	नद्यौ	नद्यः

શબ્દ.

अतीव ક્રિયાવિશે. અતિશય; ઘણું;
अनुष्ठान ન. કરવું; કામ બજાવવું.
अयोध्या સ્ત્રી. એક શેહેરનું નામ.
अवचय પુ. એકઠું કરવું તે; જથો.
इन्द्राणी સ્ત્રી. ઇંદ્રની વહુ. [પાણી.
उदक ન. ઉદક.
काम પુ. ઇચ્છા.
कौमुदी સ્ત્રી.ચંદની.
गोदावरी સ્ત્રી. નદીનું નામ.
चकोर પુ. એક જાતનું પક્ષી.
छाया સ્ત્રી. છાયા.
जयन्त પુ. ઇંદ્રના પુત્રનું નામ.
तीर ન. તીર, કાંઠો.
तृष्णा સ્ત્રી. તૃષ્ણા.
शूद्रक પુ. એક રાજાનું નામ.
श्रद्धा સ્ત્રી. શ્રદ્ધા; વિશ્વાસ.

तरसः ઇચ્છા.
दण्डका સ્ત્રી. એક જંગલનું નામ.
दक्ष વિશે. ઉદ્યોગી; મેહેનતુ.
दशरथ પુ. રાજાનું નામ, રામના પિતા.
देश પુ. દેશ.
निरतिशय વિશે. પૂર્ણ; જેનાથી બીજું ચઢીઆતું ન હોય એવું; અનુપમ.
निशा સ્ત્રી. રાત.
निशाचार પુ. રાક્ષસ, દુષ્ટ માણસ.
परम વિશે. પરમ; ઘણું. [પુણ્ય.
पुण्य વિશે. પવિત્ર;
प्रतिष्ठापन ન. સ્થાપના.
प्रवर्तन ન. પ્રેરણા.
प्रवाह પુ. પ્રવાહ.
प्रावीण्य ન.હુશિયારી
सदैव (सदा+एव) (અવ્યય) સદા, હમેશાં.

प्रिय વિશે. પ્રિય, વહાલું. [બહુત્વ.
बाहुल्य ન.બહુપણું;
मण्डप પુ. મંડપ; માંડવો.
मत्स्य પુ. માછલું.
माधुर्य ન. મધુરપણું. સુંદરતા.
मानव પુ. માનવ; માણસ.
रथ्या સ્ત્રી. શેરી, પોળ.
वचन ન. વચન;ઉપદેશ; વિનંતિ.
वल्लभ પુ. વહાલો, પ્રીતમ, ધણી.
वाणी સ્ત્રી. વાણી, વાચા, ભાષા.
विवाह પુ. વિવાહ.
शकुन्तला સ્ત્રી એક સ્ત્રીનું નામ.
शिला સ્ત્રી. પત્થર.
क्रीड् ગ. ૧. પરસ્મૈ. ક્રીડા કરવી, રમવું.
चर् ચાલવું.

दासी (સ્ત્રીલિંગ) દાસી.

પ્રથમા	दासी	दास्यौ	दास्यः
દ્વિતીયા	दासीम्	,,	दासीः
તૃતીયા	दास्या	दासीभ्याम्	दासीभिः
ચતુર્થી	दास्यै	,,	दासीभ्यः
પંચમી	दास्याः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	दास्योः	दासीनाम्
સપ્તમી	दास्याम्	,,	दासीषु
સંબોધન	दासि	दास्यौ	दास्यः

૧. નીચેનાં નામોનાં+રૂપો લખોઃ—

सहचरी, प्रमदा, ઇત્યાદિ,

૨. સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યય કયા છે? અને અકારાંત વિશેષણ સ્ત્રીલિંગી રૂપો કરવાનો સાધારણ નિયમ કયો છે?

भाग ६ ट्टो.

પાઠ ૨૦.

હ્યસ્તન ભૂતકાળ.

પરસ્મૈપદ–પ્રત્યય.

	પુરૂષ ૧.	પુરૂષ ૨.	પુરૂષ ૩.
એકવચન.	अम्§	स्	त्
દ્વિવચન.	व	तम्	ताम्

આ કાળમાં ધાતુની પૂર્વે† આગમ अ આવે છે.

---

§ ૫. ૬ ની છેલ્લી ટીપ + જુઓ.

† જો ઉપસર્ગ સહીત ધાતુ હોય, તો ઉપસર્ગની પછી, એટલે ધાતુની પૂર્વે, આગમ अ મુકવો જોઇએ.

એકવચન.	अबोधम्	अबोधः	अबोधत्
દ્વિવચન.	अबोधाव	अबोधतम्	अबोधताम्

હ્યસ્તન ભૂતકાળના પ્રત્યયો લગાડતાં, પ્રથમ વિકરણ પ્રત્યય ઉમેરવો જોઇએ. स् અને त् પ્રત્યયો પૂર્વે अस् (=હોવું) ધાતુમાં ई, અને अद् (=ખાવું) ધાતુમાં अ વધારવામાં આવે છે; ઉ.— आसीः, आसीत्; आदः, आदत्.

નામ.

अज પુ. બકરો.
असारता સ્ત્રી. નિરુપયોગ.
आशा સ્ત્રી. આશા.
गोष्ठ પુ. ન. કોઢ, ગાયનો વાડો.
ग्रन्थ પુ. ગ્રંથ, પુસ્તક.
तनय પુ. તનય, દીકરો.
पुरतस् (અવ્યય) આગળ, સમક્ષ.
महिष પુ. પાડો.
मुष्टि પુ. મુઠી;
शनैस् (અવ્યય) હળવે હળ.
संकट ન. સંકટ, સંકડામણ, આફત
सभा સ્ત્રી. સભા; કચેરી.
समराङ्गण ન. રણભૂમિ.
सेना સ્ત્રી. સેના, લશ્કર.

रामो रावणमजयत् ।
सीता गोदावर्यास्तीरमगच्छत् ।
गङ्गाया जलमपिबम् ।
योधो ऽरौ शरानक्षिपत् ।
ललने छायायामुपाविशताम् ।
पुत्राणां धर्ममकथयः ।
सीतां वनेऽत्यजाव ।
संकटेभ्यो जनमरक्षः ।
गिरेः शिखरादजावपतताम् ।
रथं समराङ्गणमनयम् ।
हरिरश्वमारोहत् ।
भिक्षुकेभ्यो निष्कानयच्छम् ।
देवानयजाव ।
अरण्ये महिषानपश्यम् ।
स्तेनौ धनिकस्य धनमचोरयताम् ।
दशरथस्तनयमाह्वयत् ।
ईश्वरस्य प्रसादेन हरेः क्लेशोऽनश्यम् ।
पुरा भार्यया सहोज्जयिन्यामवसम् ।
शिष्यावाचार्यमनमताम् ।
अवन्त्यामभवः ।

अयोध्यायामासीः ।
अग्निर्वनमदहत् ।
संसारस्यासारतामबोधम् ।

नृपस्य पुरतोऽसत्यमवद-
*च्छठः । [च्छठम् ।
तदा मूर्खोऽस्मीत्यत्रात·

સરોવરનું પાણી સુકાયું.
સેનાપતિ લશ્કરને રણભૂમિ ઉ-પર લેઇ ગયો.
રામને (બે) મિત્રોએ સંભાર્યો.
(તું) રામની આશ વડે ખુશ થયો.
(અમે બેએ) ઋષિઓને શાંત કર્યા
પરમેશ્વરે પૃથ્વી સરજી.
(બે) માણસો વાડીમાં પેઠા.
(મેં) હરિને નિંદ્યો.
(તમે બે) વનમાં રહ્યા.

સંઘ (એક) શહેરથી (બીજે) શહેરે ભટક્યો.
(મેં) પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું.
(તમે બે) હરિની વાડીમાંથી ફળો હરી ગયા.
(તમે) રામને વાર્તા કહી.
(બે) વાઘ કોઠ તરફ દોડ્યા.
કૃષ્ણે પગ ધોયા.
યોદ્ધા શત્રુથી નારીઓનું રક્ષણ કર્યું.
કાચબો હળવે હળવે ચાલ્યો.

---

* જો શબ્દ વા રૂપને છેડે કોઈપણ વર્ગના પહેલા ચાર વર્ણોમાંનો કોઈ વર્ણ આવ્યો હોય ને તે વર્ણ પાછળ श् આવ્યો હોય તો તે श् નો વિકલ્પે छ् થાય છે.

§ અહિં नगर શબ્દ વાપરતાં નીચેનો સંધિનો નિયમ વાપરવો જોઈએ;—

પદને, એટલે શબ્દને, અંતે આવેલા વ્યંજન પછી અનુનાસિક આવે તો, તે વ્યંજન બદલે તેના જ વર્ગનો અનુનાસિક વિકલ્પે મુકવામાં આવે છે. દ. एतद्+मुरारि=एतन्मुरारि અથવા एतद्मुरारि જો વ્યંજનની પછી આવનાર અનુનાસિક તદ્ધિત પ્રત્યયનો આદ્યાક્ષર હોય તો તે વ્યંજનને બદલે અનુનાસિક અવશ્ય મુકવો જોઈએ, દ.— चित्+मय=चिन्मय.

† कथ् ધાતુનાં બંને કર્મો કેટલીક વાર દ્વિતીયામાં મુકવામાં આવે છે, અથવા તો અમુખ્ય अपराधिन કર્મ ચોથીમાં કે છઠ્ઠી મુકાય છે.

ત્યારે ચઢતીની આશા વગર હું જીવ્યો.

(અમે બેએ) ભોજનને માટે ચોખા રાંધ્યા.

રાણીએ રાજાની સભામાં ગાયું હતી.

અનાજની મુઠીઓ વડે (તે) હરણને ખવડાવતી હતી.

(તેં) (તારી) સ્ત્રીને કારણ વિના ત્યજી.

(તમે બેએ) કારણ વિના ગામ બાળ્યું.

(તે) ઝાડની શિખર ઉપરથી પડયો, અને મરી ગયો.

બાળક હર્ષને લીધે નાચ્યું.

પાઠ ૧૭.

હ્યસ્તન ભૂતકાળ.

પરસ્મૈપદ બહુવચન, અને આત્મનેપદ એકવચન.

પ્રત્યય.

	પુરુષ ૧.	પુરુષ ૨.	પુરુષ ૩.
પરસ્મૈ. બહુ.	म	त	अन्
	अगच्छाम	अगच्छत	अगच्छन्
આત્માને. એક.	इ	थास्	त
	अलभे	अलभथाः	अलभत

જે ધાતુઓને આરંભે સ્વર હોય છે, તેની પહેલાં अને બદલે आ આગમ મૂકવામાં આવે છે તે आમાં ધાતુની શરુઆતની इ કે ई મળવાથી, તેનો ऐ થાય છે; અને उ કે ऊ મળવાથી, औ થાય છે; ઉ—आ+ईक्ष्+अ+त=ऐक्षत.

નામ.

आशीर्वाद् પુ. આશીર્વાદ.

उज्ज्वलम् (અવ્યય) ઝળકાટથી; ઉજળો.

गोप પુ. ગોવાળ.

ग्रथन ન. ગુંથવું તે.

चन्द्रापीड પુ. રાજપુત્રનું નામ.

चित्रकूट પુ. એક પર્વતનું નામ.

देवी સ્ત્રી દેવી. પટરાણી.

धार्तराष्ट्र પુ. પાંડુના પિત્રાઈ ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર.

दूरांस ધિરે. દૂરે.

पञ्जर પુ. પાંજરૂં.

पण्डित पु. પંડિત.
पाण्डव પાંડુનામના રાજાનો પુત્ર
बलि पु. એક રાજાનું નામ.
मदिरा स्त्री. દારૂ, મદિરા.
माणवक पु. વિશેષ નામ.
मारुत पु. પવન; પવનનો અધિષ્ઠાતા દેવ. [રસ્તો.
मार्ग पु. મારગ, માર્ગ,
राक्षस पु. રાક્ષસ, દૈત્ય.
लव पु. રામના પુત્રનું નામ.
अति+सृज् આપવું.
वसुधा स्त्री. પૃથ્વી.
विटप पु. ઝૂમ, પોશાર.
शव न. શબ, મુડદું.
शृगाल पु. શિયાળ.
संचलन न. આમ તેમ ચાલવું તે.
स्थान न. સ્થાન, જગ્યા; ઠેકાણું.

पाण्डवानां धार्तराष्ट्रैः सह युद्धान्यभवन् ।
आचार्या धर्ममुपादिशन् ।
रामः सीतया सह गोदावर्यास्तीरेऽरमत ।
उद्यमेन धनमलभथाः ।
व्याघ्रस्य विग्रहेण नार्या हृदयमवेपत ।
मित्रस्य कल्याणायायते ।
गोपा अजान्* ग्राम*मनयन् ।
पुरुषमताडयन् ।
शृगालोऽम्रियत ।
नृपस्य सभां पण्डिताः प्राविशन् ।
शवमसृजत ।
प्रासादे नार्योऽनृत्यन् ।
माणवकं मार्गमपृच्छाम ।
क्रुद्धो रामेणासहत ।
देवीममापे ।
नृशंसो राक्षसोऽहन्यत ।
नृपतेः शासनमवाधीरयथाः ।
लवस्य विनयेनर्षयोऽतुष्यन् ।
हरिणा जनकोऽसेव्यत ।
चित्रकूटस्य शिखरे ऽवसाम ।
शृगालं व्याघ्रं चक्रे ।
विलस्य नाशेनामुह्यन् ।
प्रभूतं धनं नृपेण ब्राह्मणेभ्यो ऽत्यसृज्यत ।
चन्द्रापीडस्य वत्सस्य संचलनेन महाकम्पत ।
पञ्जराद्विहगममुञ्चाम ।

* પૃષ્ઠ ૨૮ ની ટીપ ૬ જુઓ.

(અમે) ઝાડની છાયામાં બેઠા.
(તેણે) ચાકરોના ગુન્હા માફ કર્યા.
બ્રાહ્મણો ગંગાના જળમાં પડ્યા.
ઘોડાઓ રણભૂમિ તરફ દોડ્યા.
રામે બાપના હુકમો માન્યા.
હરિ નારાયણ પાસેથી ગાયન શિખ્યો.
(મેં) કેરીઓ ચાખી.
જાસુસ અયોધ્યા ગયા.
(તું) જૂઠું બોલ્યો.
કૃષ્ણ મિત્રની આબાદીથી ખુશ થયો.
(તમે) ત્યારે કૌશામ્બીમાં રહ્યા.
(તું) રામના પરાક્રમોથી આશ્ચર્ય પામ્યો.
(તું) શત્રુ જોડે લઢ્યો.
લુચ્ચોને રાજાના હુકમથી મારવામાં આવ્યો.
(તમે) સોના મહોરો ગણી.
રામ વડે રૂષિ પાસેથી આશીર્વાદ ઇચ્છવામાં આવ્યો.
દેવોના પ્રસાદથી તમે (તમારા) શત્રુઓને જીત્યા.
અમે દારૂને ઠેકાણે પાણી પીધું.
તમે અહિંથી (તમારે) ઘેર પુસ્તકો લઇ ગયા.
ગઇ કાલે સૂર્ય ચળકાટથી ઉજળો પ્રકાશ્યો.
રાત્રિએ ચોર વડે ઘરમાં પ્રવેશ થયો.
અમે સેનાપતિને અને (તેના) લશ્કરને જોયો.
તેઓ રણસંગ્રામમાંથી રાજાને લઇ ગયા.
તેઓએ શત્રુઓ તરફ બાણો ફેંક્યા *
(મેં) ફૂલોની માળા ગુંથવાનો આરંભ કર્યો.

પાઠ ૧૮.

હ્યસ્તન ભૂતકાળ [ચાલુ].

આત્મનેપદ પ્રત્યય ચાલુ.

	પુરુષ ૧.	પુરુષ ૨.	પુરુષ ૩.
દ્વિવચન.	वहि	इथाम्	इताम्
બહુવચન.	महि	ध्वम्	अन्त
	अलभावहि	अलभेथाम्	अलभेताम्
	अलभामहि	अलभध्वम्	अलभन्त

---

*मुच् ધાતુ વાપરો.

ध्वंस्......... ગ૦ ૧, આત્મને. ફના થવું; નાશ પામવું.
अव (ઉપ.)+मन् અવગણા કરવી; તિરસ્કાર કરવો.
नि (ઉપ)+मन्त्र् ગ૦ ૧૦, આત્માને. આમંત્રણ દેવું, તેડવું, નોતરવું.
वि (ઉપ.) +मृश् ગ૦ ૬. પરસ્મૈ. પરીક્ષા કરવી; પારખ કરવી
रम् આનંદ પામવો.

लज्ज्... ગ૦ ૬, આત્મને. લજ્જા પામવી, શરમાવું, લાજવું.
स्पर्ध्.........ગ૦ ૧, આત્મને. સ્પર્ધા કરવી, સરસાઇ કરવી.
स्रंस्.........ગ૦ ૧, આત્માને. પડી જવું.
वि (ઉપ.)+हस् પરસ્મૈ. મશ્કરીમાં હસવું.

નામ.

अनिष्ट ન. અનિષ્ટ, દુઃખ, સંકટ.
अवधीरणा સ્ત્રી. અવજ્ઞા.
असुर પુ૰ (જાત) દેવના શત્રુ રાક્ષસ.
आरोपण ન. રોપવું તે.
उपदेश પુ. ઉપદેશ.
कबरी સ્ત્રી૰ અંબોડો, વેણી.
कार्य ન. કાર્ય, કામ.
गन्धर्व પુ. સ્વર્ગમાં રહેનારા દેવોની એક જાત.
ग्रहण ન. પકડવું તે.
चोर પુ. ચોર.
जाल ન. જાળ, પાશ.
ज्योत्स्ना સ્ત્રી૰ ચાંદની.
त्याग પુ૰ ત્યાગ, તજવું તે.
दर्शन ન. દર્શન.
दुष्कृत ન. દુષ્કૃત, દુષ્ટ કામ.
नायक પુ. નાયક; આગેવાન.
परम् (અવ્યય) તોપણ.
पान्थ પુ. મુસાફર.
प्राची સ્ત્રી૰ પૂર્વ દિશા.
प्राश्निक પુ. પ્રશ્ન કરનારો.
बल ન. બળ, જોર.
बीज ન. બી.
भूप પુ. ભૂપ, ભૂપાળ, રાજા.
रमण પુ. ધણી.
राज्य ન૰ રાજ્ય.
वीर्य ન. પરાક્રમ, વીર્ય.
व्याघ पुं૰ શિકારી.
सचिव પુ૰ પ્રધાન.
समूह પુ૰ સમૂહ, સમુદાય.

વાક્ય.

पाण्डवा राज्यमविन्दन्त ।
आचार्याञ्* शिष्या अभ्यवादयन्त ।
सचिवा भूपमभाषन्त ।
नार्यौ कबर्याः पुष्पे अस्रंसेताम् ।
जनेन व्यहस्यध्वम् ।
रथ्यायां जनानां समूहमैक्षामहि ।
रामस्य दुःखान्यध्वंसन्त ।
मित्राणां त्यागेनालज्जेथाम् ।
वृक्षेभ्यः शुका उदडयन्त ।
मृगावहन्येतां व्याधैः ।
जनानां सुखायायतामहि ।
देवैः सहासुरा अस्पर्धन्त ।
रमणैः सह ज्योत्स्नाया मरमन्त नार्यः ।
उज्जयिन्याः कदा न्यवर्तध्वमिति जनैरपृच्छ्यामहि†।
वातेन वृक्षा अकम्पन्त ।
अरीणां पराजयेनामोदन्त सेनापतयः ।
गृहं प्राविशंश्चोराः परं नालभन्त धनम् ।
कन्या अवन्दन्त जनकम् ।
आचार्यादस्त्राण्यशिक्षामहि ।
वीर्येण विद्यायाश्च बलेन प्राकाशन्त ।
बीजस्यारोपणमारभन्त कृषीवलाः ।
नारायणस्य दुष्कृतानि नारोचन्त जनकाय ।
उद्यमाद्धरेर्धना§ न्यवर्धन्त ।
नानिष्टमाशङ्कामहि ।
धनस्य राशयो ब्राह्मणेभ्योऽदीयन्त ।

વાંદર રાક્ષસો સાથે લઢયા.
(અમે બે) કાશીમાં પંડિતો સાથે બોલ્યા.
(તેઓએ) સ્વસ્થતાથી મ્હેણાં સહ્યાં.
(બે) તારા પૂર્વમાં પ્રકાશ્યા.
(તમે) માણસો વડે વખણાયા.
(તમે બે) રામ વડે ફરમાવાયા.
(અમે) જમવા સારૂ ઋષિઓને નોતર્યા.
અયોધ્યાથી જાસુદો ક્યારે પાછા આવ્યા ?

---

* પૃષ્ઠ ૨૧ ની ટીપ * જુઓ.

† કર્મણિરૂપમાં प्रच्छ् નું पृच्छ् થાય છે.

§ વર્ગીય પેહેલા ચાર વ્યંજનમાંથી કોઇપણ વ્યંજન પછી ह् આવે તો પૂર્વ વ્યંજનના વર્ગનો ચોથો અક્ષર ह् ને ઠેકાણે વિકલ્પે થાય છે.

(અમે) હરિપાસેથી મદદ મેળવવાની આશા ન રાખી.
(અમે) નિશાળમાં ચોપડીઓ મેળવી.
(બે) પરીક્ષકો નૃત્યમાં (બે) કન્યાઓની પરીક્ષા લેતા હતા
(અમે બે) માના દર્શનથી આનંદ પામ્યા.
(તમે બે) કામ શરૂ ન કરતા હતા.
(અમે બે) કપિને નમ્યા.
(તેઓ બે) રાજા પાસેથી અવજ્ઞાની શંકા રાખતા હતા.
(અમે) ગાન્ધર્વોના વંશમાં જન્મ્યા
પક્ષીઓએ (પોતાના) નાયકના ઉપદેશનો તિરસ્કાર કર્યો, અને જાળમાં પકડાયા.
બ્રાહ્મણોના અપરાધો રાજા વડે ક્ષમા કરાયા.
(તમે બે) વાઘના દર્શનને લીધે ભયથી કાંપતા હતા.
(તમે) હાથીને પકડવાનો યત્ન કર્યો.
(બે) છોકરા (પોતાની) મા વિના આનંદ ન પામ્યા.
ગમના ગુણો કવિઓવડે વખાણાયા.
ઉદ્યોગ વડે તેઓએ ઘણું દ્રવ્ય મેળવ્યું.
(તેઓ બેએ) અરણ્યમાં (પોતાની) કન્યાને શોધી.
(બે) કેરીઓ [બે] મુસાફરો વડે ચખાઈ.

સારાંશ તથા સવાલ.

नी.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુરુષ १.	अनयम्	अनयाव	अनयाम
પુરુષ २.	अनयः	अनयतम्	अनयत
પુરુષ ३.	अनयत्	अनयताम्	अनयन्

द्युत्

પુરુષ १.	अद्योते	अद्योतावहि	अद्योतामहि
પુરુષ २.	अद्योतथाः	अद्योतेथाम्	अद्योतध्वम्
પુરુષ ३.	अद्योतत	अद्योतेताम्	अद्योतन्त

१. નીચેની ધાતુઓના વ્યસ્તન ભૂતકાળ આપો.

अस्, अद्, ईक्ष्, मृग्, सृज्, रुच्, नि+मन्त्र्, इष्, शिक्ष्, जीव्, डी, मृ, जन्, नृत्.

૨. અંત્ય વ્યંજન પછી અનુનાસિક આવે તો શા ફેરફાર થાય છે? ક્યારે આ ફેરફાર આવશ્યક છે?

૩. વર્ગીય પહેલા ચાર વ્યંજનમાંથી કોઇ પણ વ્યંજન પછી ह् આવે તો. ह् નો શો ફેરફાર થાય છે?

૪. श् નો छ् ક્યારે થાય છે?

भाग ७ मो.

પાઠ ૧૯.

ઉકારાંત અને ऋકારાંત પુલિંગ તથા નપુંસક લિંગ નામો.

ઉકારાંત પુલ્લિંગ નામોનાં રૂપો इકારાંત પુલ્લિંગ નામોના રૂપો જેવાં જ થાય છે. તફાવત એટલો જ છે કે, इકારાંત નામોમાં જ્યાં इ, ई, ए, અથવા य् આવે છે, ત્યાં ઉકારાંત નામોમાં અનુક્રમે उ, ऊ, ओ અથવા व् આવે છે.

નપુંસક ઉકારાંત અને ऋકારાંત નામોનાં રૂપો, वारिના જેવાં જ, થાય છે. वारिના અંત્ય इ, ई, કે ए થાય છે, તેને બદલે, ઉકારાંતમાં અનુક્રમે उ, ऊ, કે ओ; અને ऋકારાંતમાં ऋ, ॠ, કે अर् થાય છે.

गुरु (પુલ્લિંગ) ગુરુ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	गुरुः	गुरू	गुरवः
દ્વિતીયા	गुरुम्	,,	गुरून्
તૃતીઆ	गुरुणा	गुरुभ्याम्	गुरुभिः
ચતુર્થી	गुरवे	,,	गुरुभ्यः

मधु (નપુંસક) મધ.

પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	मधु	मधुनी	मधूनि
તૃતીયા	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
ર્થી	मधुने	,,	मधुभ्यः

कर्तृ (नपुंसक) કર્તા.

પ્ર० तथा द्वि.	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणि
तृतीया	कर्तृणा	कर्तृभ्याम्	कर्तृभिः
ચતુર્થી	कर्तृणे	,,	कर्तृभ्यः

ऋकारांत पुल्लिंग નામોને પ્રથમાના ત્રણે વચનના અને દ્વિતીયાનાં એકવચન તથા દ્વિવચનના પ્રત્યયો લાગતાં, ऋकारनो आर् थाय छे. पितृ, भ्रातृ, जामातृ, देवृ, नृ, અને सव्येष्टृ જેવાં કેટલાંએક નામોનાજ અંત્ય ऋकारनो अर् થાય છે. બધાં એ ऋकारांत નામોની પ્રથમાના એકવચનમાં र्नो અને પ્રત્યયના स्नो લોપ થાય છે; એટલે છે आ रहे छे.

પ્રત્યય.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	स्	औ	अस्
દ્વિતીયા	अम्	,,	न्
તૃતીયા	आ	भ्याम्	भिस्
ચતુર્થી	ए	,,	भ्यस्

न् પ્રત્યય લાગતાં, પૂર્વનો ऋ દીર્ઘ થાય છે.

नेतृ (પુલ્લિંગ) નાયક, દોરવનાર.

પ્રથમા	नेता	नेतारौ	नेतारः
દ્વિતીયા	नेतारम्	,,	नेतॄन्
તૃતીયા	नेत्रा	नेतृभ्याम्	नेतृभिः
ચતુર્થી	नेत्रे	,,	नेतृभ्यः

भ्रातृ (પુલ્લિંગ) ભાઇ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	भ्राता	भ्रातरौ	भ्रातरः

દ્વિતીયા	भ्रातरम्	भ्रातरौ	भ्रातॄन्
તૃતીયા	भ्रात्रा	भ्रातृभ्याम्	भ्रातृभिः
ચતુર્થી	भ्रात्रे	,,	भ्रातृभ्यः

નામ (પુલ્લિંગ).

इषु તીર.
ऋतुपर्ण એક રાજાનું નામ.
कपोल ગાલ.
जामातृ જમાઇ.
तडाग તલાવ.
तरु ઝાડ.
त्वष्टृ વિશ્વકર્મા.
दुर्जन દુર્જન, ખરાબ માણસ.
देवृ દિયર.
धातृ પેદા કરનાર.
नृ નર, પુરુષ.
परशु ફરસી, કુહાડો.
परशुराम નક્ષત્રિય.
पृथ्वी કરતાર બ્રાહ્મણ ગોદ્ધો.
पांसु ધુળ, રજ.
पितृ પિતા, બાપ.
प्रभु પ્રભુ, ધણી.
बाहु બાંહ્ય,બાહુ,હાથ.
बिन्दु ટીપું.
भर्तृ ભર્તૃ ધણી.
भीम પાંડુના છોકરાઓમાંના એકનું નામ.
भ्रमर ભમરો
मनु હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રનો રચનાર.
लक्ष्मण રામનો ભાઇ.
वायु વાયુ, વા,પવન.
विघ्न વિઘ્ન.
विमार्ग ખોટો રસ્તો, આડો રસ્તો,
विष्णु વિષ્ણુ.
शत्रु શત્રુ, દુશ્મન.
शंभु શંભુ, શિવ.
शिशु બાલક.
सव्येष्टृ સારથિ.

પુલ્લિંગ તથા નપુંસક.

कर्तृ કર્તા, કરનાર, રચનાર.
गन्तृ ગમન કરનાર, જનાર
दातृ દાતાર, દાતા, આપનાર.
द्रष्टृ દર્શન કરનાર, જોનાર.
द्वेष्टृ દ્વેષ કરનાર.
रक्षितृ રક્ષણ કરનાર.

નપુંસક.

अग्र અગ્ર; ટોચ.
अश्रु આંસુ.
तालु તાળવું.
मधु મધ.
राष्ट्र રાષ્ટ્ર, દેશ.
वसु વસુ, ધન.

સ્ત્રીલિંગ.

अमरावती ઇંદ્રની રાજધાની.
जिह्वा જીભ.

વિશેષણો.

क्षुधित ભુખ્યો, ક્ષુધિત.	श्याम શામ, કાળો.

અવ્યયો.

अनेकशस् વારંવાર.

तु (અવ્યય) પણ (વાક્યની શરૂઆતમાં વપરાતો નથી.)

ધાતુ.

अनु (ઉપ.) + इष् ગ. ૪ પરસ્મૈ. શોધવું.
अनु (ઉપ.)+गम् અનુસરવું, પાછળ જવું.
गल् ગ. ૧. પરસ્મૈ. નિગળવું, ઝરવું.
छिद् (કર્મણિ પ્રયોગમાં) કપાવું.
प्र (ઉપ.)+क्री વેચવું.

भृ ગ. ૧. ઉભય, ભરવું. (भ्रियते કર્મણિ.)
अनु (ઉપ.)+मन् કબુલ રાખવું.
निर् (ઉપ.)+मा નિર્માણ કરવું. (निर्मीयते કર્મણિ.)
वान्छ् ગ. ૧. પરસ્મૈ. વાંછા કરવી, ચાહવું, ઇચ્છવું.

નિષેધ બતાવવાને માટે, વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દને આરંભે अ. અને સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દને આરંભે अन् મુકાય છે.

વાક્ય.

शम्भुर्जयति ।
बाहू स्फुरतः ।
वायुना तरवः कम्पन्ते
भ्रमरा मधु पिबन्ति ।
नरो धनूंषि वान्छन्ति ।
इन्द्रः शत्रूनजयत् ।
योधोऽरातिषू क्षिपति ।
चातको जलस्य बिन्दुमपि न लभते ।
धिषणाय पूजा रोचते ।
प्रभुभिर्भृत्या आह्रियन्त ।
विश्वस्य कर्तारं नमामि ।

गुरुभ्यः शिष्यस्याविनयं कथयामि ।
सीता लक्ष्मणं देवरमन्वगच्छत् ।
कन्याया भर्तारं जामातरं च वदन्ति ।
नार्याः कपोलयोर्नयनाभ्यामश्रूणि गलन्ति ।
मह्यं सन्देशः प्रहीयते ।
स्वयम्भुवामरावती निरमीयत ।
पितरो वन्द्यन्ते पुत्रैः ।
रामो जनकस्य जामाता ।

पाण्डवा द्विषतून् युद्धेऽजयन्। भर्तारमनुसरति किंकरः। मनुना धर्मः प्राणीयत। धात्रा प्रजाः सृज्यन्ते। तडागस्य जलं मार्गे गन्तृभिरपीयत। याचका दातारं नालभन्त।

રામ છોકરાઓને લાડુ આપે છે.
આકાશ ધૂળથી ભરાઇ જાય છે.
પરશુરામે ફરસી વડે શત્રુઓને માર્યા.
પાણીનાં ટીપાં વાદળામાંથી પડે છે.
રાજાએ શહેરના રક્ષણ કરનારાને બોલાવ્યા.
બાળક બાપને તાબે રહે છે.
અવન્તીના ધણીએ પ્રધાનોને કહ્યું.
હરિ જીભ વડે તાળવાને અડક્યો.
સ્ત્રીઓ સ્વામી સાથે વાડીએ ગઇ.
ઋષિઓ મંત્રોના જોનારા હતા.
લોકો વિષ્ણુને પૂજે છે.
ઋતુપર્ણે સારથીઓને કહ્યું.
રામ (પોતાના) ભાઇ લક્ષ્મણ સાથે વનમાં ગયો.
બાણોથી રાવણનાં માથાં રામ વડે* કપાયાં.
વારંવાર વિઘ્નના ભયને લીધે માણસો વડે કામ શરૂ કરાતું નથી.
પોતાના હાથ વડે ભીમ શત્રુ સાથે લઢ્યો.
દેવો અનર્થ કરનારાને શિક્ષા કરે છે.
ખોટે રસ્તે જનારા માણસો વડે નિંદાય છે.
નાશમાંથી દેશનો રક્ષણ કરનાર સદ્ગુણ છે.
દુર્જનની જીભની ટોચ ઉપર મધ હોય છે, પણ તેના હૃદયમાં ઝેર હોય છે.
ઝાડો છાયા વડે મુસાફરોને આનંદ પમાડે છે.
વિશ્વામિત્રની સાથે રામનું વનમાં જવું પિતા વડે કબુલ રખાયું.
પવન કાળાં વાદળાંને વિખેરે છે.
ક્ષુધિતોને અન્નદાન કરનારને લોકો વખાણે છે.
સીતાનો ભર્તા અને દિયર સીતાને સોધતા હવા

* સ્વર પછી छ् આવે તો, च्छ् લખાય છે. પણ પદાંતે દીર્ઘ સ્વર હોય તો, च्छ् વિકલ્પે લખાય છે. मा (નહિ) અને आ (ઉપસર્ગ) પછી छ् નો च्छ् લખવોજ જોઇએ.

પાઠ ૨૦.

ઉકારાંત અને ઋકારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગ નામ.

		એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
ઋકારાંત પુલ્લિંગ	પં.	○	भ्याम्	भ्यस्
	ષ.	○	ओस्	नाम्
	સ.	इ	,,	सु

પંચમી અને ષષ્ઠીનું એકવચન, ऋने બદલે उर् મૂકવાથી થાય છે; સપ્તમીના એકવચનનો इ પ્રત્યય લાગતાં, ऋનો પ્રથમ अर् થાય છે. વળી ષષ્ઠીના બહુવચનનો नाम् પ્રત્યય લાગતાં, ઋકારને ઠેકાણે ऋ દીર્ઘ ॠ થાય છે; પરંતુ नृ શબ્દમાં વિકલ્પે દીર્ઘ ॠ થાય છે. સંબોધનનું એકવચન, ऋने બદલે अर् મૂકવાથી થાય છે, અને દ્વિવચન અને બહુવચન પ્રથમામાં તે ને રૂપો જેવાંજ છે.

गुरु (પુલ્લિંગ).

પંચમી	गुरोः	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
ષષ્ઠી	,,	गुर्वोः	गुरूणाम्
સપ્તમી	गुरौ	,,	गुरुषु
સંબોધન	गुरो	गुरू	गुरवः

मधु (નપુંસકલિંગ).

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પંચમી	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्याम्
ષષ્ઠી	,,	मधुनोः	मधूनाम्
સપ્તમી	मधुनि	,,	मधुषु
સંબોધન	मधो, मधु	मधुनी	मधूनि

कर्तृ (નપુંસકલિંગ).

પંચમી	कर्तृणः	कर्तृभ्याम्	कर्तृभ्यः
ષષ્ઠી	,,	कर्तृणोः	कर्तृणाम्

સપ્તમી	कर्तृणि	कर्तृणो	कर्तृषु
સંબોધન	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणि

नेतृ (પુલ્લિંગ).

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પંચમી	नेतुः	नेतृभ्याम्	नेतृभ्यः
ષષ્ઠી	,,	नेत्रोः	नेतृणाम्
સપ્તમી	नेतरि	,,	नेतृषु
સંબોધન	नेतर्	नेतारौ	नेतारः

શબ્દ.

अनुज्ञा સ્ત્રી. રજા, પરવાનગી.
अप्रिय વિશે. અપ્રિય.પ્રિય નહિ.
अर्जुन પુ. પાંડુના પાંચ પુત્રોમાંના ત્રીજાનું નામ.
अलङ्घनीय વિશે. નહિ ઓળંગાય એવું.
अलम् (અવ્યય). પૂરતું, બસ. (તૃતીયા વિભક્તિ સાથે વપરાય છે).
अवस्तु ન. અવાસ્તવિક ચીજ, મિથ્યા પદાર્થ.
अवस्त्वारोप પુ. મિથ્યા પદાર્થની કલ્પના.
आदर પુ. આદર, માન, સત્કાર.
आरोप પુ. આરોપ, કલ્પના.
आर्य પુ. આર્ય, સજ્જન; હિંદુના પ્રાચીન પુર્વજોનું નામ.
इच्छा સ્ત્રી. ઇચ્છા.
इन्दु પુ. ચંદ્ર.
उत्कण्ठा સ્ત્રી. ઉત્કંઠા, ઇચ્છા.
उत्साह પુ. ઉત્સાહ, ઓચ્છવ.
कर्ण પુ. એક શૂરવીરનું નામ.
कलङ्क પુ. લાંછન, ડાઘો.
कारुण्य ન. કરૂણા, દયા.
कुरु (બહુવ.) એક દેશનું નામ.
कृतज्ञता સ્ત્રી. કૃતજ્ઞતા.
कृपा સ્ત્રી. કૃપા, મહેરબાની.
ज्ञाति પુ. જાતિ, નાત.
तनु વિશે. નાનું.
तूल પુ. કપાસ; રૂ.
द्विज પુ. દ્વિજ. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય જાતિનો કોઇ માણસ.
नप्तृ પુ. દિકરાનો દિકરો, પૌત્ર.
निर्बन्ध પુ. કાલાવાલા, આજીજી, આગ્રહ.
निशित વિશે. તીક્ષ્ણ, ધારવાળું.
पथ्य ન. હિતકારક વસ્તુ.
पशु પુ. પશુ.
पात પુ. પડવું તે.

સવાલ.

૧. નીચેના શબ્દોનાં રૂપાખ્યાન કરો:—

दृष्टृ पु. न. मधु, मनु, जामातृ, अश्रु, धातृ પુ., न., देवृ, प्रभु, विभु ‘ . न, ग्रातृ स्रष्टृ पु., वस्तु, वायु, પ., ન.

૨. इકારાંત તથા ઉકારાંત પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગ નામોનાં રૂપો સરખાવો.

૩. પહેલાં પાંચ રૂપોમાં ऋકારાંત પુલ્લિંગ નામોમાં જે ફેરફાર થાય છે, તે જણાવો.

૪. ऋ નો ऋ क्यारे થાય છે? તેનો આવશ્યક અને તેનો આવશ્યક અને વૈકલ્પિક નિયમ શો છે?

પાઠ ૨૧.

इકારાંત, ઉકારાંત, ऊકારાંત, અને ऋકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામો.

ऊકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોનાં રૂપો ईકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામો જેવાંજ થાય છે. ईકારાંત નામોમાં જ્યાં જ્યાં इ, ई, કે य् આવે છે, ત્યાં ત્યાં ऊકારાંત નામોમાં અનુક્રમે उ, ऊ, કે व् આવે છે. પ્રથમાનું એકવચન स् પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે.

इકારાંત અને उકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોની તૃતીયાનો એકવચનનો પ્રત્યય आ છે, અને દ્વિતીયાના બહુવચનનો પ્રત્યય स् છે. આ स् પ્રત્યય લાગતાં, પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. બીજી બધી વાતે, આ નામોનાં રૂપો इકારાંત અને उકારાંત પુલ્લિંગ નામોના જેવાંજ છે. ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી, અને સપ્તમીનાં એકવચનનાં રૂપો, ईકારાંત કે ऊકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોનાં જેવાં પણ, વિકલ્પે થાય છે.

ऋકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોમાં, સગાઇવાચક શબ્દો આવે છે. તે આ છે:—स्वसृ, मातृ, दुहितृ, ननान्दृ, અને यातृ. દ્વિ-

તીયાના બહુવચનનો પ્રત્યય स् છે. તે પ્રત્યય લાગતાં, આ નામોનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે. બીજી-બધી વાતે स्वसृ નાં રૂપો, नप्तृ કે गन्तृ પુ० જેવાં, અને બાકીનાં पितृ જેવાં, થાય છે.

श्रोतृ, गन्तृ, અને તેવાંજ બીજાં ऋकारांत વિશેષણોનું સ્ત્રીલિંગ અંગ ई ઉમેરવાથી થાય છે; જેમ કે, श्रोत्री, गन्त्री, ઇત્યાદિ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	श्वश्रूः	श्वश्र्वौ	श्वश्र्वः
દ્વિતીયા	श्वश्रूम्	,,	श्वश्रूः
તૃતીયા	श्वश्र्वा	श्वश्रूभ्याम्	श्वश्रूभिः
ચતુર્થી	श्वश्र्वै	,,	श्वश्रूभ्यः
પંચમી	श्वश्र्वाः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	श्वश्र्वोः	श्वश्रूणाम्
સપ્તમી	श्वश्र्वाम्	,,	श्वश्रूषु
	श्वश्रु	श्वश्र्वौ	श्वश्र्वः

मति.

પ્રથમા	मतिः	मती	मतयः
દ્વિતીયા	मतिम्	,,	मतीः
તૃતીયા	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः
ચતુર્થી	मतये, मत्यै	,,	मतिभ्यः
પંચમી	मतेः, मत्याः	,,	,,
ષષ્ઠી	,, ,,	मत्योः	मतीनाम्
સપ્તમી	मतौ, मत्याम्	,,	मतिषु
સંબોધન	मते	मती	मतयः

धेनु.

પ્રથમા	धेनुः	धेनू	धेनवः
દ્વિતીયા	धेनुम्	"	धेनूः
તૃતીયા	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
ચતુર્થી	धेनवे, धेन्वै	"	धेनुभ्यः
પંચમી	धेनोः, धेन्वाः	"	"
ષષ્ઠી	" "	धेन्वोः	धेनूनाम्
સપ્તમી	धेनौ, धेन्वाम्	"	धेनुषु
સંબોધન	धेनो	धेनू	धेनवः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
		मातृ.	
પ્રથમા	माता	मातरौ	मातरः
દ્વિતીયા	मातरम्	"	मातॄः
તૃતીયા	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
ચતુર્થી	मात्रे	"	मातृभ्यः
પંચમી	मातुः	"	"
ષષ્ઠી	"	मात्रोः	मातॄणाम्
સપ્તમી	मातरि	"	मातृषु
સંબોધન	मातर्	मातरौ	मातरः

નામ (સ્ત્રીલિંગ.)

अभ्युन्नति ઉન્નતિ.
अनुरक्ति પ્રીતિ.
कान्ति કાંતિ, તેજ.
कीर्ति કીર્તિ, યશ.
कृति કૃતિ, કામ.
गति ગતિ, ચાલવાની ઢબ, જવું તે.
जाति જાતિ, જાત, નાત.
दुष्कृति દુષ્ટ કૃતિ, ખરાબ કામ.
दुहितृ દીકરી.
धृति હિંમત, ધીરજ.
धेनु ધેનુ, ગાય.
ननान्दृ નણંદ.
नीति નીતિ, રાજનીતિ.
प्रकृति પ્રધાન મંડળ, પ્રધાન; પ્રકૃતિ, સ્વભાવ.

प्रतिकृति છબી, નકલ.

प्रीति પ્રીતિ, પ્રેમ.

बुद्धि બુદ્ધિ, અક્કલ.

भक्ति ભક્તિ.

भूति આબાદિ.

भूमि ભૂમિ, ભોંય.

मातृ મા.

मुक्ति મુક્તિ, મોક્ષ.

मूर्ति મૂર્તિ. પ્રતિમા.

यातृ દેરાણી, જેઠાણી.

रति ખુશી, મજા; કામદેવની સ્ત્રી.

रात्रि રાત્રિ, રાત.

वधू વહુ; જુવાન સ્ત્રી.

वसती વસ્તી, રહેઠાણ.

वृत्ति વૃતિ, ધંધો.

श्रुति સાંભળવું તે; વેદ, શ્રુતિ.

श्वश्रू સાસુ.

सुकृति સારી કૃતિ, સારૂં કામ.

सृष्टि સૃષ્ટિ.

स्तुति સ્તુતિ.

स्मृति સ્મૃતિ, સ્મરણ, યાદદાસ્ત; હિંદુધર્મ શાસ્ત્રનું પુસ્તક

स्वसृ બહેન.

अङ्गल પુ. ઇંગ્રેજ.

आध्यान ન. ધ્યાન.

आश्रम પુ. આશ્રમ.

ऋष्यशृङ्ग દશરથનો જમાઇ, રામનો બનેવી.

एलापुर ન. શહેરનું નામ; વેરૂળ.

अधि (ઉપ.)+ **कृ** અધિકાર આપવો, ઠરાવવું, (કર્મણિરૂપ) ઠરાવું, અધિકારી થવું.

चल् ગ. ૧. પરસ્મૈ. ચાલવું.

चिन्ह ન. ચિન્હ.

अभि (ઉપ.)+**धा** (धी કર્મણિપ્રયોગમાં) બોલાવવું, નામ દેવું.

धीर વિશે. ધીરજવાળો, બહાદુર.

निन्दा સ્ત્રી. નિંદા, ખોટું બોલવું તે.

निपुण વિશે. નિપુણ, હોંશિયાર.

उत् (ઉપ.)+**पद्** ગ. ૪. આત્મને. ઉપજવું, ઉત્પન્ન થવું, નિપજવું.

पर વિશે. પરમ, શ્રેષ્ઠ.

परिणाम પુ. પરિણામ.

पश्चात् (અવ્યય) પછી.

पिण्ड પુ. પિંડ, મરનારને બળિ આપવામાં આવે છે તે.

प्रकर्ष પુ. અત્યંતતા મોટાઇ.

आ (ઉપ)+**प्रच्छ्** (**पृच्छ्**) આત્મને. નીકળતી વળાએ પૂછવું, વદાય માગવી.

बहु વિશે. બહુ.

मदन પુ. કામદેવ.

मन्द વિશે મંદ, ધીમું.

लोभ પુ લોભ.

विकास પુ. વિકાસ, પ્રકાશ, વિસ્તાર.

विवर ન ગુફા.

शम्बुक પુ. વિશેષ નામ.

शान्ता સ્ત્રી. રામની બહેન.

૨. ઉકારાંત તથા ઋકારાંત વિશેષણોનું સ્ત્રીલિંગ રૂપ શી રીતે થાય છે?

૩. નીચેના શબ્દોનાં રૂપો આપોઃ—

ननान्दृ, स्वसृ, रुचि, कीर्ति, धातृ, रज्जु स्त्री, नीति, मृत्यु पु. स्त्री, ઘ., ઘ.

ભાગ ૭ મો.

પાઠ ૨૨.

આજ્ઞાર્થ.*

પરસ્મૈપદ પ્રત્યય.

	એકવચન.	દ્વિવચન	બહુવચન.
પુરુષ ૧	आनि	आव	आम
પુરુષ ૨.	०	तम्	त
પુરુષ ૩	तु	ताम्	अन्तु
	वदानि	वदाव	वदाम
	वद	वदतम्	वदत
	वदतु	वदताम्	वदन्तु

આજ્ઞાર્થના પ્રત્યયો ભાગનાં પહેલાં ધાતુઓને વિકરણ પ્રત્યય જોડવામાં આવે છે.

શબ્દ.

अनृत न. અસત્ય.
अभिधान न. નામ.
डिम्भ पु. બચ્ચું, બાળક.
दुर्ग न. સંકડામણ.
इत्थम् (અવ્ય.) એમ, એવી રીતે.
पाठ पु. પાઠ
पितृ (દ્વિવચનમાં) માબાપ
पूज्य वि. પૂજ્ય, પૂજવાને યોગ્ય.
प्रतिक्रिया स्त्री. વેર વેરવાળવું તે.
भद्र न. ભલું, કલ્યાણ.

---

*अस् અને अद्‌ના આજ્ઞાર્થનાં રૂપો બીજા ભાગમાં આપ્યાં છે.

अनु (ઉપ.)+भू અનુભવવું,ભોગવવું.	वत्स પુ. બચ્ચું,પુત્ર.	सर्वदा (અવ્યય) સર્વદા, સદા, હમેશ.
प्र (ઉપ.)+मद् ભૂલ કરવી.	वयस्य પુ. મિત્ર.	सुवर्णकार પુ. સોની.
मा (અવ્યય) મા, નહિ.	शङ्का સ્ત્રી. શંકા, વહેમ. શક.	सोम પુ. યજ્ઞમાં વપરાતો એક વેલો કે તેનો રસ.
रस પુ. રસ.	वि(ઉપ.)+श्रम् વિશ્રામ લેવો, થાક ખાવો.	अनु(ઉપ.)+स्था પ્રમાણે ચાલવું; હુકમનો અમલ કરવો.
रेरे અ૦ અરે અરે.	सत्त्व ન. સત્વ; ભલમનસાઈ; પ્રાણી.	
वंश પુ. વંશ, કુળ.		

વાક્ય.

सत्त्वं जयतु ।
वत्स पितरं प्रणम ।
अयोध्यां दूता गच्छन्तु ।
पुत्रावश्वमारोहताम् ।
रे रे । मा विनयं त्यजत ।
सख्यौ पुष्पाण्यानयतम् ।
वयस्यो पवनं प्रविशाव ।
जलं त्यज घृतं पिब ।
कथं व्याघ्राणां संनिधौ निवसानि ।
लोको दुर्गाणि तरतु भद्राणि पश्यतु ।
नराणां व्याधयो नश्यन्तु ।
मयूरौ प्रासादस्य शिखरे नृत्यताम् ।
बालका अनृतं मा वदत ।
आसनयोर्निषीदतम् ।
डिम्भ जननीमाह्वय ।
भूपतयः सर्वदा प्रजा धर्मेण रक्षन्तु ।
जनः सदानन्दमनुभवतु ।
शत्रोः प्रतिक्रियामुपविशत ।
पितरौ प्रसीदतम् ।
सत्यान्मा प्रमाद्याम ।
सुवर्णकारस्सुवर्णं तोलयतु ।
पित्रो र्गुरो श्च वचनमनुतिष्ठ पूज्यान्पूजय ।
विश्राम्यन्तु पान्थास्तरोश्छायायाम् ।
क्षालयतां हस्तौ बालौ ।

(તમારા) ભાઈનું નામ કહો.

હે બાળકો (તમે) નિશાળે જાઓ, ને પાઠ શિખો.

ઈશ્વર રાજાનું રક્ષણ કરો.

આપણે પ્રજ્ઞા માણુસોની શિખામણોને અનુસરીએ.

દેવો પ્રસન્ન થાઓ.

અરે હરિ અને માધવ, (તમે) બડબડો મા.

રામની કીર્તિ વિશે* શક તજો.

આ પ્રમાણે માણસોના શત્રુઓ ફના થાઓ.

ગરીબોને ધન આપ.

હે ચાંડાલ, બ્રાહ્મણને અડક મા.

(તે) સોમ રસ પીએ.

(તે) (પોતાના) કુળનાં સારાં કામો સંભારે.

(અમે) માણસોના વખાણોને લાયક થઇએ.

(આપણા) મિત્રોના અપરાધો (આપણે) ક્ષમા કરીએ.

હે બાળક, (તું) પિતાને દૃઢ આલિંગન કર.

હે બાળકો, મુંગાં પ્રાણીઓને દુઃખ દેના નહિ.

હરિનું મન ક્રોધથી ગભરાય નહિ.

પાપમાં (આપણે) આળોટીએ નહિ.

ગોવાળને ગાયો ઘેર લઇ જવાદો.†

સોના વિષેનો લોકનો લોભ ઓછો થાઓ.

(બે) છોકરાઓ માને ખુશી કરો.

ભિખારીઓને ચોખા વિણવા દો.

મૂર્ખાઓ બડબડો.

પાઠ ૨૩.

આજ્ઞાર્થ. (આગળ ચાલુ.)

આત્મનેપદ પ્રત્યય.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુરુષ ૧	ए	आवहै	आमहै
પુરુષ ૨	स्व	इथाम्	ध्वम्
પુરુષ ૩	ताम्	इताम्	अन्ताम
	मोदै	मोदावहै	मोदामहै

---

* અહિં સપ્તમી વાપરો

† કર્મ પ્રથમા વિભક્તિમાં મુકો, અને લઇ જવું એ ક્રિયાપદનો આજ્ઞાર્થ વાપરો.

मोदस्व	मोदेथाम्	मोदध्वम्
मोदताम्	मोदेताम्	मोदन्ताम्

धातु.

वि (ઉપ.)+जि આત્મને. વિજય પામવો, ફતેહ મેળવવી.
प्रति (ઉપ.)+पद् ધારણ કરવું, આચરવું.
मन् ગ. ૪. આત્મને. માનવું; ધારવું, વિચારવું.
अव (ઉપ.)+लम्ब ગ. ૧. આત્મને. આશરો લેવો; પકડવું.
प्र (ઉપ).)+वृत् પ્રવૃત્તિ કરવી, મંડવું, કામે લાગવું.

નામ.

अभिलाष પુ. અભિલાષા, કોડ, મનોરથ.
आचार પુ. આચાર, ગ્યોગ્ય વર્તણુક, ચાલ.
ऋजुता સ્ત્રી. પ્રમાણિકપણું.
खल પુ. લુચ્ચો.
देवदत्त પુ. એક માણસનું નામ.
पात्र ન. યોગ્ય માણસ.
पार्थिव પુ. રાજા.
प्रश्रय પુ. સભ્યતા.
विद्या સ્ત્રી. વિદ્યા.
श्रम પુ. શ્રમ.
समृद्धि સ્ત્રી. સમૃદ્ધિ, સંપત્તિ, જથો.
सूनु પુ. પુત્ર.

વાક્ય.

शत्रुभिः सह युद्धस्व ।
चित्तं स्वास्थ्यं लभताम् ।
शिष्या गुरून् वन्दध्वम् ।
प्रजाया हिताय पार्थिवाः प्रवर्तन्ताम् ।
कन्ये गीतं शिक्षेताम् ।
भर्तारं सेवेथाम् ।
कथं दुःखं सहै ।
कीर्तये यतामहै ।
भूपते विजयस्व ।
भ्रातुर्गुणान् मा श्लाघध्वम् ।
नरा धान्यस्य समृद्धया मोदन्ताम् ।
आचारं प्रतिपद्येथाम् ।
जनानां धर्मेऽभिलाषा वर्धताम् ।
शृपालौ म्रियेताम् ।
वार्ताः श्रूयन्ताम् ।

ધાતુને अत् અને આત્મનેપદી ધાતુને मान પ્રત્યય લગાડવો; પણ, જો અંગ અકારાંત ન હોય, તો, પરસ્મૈપદી ધાતુને अत्, અને આત્મનેપદી ધાતુને आन, પ્રત્યય લગાડવો.

કેટલાએક ધાતુનાં કર્મણિ ભૂત કૃદંતોની યાદી.

असू ફેંકવું, अस्त
आप् પ્રાપ્ત કરવું, મેળવવું, आप्त
कम् ચાહવું, कान्त
कृष् ખેડાણ કરવું, ખેડવું, कृष्ट
क्रम् આક્રમણ કરવું, જવું, क्रान्त
क्रुध् ક્રોધ કરવો, કોપવું, क्रुद्ध
क्लम् થાકી જવું, क्लान्त
क्षम् ક્ષમા કરવી, ખમવું, માફ કરવું, क्षान्त
क्षुभ् ખળભળવું, વ્યાકુળ થવું क्षुब्ध
खन् ખણવું, ખોદવું, खात
गम् ગમન કરવું, જવું, गत
गुह् સંતાડવું, गूढ
जन् જન્મ થવો, પેદા થવું, जात
तुष् સંતોષ પામવો, ધરાવું, तुष्ट
त्यज् ત્યાગ કરવો, તજવું, त्यक्त
दह् દહન કરવું, બાળવું, दग्ध
दिश् દેખાડવું, બતાવવું, दिष्ट
दुष् દોષ દેવો, દોષિત કરવું, दुष्ट
दृश् દર્શન કરવું, જોવું, दृष्ट
धा મૂકવું, ધારણ કરવું, हित
धृष् નિરંકુશપૂર્વક વર્તવું, धृष्ट
नम् નમન કરવું, નમવું, नत
नश् નાશ પામવો, ફના થવું, જતા રહેવું, नष्ट
पच् રાંધવું, पक्व
पद् જવું, पन्न
पुष् પોષણ કરવું, પોષવું, पुष्ट
प्रच्छ् પ્રશ્ન કરવો, પુછવું, पृष्ट
बन्ध् બાંધવું, बद्ध
भज् ભજવું, સેવવું, भक्त
मन् માનવું, વિચારવું, मत
मस्ज् મગ્ન થવું, ડૂબવું, मग्न
मुच् મૂકવું, છોડવવું, मुक्त
मुह् મોહ પામવો ઘેલા થવું, मूढ, मुग्ध
मृ મરવું, मृत
यज् યજ્ઞ કરવો, પુજવું, इष्ट
युज् યોજના કરવી, જોડવું, युक्त

रभ् આરંભવું, रब्ध
रम् રમવું, रत
रुह् આરોહણ કરવું, ઉગવું, रूढ
लभ् લાભ થવો, મળવું, लब्ध
लुभ् લોભ કરવો, लुब्ध
वच् વચન કહેવું, બોલવું, उक्त
वद् વદવું, બોલવું, उदित
वप् વાવવું, उप्त
वह् વહેવું, લઇ જવું. ऊढ
विश् પ્રવેશ કરવો, પેસવું, विष्ट
वृत् વર્તવું, હોવું, वृत्त
शंस् પ્રશંસા કરવી, વખાણવું, शस्त
शम् શાંત થવું, शान्त
श्लिष् ભેટવું, श्लिष्ट
सह् સહન કરવું, ખમવું, सोढ
सृज् સરજવુ, તજવું. सृष्ट
स्पृश् સ્પર્શ કરવો, અડકવું, स्पृष्ट
हन् હણવું, हत

શબ્દ.

अखिल વિશે. સઘળું, આખું.
अभिषेक પુ. અભિષેક.
निर् (ઉપ.)+अस् વિખેરવું.
उटज પુ. ઝુંપડું.
उद्यत (उद्(ઉપ.)+यम् કર્મણિ ભૂત કૃદંતમાં) તૈયાર, તૈયાર-સજ્જ થએલો.
उपाय પુ. ઉપાય, ઇલાજ.
कारागृह ન. કારાગૃહ, કેદખાનું, જેલ.
कुम्भकार પુ. કુંભાર.
कूप પુ. કુવો.
क्षेत्र ન. ખેતર.
उद् (ઉપ)+खन् ગ. ૧. પરસ્મૈ. અને આત્મને. ખોદવું.
घट પુ. ઘડો.
तूष्णीम् (અવ્યય) મુગું.
निर् (ઉપ)+दिश् બતાવવું, દેખાડવું.
नि (ઉપ.)+धा (મુકવું) મૂકવું.
उत् (ઉપ.)+धृ ગ. , ઉભય, ઉદ્ધાર કરવો, ખેચી કાઢવું.
नि (ઉપ.)+नी શિખવવું.
पङ्क પુ. કાદવ.
पीडा સ્ત્રી. પીડા.
प्रातर् (અવ્યય) પ્રાતઃ, સવારે, પરોઢીએ.
भज् ગ. ૧. પરસ્મૈ અને આત્મને. આશરો લેવો; પકડવું.
प्रति (ઉપ.)+आप् ઉત્તર આપવો, જવાબ આપવો.
मति સ્ત્રી. મતિ, બુદ્ધિ.
मद પુ. મદ, ગર્વ.

मूल न. મૂળ, તળીયું.
मूर्च्छ् ગ. ૧. પરસ્મૈ. મૂર્છા આવવી. ઘેરી આવવી.
यज्ञिय વિશે. યજ્ઞસંબંધી.
राजपुरुष પું. રાજાનો માણસ, અધિકારી
आ (ઉપ.)+रुह् ચઢવું.
प्रति (ઉપ.)+नि (ઉપ.)+वृत् પાછા આવવું.
समर्थ વિશે. સમર્થ, શક્તિમાન.
सम्यक् (અવ્યય) સારું, ઠીક.
सर्प પું. સર્પ, સાપ.
सारमेय પું. કુતરો.
परि (ઉપ.)+हृ ગ. ૧. પરસ્મૈ અને આત્મને. ખસેડવું, દૂર કરવું.

વાક્ય

जलं पातुं नदीमगच्छन् ।
कुम्भकारेण घटः कृतः* ।
हरिणा सर्पो दृष्टः ।
ग्रामं गन्तुमिच्छामि ।
जनानां [illegible] पश्चिनुर्मो- श्वरः । नवोऽस्ति ।
भार्या [illegible] वनं गता ।
बालस्य पात्रा नष्टा ।
उपाध्याय[illegible] ।
गृहं प्रविष्टः किंकरः ।
शम्भुना कथितां वार्तां श्रु- त्वा सर्वेऽतुष्यन् ।
मयास्मिन्नपि विषये विद्वांसोऽत्र निपुणाः मताः ।
गृहं प्रविश्य छ मातेन्यपृ- च्छत् ।
लक्ष्म्याः सदनं स्पृहोऽस्ति ।
रामेण बहवः कूपास्तडागा- श्चोत्पाताः ।
पञ्च मुनी हरिग्रोहणाय वनमगच्छन् ।
अश्वमारोढु†मनिच्छाना ।
शत्रून् जित्वा नगरीं प्रा- विशत् ।
सखीभिः पृष्टा लज्जाऽभ- जत ।
क्रुद्धः सोऽद्यः [illegible] ।
पृथिव्यां यदि तु यतिवो- ऽयं मुक्तः ।
वनान्निर्निवृत्य रामो ग- ऽयं कु[illegible]मारमत ।
वृद्ध पतितां धेनुमुद्धरति ।
रक्षिताऽपि दूयते ।
बहूनि शास्त्राणि पठितानि हरिणा ।

* આવી રીતે, જે વાક્યોમાં ભૂતકૃદંત વાપરેલાં હોય, ત્યાં ઉચિત ક્રિયાપદ અધ્યાહાર સમજવું.
† रुह् ધાતુ ઉપરથી હેત્વર્થ કૃદંત.

आतपेन क्रान्तास्तरो मूलं सङ्गामः ।

વાદળાં પવન વડે વિખેરાય છે.

ખેતરો ખેડુતો વડે ખેડાય છે. અને અનાજ વવાય છે.

શિષ્યને સારી રીતે શિખવીને આચાર્યે (તેને) પરણવાની પરવાનગી આપી.

સમુદ્ર પવનથી ખળભળે છે.

કુતરાનાં પગલાંને અનુસરીને દે- ખાડેલી જગ્યાએ (તે) આવ્યો.

શિવ રાવણની ભક્તિથી સંતુષ્ટ થયો.

ઈશ્વરવડે સદ્‌ગુણોનું બી મા- ણસોનાં હૃદયમાં મુકાએલું છે.

(તમારા) શત્રુને જીતવાને તૈ- યાર થાઓ.

યુદ્ધમાં ઘણા સિપાઈઓ મરાયા.

(પોતાના) મરી ગયેલા ભર્તાનું સ્મરણ કરીને (તે) ફરીથી મુર્છા પામી.

અભિષેકની વેળાએ સર્વ માણસો કેદખાનામાંથી મુક્ત થયા.

બાળક ચંદ્રને પકડવાને ઇચ્છે છે

(પોતાના) શ્રમનું ફળ નારાયણે મેળવ્યું.

દેવીને નમીને (તે) દેવાલયથી પાછો આવ્યો.

હરિના અપરાધો પિતા વડે માફ કરાયા.

પર્વત ઉપર ચઢીને તેણે (એક) તળાવ જોયું.

ભયનું કારણ જતું રહ્યું.

સજ્જનોને રસ્તે દુર્જનોને દોર- વાનો (તે) યત્ન કરે છે.

બાળક સમુદ્રના કિનારા ઉપર મુકી દેવાયું.

માર્ગમાં સિપાઈઓ વડે ઘણાં ગામો બાળવામાં આવ્યાં.

જગતનાં દુઃખો અનુભવીને, તે જોગી થયો.

(પોતાના) મિત્રને જવાબ આપી- ને (તે) મુગો ઉભો રહ્યો.

હરિની સ્ત્રીને પુત્ર જન્મ્યો.

પરોઢિયે ઉઠીને* માણસો (પો- તાનાં) મોંહડાં ધુવે છ.

રાજપુરૂષો વડે ચોરો બંધાયા.

સવાલ.

૧ નીચેના ધાતુનાં આજ્ઞાર્થ રૂપ લખો —

जीव्, ईक्ष्, जप्, स्पृश्, हृ, दृ, स्था (કર્તરિરૂપ અને કર્મણિરૂપ) पा (પીવું), स्फुर् अट्, निन्द्, क्षुभ्, अनु, भू (કર્તરિરૂપ અને કર્મણિરૂપ), सह्, ઇ. ઇ.

---

* स्था ધાતુના स् નો उद् ઉપસર્ગની પૂર્વે લોપ થાય છે.

૨. કર્મણિ ભૂત કૃદંત, કર્તરિ વર્તમાન કૃદંત, કર્મણિ વર્તમાન કૃદંત, હેત્વર્થ કૃદંત, અને ઉપસર્ગ રહિત તથા ઉપસર્ગ સહિત સંબંધક ભૂત કૃદંત, શી રીતે થાય છે, તે જણાવો.

૩. †નીચેના ધાતુના હેત્વર્થ આદિ બધાં કૃદંતનાં રૂપ લખો:—

मन्, यज्, मुच्, खन्, दह्, सृज्, वह्, लभ्, रुध्, श्लिष्, ઇ. ઈ.

૪. ધા ધાતુનો स् ક્યારે લોપાય છે.

પાઠ ૨૫.

વ્યંજનાંત નામ.

સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં વિભક્તિના સામાન્ય પ્રત્યય નીચે પ્રમાણે આપેલા છે:—

પ્ર. અને સં.	स्	औ	अस्
દ્વિતીયા	अम्	"	"
તૃતીયા	आ	भ्याम्	भिस्
ચતુર્થી	ए		भ्यस्
પંચમી	अस्	"	"
ષષ્ઠી	"	ओस्	आम्
સપ્તમી		"	सु

આ પ્રત્યયનો કાંઈ પણ ફેરફાર થયા વિના ત પુલ્લિંગ તથા સ્ત્રીલિંગ વ્યંજનાંત નામોને લગાડાય છે; પરંતુ તે નામોનાં મૂળ રૂપમાંજ કેટલાક ફેરફાર થાય છે, તે આગળ જણાવીશું.

૧. કેટલાંએક નામો એવાં હોય છે કે, તેમનું મૂળ રૂપ પ્ર-

---

† આ સવાલનો જવાબ વધારે ભણેલાથીજ અપાય એવો છે. માટે નવા અભ્યાસીને શિક્ષકની મદદની જરૂર પડશે.

લય લાગતાં, એવું ને એવુંજ રહે છે. આ નામો પુલ્લિંગ હોય કે સ્ત્રીલિંગ હોય, તોપણ, તેમનાં એકસરખાંજ રૂપ થાય છે; ઉ.—भूभृत् પુ०, मरुत् પુ०, दृषद् સ્ત્રી०, ઈ.

मरुत् પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર. તથા સં.	मरुत्*	मरुतौ	मरुतः
દ્વિતીયા	मरुतम्	,,	,,
તૃતીયા	मरुता	मरुद्भ्याम्	मरुद्भिः
ચતુર્થી	मरुते	,,	मरुद्भ्यः
પંચમી	मरुतः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	मरुतोः	मरुताम्
સપ્તમી	मरुति	,,	मरुत्सु

वाच् સ્ત્રીલિંગ.

પ્ર. તથા સં.	वाक्	वाचौ	वाचः
દ્વિતીયા	वाचम्	,,	,,
તૃતીયા	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः
ચતુર્થી	वाचे	,,	वाग्भ्यः
પંચમી	वाचः	,,	,,

* પદને અંતે એકથી વધારે વ્યંજન હોય તો તેમાંનો પહેલોજ માત્ર રહે છે, અને બીજા બધા ઉડી જાય છે; ઉ. मरुत्+स्=मरुत्स् (स् નો લોપ થતાં) मरुत्.

† च् કે ज् પછી અઘોષ અક્ષર આવે તો, તે च् કે ज् નો क् અને અંતસ્થ કે અનુનાસિક સિવાય ઘોષ અક્ષર આવે તો ग् થાય છે. આ અક્ષરો પદને અંતે આવ્યા હોય, તો પણ એ ફેરફાર થાય છે. અનુનાસિક સિવાય કોઇ પણ વ્યંજન પદને છેડે આવ્યો હોય તો તેને બદલે તેના વર્ગનો વિકલ્પે પહેલો કે ત્રીજો મૂકાય છે.

अकाल પુ. (अ+काल પુ. કાળ, વખત) અયોગ્ય કાળ.
अन्वय પુ. વંશ; કુળ તે.
अधमर्ण પુ દેવાદાર; કરજદાર.
अन्तकाल ન અંત કાળ.
अभ्यर्थ (ઉપ)+ अर्थ् પ્રાર્થના કરવી, વિનંતિ કરવી.
इह (અવ્યય) અહીં.
उपेक्ष् (ઉપ,+ईक्ष् નહિ સંભાળવું, નહિ ધ્યાન કરવું.
उपांशु (અવ્યય) છાને.
उदय જન્મ.
उद्धत (उद् (ઉપ.)+हन् નો કર્મણિ ભૂત કૃદંત) ઉદ્ધત; તોફાની; મગરૂર.
कार्तिक પુ. કાર્તિક મહિનો.
चञ्चल વિશે. ચંચળ, અથિર.
जीवित ન. જીવન; આયુષ્ય.
नल પુ. એક રાજાનું નામ.
निषण्ण (नि (ઉપ)+सद् નો કર્મણિ ભૂત કૃદંત) બેઠેલો, બેસેલો.
प्रवृत्ति સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ, વર્તન.
प्राण પુ. (બહુવચનમાં) પ્રાણ, જીવ.
पुनर् (અવ્યય) ફરી વખત, વારંવાર.
महोत्सव પુ. મોટો ઓચ્છવ.
मृग પુ હરણ, હરિણ; પશુ.
मृदु વિશે. મૃદુ, નરમ, સુંવાળું.
वासुदेव પુ. કૃષ્ણનું નામ.
विकार પુ વિકાર, ફેરફાર.
विद् ગ. ૪. આત્મને. વિદ્યમાન હોવું, હોવું, થવું
विहित, वि (ઉપ.)+ धा નો કર્મણિ ભૂત કૃદંત) ફરમાવેલું.
[illegible] ન. [illegible]
[illegible] વિશે, ઊંચું થયેલું
संदेह પુ. સંદેહ; શંકા.
सर्वथा (અવ્યય) સર્વ રીતે.
हन्तृ પુ. હનન કરનારો, મારનારો.

વર્તમાન કૃદંત

कुर्वत् કરતું.	जाग्रत् જાગતું કરતું	ધાતુનો કર્તરિ વર્ત-
गच्छत् જતું.	पश्यत् જોતું.	માન કૃદંત)સારું; ભ-
इच्छत् ઇચ્છતું.	वसत् વસતું.	લું; પ્રશસ્ત; ઉત્તમ
चोदयत् પ્રેરતું હાંકતું	सत् (अस्(થવું,હોવું)	સજ્જન; સાધુ.

* આ કૃદંતમાં રૂપોમાં न् ઉમેરાતો નથી.

नृशंसेभ्यो गुणवतामपि भयं विद्येत ।

चन्द्रस्य प्रकाशः शरद्याह्लादको भवति ।

विद्युता सह मेघो वर्षति वर्तते ।

वत्स आयुष्मान् भव ।

धीमन्तो लोके यशस्वन्तो भवन्ति ।

रामो मूर्तिमान् धर्म इव ।

जयतः शत्रून् सोपेक्षस्व ।

भवद्भिरादिष्टः किंकरो नगरमगच्छत् ।

नमो भगवते वासुदेवाय ।

पश्यतो* गुरोः शिष्येणाविनयः कृतः ।

हुतभुजा दग्धमरण्यमपश्यन्नरः ।

दिनेषु § गच्छत्सु नारायणः पण्डितोऽभवत् ।

मरुतां भर्तार्जुनं द्रष्टुमिच्छति ।

महीं शासति दशरथे भूभृति जनाः सुखभाजोऽभवन् ।

कवीनां वाक्षु माधुर्यमस्ति

सुहृदोर्वचनमलङ्घनीयम् ।

भवन्तः पुत्रैः सहागच्छन्त्विति श्रीमतो देवस्याज्ञा ।

घटा मृदो विकारा अलंकाराश्च सुवर्णस्य ।

प्राणानामत्ययेऽप्यसन्तः सद्भिर्नाभ्यर्थ्यन्ते ।

इह जगति पुत्रस्योद्भव उत्सवस्य हेतुः ।

संदेहे सतामन्तःकरणस्य प्रवृत्तयः प्रमाणम् ।

श्रिष्वुच्चैः स्थीयते सद्भिः ।

दृषदि निषण्णो गुरुः शिष्यान् धर्ममुपादिशत् ।

अधमर्णाः सर्वथा परवन्तो भवन्ति ।

अकालो नास्ति धर्मस्य जीविते चञ्चले सति ।

---

* અનાદરાર્થે ષષ્ઠીનો આ દાખલો છે; તેનો અર્થ "ગુરુ દેખતાં છતાં એ" એવા શબ્દોથી થાય છે.

§ આ સતિસપ્તમીનો દાખલો છે, તેનો અર્થ "દિવસો જતા હતા ત્યારે" એવો થાય છે.

(हस्तक, पु. બો-ગો) ખાવામાં બેઠેલું.
मस्करिन् पु. ઢં-ગેટા સંન્યાસીનો વેશ નોકર.
कर्मन् न. કર્મ, કામ
कुशलिन् विशे. કુશળ, ખુશી
क्षयिन् विशे. ક્ષય પામનું, ઓછું થનું
क्षेत्रगामिन् विशे. તીર્થે જાણી જનું.
चर्मन् न. ચામડું
नामन् न. નામ.
पक्षिन् पु. પક્ષી, પંખી.
प्राणिन् पु. પ્રાણી.
प्रियवादिन् विशे. મીઠું બોલનાર.
प्रेमन् पु न. પ્રેમ, સ્નેહ.
फलाशिन् वि. ફળ ખાનાર.
ब्रह्मन् पु. બ્રહ્મદેવ. બ્રહ્મા
भाविन् विशे. ભાવી, થનાર, થવાનું. નિપજવાનું.
भूमन् पु. મહિમા.
मूर्धन् पु. મસ્તક, માથું.
मेधाविन्+विशे. બુદ્ધિમાન, શાણું.
योगिन् विशे. યોગી, જોગી.
राजन् पु. રાજા.
लघिमन् पु. થોડાપણું, હલકાપણું.
वर्त्मन् न. રસ્તો.
विश्वकर्मन् पु. વિશ્વકર્મા, દેવનો શિલ્પી.
शिखरिन् पु. પર્વત.
शूलिन् पु. શિવનું એક નામ.
सद्मन् न. ઘર.
सीमन् स्त्री. સીમા. હદ.
स्वामिन् पु. સ્વામી, ધણી
हेमन् न. સોનું.

अनर्थ पु. અનર્થ, નુકસાન, અનિષ્ટ.
अन्नपुट न. ખાનાનભાનું.
अमात्य पु. પ્રધાન.
अम्बर न. આકાશ.
अर्थ पु. વસ્તુ, બનાવ, બીના
अवतरत् [अव (ઉપ.) +तॄ નો વ. કૃ.] ઉતરતું
आरमता स्त्री. ટીટરી.
आरम्भ पु. આરંભ, શરૂઆત; કામ.
उपकार पु. ઉપકાર.
उपानह् *स्त्री. જોડે, ખાસડું.
कुट्टिम (कुट्ट् નો ભ. કૃ. ઓટલું,

+इन् અંતરવાળાં વિશેષણોનું સ્ત્રીલિંગ અંગ માત્ર ई ઉમેરવાથી જ થાય છે; દ. अनुजीविनी ચાકરી કરનારી સ્ત્રી.

*આ શબ્દના અંત્ય ह् નો અઘોષ વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પર છતાં, त થાય છે, ઘોષ વ્યંજનાદી પ્રત્યય પર છતાં द् થાય છે, અને પદાન્ત છતાં त् અથવા द् થાય છે.

અટકેલું.

कृ+आविस् [आविष्कृ*] ઉઘાડું કરવું.

केवलम् (અવ્યય) કેવળ, ફક્ત.

कैकयी સ્ત્રી. દશરથ રાજાની સ્ત્રીનું નામ.

कौशल ન. કુશળપણું, હોંશિયારી.

क्रमेण (क्रम ની તૃતીયાનું એકવચન) ધીમે ધીમે, એક પછી એક.

गण् ગ ૧૦ ગણવું.

गुरु વિશે. લાંબું; ભારે.

जगत्कर्तृ પુ. દુનિયા ઉપજાવનાર, પરમેશ્વર.

जीविका સ્ત્રી ઉપજીવિકા.

जीवित ન. જીવતર. જીંદગી.

दिन ન. દિવસ.

दुष्ट (दुष् નો ભૂ. કૃ.) દુષ્ટ.

दूरे વિશે. દૂર.

दैन्य ન. દીનપણું, હલકાપણું.

द्रु ગ. ૧. પરસ્મૈ. દયાથી પિગળવું.

न कदापि (અવ્યય) કદી પણ નહિ.

निर्मित [निर् (ઉપ) +मा નો ભૂ કૃ.] નિર્માણ કરેલું, નિમેલું, બનાવેલું.

निर्वृतिमत् વિશે. નિરાંતવાળું, સુખી.

निवेशित (नि ઉપ.+ विश् ના પ્રેરકનું કર્મણિ ભૂત કૃદંત) મૂકેલું. [ભાગ.

परार्ध પુ. પાછલો.

पश्चात् (અવ્યય.) પછી.

पुण्यवत् વિશે. પુણ્યવાન, પુણ્યશાલી.

पूर्वार्ध પુ. પહેલો.

प्रसन्न [प्र (ઉપ.) +सद् નો ભૂત કૃદંત] પ્રસન્ન થએલું.

प्रियवादित्व ન. મીઠાબોલાપણું.

बुद्धि સ્ત્રી બુદ્ધિ.

मधुरम् (અવ્યય.) મધુર રીતે.

यात्रिक પુ. જાત્રાળુ

सम् (ઉપ) + लक्ष् ગ. ૧૦, જોવું; પરીક્ષા કરવી; સાબીત કરવું.

लघु વિશે. નાનું, લઘુ.

वसुदेव પુ. કૃષ્ણના બાપનું નામ.

विनाश પુ. નાશ.

विशुद्धि સ્ત્રી શુદ્ધિ

विश्वास પુ. વિશ્વાસ

वृद्धिमत् વિશે. વધતું; લંબાતું.

व्याली સ્ત્રી. વાઘેણ.

शुभ વિશે. સારૂં, માંગલિક.

श्यामिका સ્ત્રી. અસ્વચ્છતા.

श्रवण ન. શ્રવણ કરવું તે, સાંભળવું તે.

श्रीषेण પુ વિ. નામ

*પૃ ૯૨ પર ટીપ *જુઓ.

માણસ બુદ્ધિના મહિમાથી પ્રખ્યાત થાય છે.	માણસોના કૃત્યોથી (તેઓનું) હલકાપણું દેખાય છે.
સારા રાજા ઉપર પ્રજાઓનો વિશ્વાસ વધે છે.	બ્રહ્માએ પ્રાણીઓ, પથરાઓ, અને આકાશ સરજ્યાં.

સવાલ.

૧. ક્યારે अन् અંતવાળાં નામના अ નો, અને ક્યારે अन નો, લોપ થાય છે? अन નો લોપ ન થતો હોય, એવાં નામના દાખલા આપો.

૨. अन् અંતવાળાં, અને इन् અંતવાળાં, નામોનાં રૂપો સરખાવો.

૩. નીચેનાં રૂપો આપોઃ—

मूर्धन्, महिमन्, वर्मन्, यज्वन्, लघिमन्, कृताञ्जलिन्, सद्मन्, पक्षिन्, कर्मन्, सीमन् ઇ. ઇ.

૪. इन् અંતવાળાં નામનું સ્ત્રીલિંગ અંગ શી રીતે થાયછે?

૫. ट ण न ક્યારે બેવડા થાય છે?

૬. પદાંતે ए ऐ ओ औ ની પછી સ્વર આવે તો શું થાય છે? તેના નિયમ અને દાખલા આપો.

પાઠ ૨૭.

स्, वस्, ईयस् ને यस् અંતવાળાં નામો.

૧. स् અંતવાળાં નામોનું પ્રથમાનું એકવચન, स् પ્રત્યનો લોપ કરી, નામનાં ઉપાંત્ય अ હોય, તો તેને દીર્ઘ કરવાથી થાય છે. નામના અંત्य स् નો વિસર્ગ થાય છે. (પૃ. ૭ ની ટીપ) જુઓ.

૨. વ્યંજનાદિ પ્રત્યય લાગતાં, स् નો વિસર્ગ થાયછે; પછી પહેલાં આવી ગયેલા વિસર્ગ સંધિના નિયમ પ્રમાણે તેની સંધિ

થાય છે. (પૃ. ૧૫ ની ટીપ *, અને પૃષ્ઠ ૧૭ ની ટીપ *, અને પૃષ્ઠ ૧૮ ટીપ §, જુઓ.)

૩. वस्, ईयस्, एयस् અંતવાળાં નામોના स् ની પૂર્વે, પહેલાં પાંચ રૂપોમાં, न् ઉમેરાય છે, તથા ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થાય છે; પ્રથમના એકવચનને છેડે वान् અને यान् થાય છે.

૪. દ્વિતીયાના બહુવચનની આગળના સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગતાં, અને નપુંસકલિંગની પ્રથમા, દ્વિતીયા, અને સંબોધનના દ્વિવચનનો ई પ્રત્યય લાગતાં, वस् અંતવાળાં નામોના व् નો उ * થાય છે; અને વ્યંજનાદિ પ્રત્યય લાગતાં, તથા નપુંસકલિંગની પ્રથમા, દ્વિતીયા, અને સંબોધનના એકવચનમાં અંત્ય स् નો द् થાય છે.

૫. કલમ ૨ માં આપેલા નિયમ ईयस् અને एयस् અંતવાળાં નામોને પણ લાગુ પડે છે.

૬. નપુંસકલિંગમાં તો ઉપાંત્યે अ આવ્યો હોય તોપણ, પ્રથમા, દ્વિતીયા, ને સંબોધનના એકવચનમાં તે अ દીર્ઘ થતો નથી. બહુવચનનો इ પ્રત્યય લાગતાં, ઉપાંત્યે જે કોઇ સ્વર આવ્યો હોય, તે દીર્ઘ થાય છે, અને તેનાપર અનુસ્વાર વધેછે.

૭. આ બધા શબ્દોના સંબોધનના એકવચનમાં, ઉપાંત્ય अ દીર્ઘ થતો નથી; ઉ, चन्द्रमः, विद्वान् ઇત્યાદિ.

चन्द्रमस् પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન	બહુવચન.
પ્રથમા	चन्द्रमाः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
દ્વિતીયા	चन्द्रमसम्	,,	,,
તૃતીયા	चन्द्रमसा	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभिः
ચતુર્થી	चन्द्रमसे	,,	चन्द्रमोभ्यः
પંચમી	चन्द्रमसः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	चन्द्रमसोः	चन्द्रमसाम्

*वस् ની પૂર્વે જો इ સ્વર આવ્યો હોય તો, व् નો उ થયો, એટલે इ લોપાય છે. ઉ. सेदिवस्—सेदुषः (દ્વિ. બહુ).

सप्तमी	चन्द्रमसि	चन्द्रमसोः	चन्द्रमःसु-स्सु
संबोधन	चन्द्रमः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः

विद्वस् पुलिंग.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	विद्वान्	विद्वांसौ*	विद्वांसः
દ્વિતીયા	विद्वांसम्	,,	विदुषः
તૃતીયા	विदुषा+	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
ચતુર્થી	विदुषे	,,	विद्वद्भ्यः
પંચમી	विदुषः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	विदुषोः	विदुषाम्
સપ્તમી	विदुषि	,,	विद्वत्सु
સંબોધન	विद्वन्	विद्वांसौ	विद्वांसः

श्रेयस् पुलिंग.

પ્રથમા	श्रेयान्	श्रेयांसौ	श्रेयांसः
દ્વિતીયા	श्रेयांसम्	,,	श्रेयसः
તૃતીયા	श्रेयसा	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभिः
ચતુર્થી	श्रेयसे	,,	श्रेयोभ्यः
પંચમી	श्रेयसः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	श्रेयसोः	श्रेयसाम्.
સપ્તમી	श्रेयसि	,,	श्रेयःसु-स्सु
સંબોધન	श्रेयन्	श्रेयांसौ	श्रेयांसः

मनस् નપુંસકલિંગ.

પ્ર० દ્વિ० અને સં० मनः मनसी मनांसि
બાકીનાં રૂપ चन्द्रमस પ્રમાણે.

\+ પદના અંગમાં ન્ પછી श ष स ह આવે તો, તે न् નો અનુસ્વાર થાય છે.
* પૃ. ૯૨ ટીપ * જુઓ.

तस्थिवस् નપુંસકલિંગ.

પ્ર. દ્વિ. અને સં. तस्थिवत् तस्थुषी+ तस्थिवांसी

બાકીનાં રૂપ विद्वस् પ્રમાણે.

अर्चिस् સ્ત્રીલિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	अर्चिः	अर्चिषौ	अर्चिषः
દ્વિતીયા	अर्चिषम्	,,	अर्चिषः
તૃતીયા	अर्चिषा	अर्चिर्भ्याम्	अर्चिर्भिः
ચતુર્થી	अर्चिषे	,,	अर्चिर्भ्यः
પંચમી	अर्चिषः	अर्चिर्भ्याम्	अर्चिर्भ्यः
ષષ્ઠી	,,	अर्चिषोः	अर्चिषाम्
સપ્તમી	अर्चिषि	,,	अर्चिःषु-ष्षु
સંબોધન	अर्चिः	अर्चिषौ	अर्चिषः

શબ્દ.

अध्यूषिवस् વિશે. વસેલું.
कनीयस् * વિશે. વધારે નાનું.
चक्षुस् ન. ચક્ષુ, આંખ.
छन्दस् ન. છંદ, વેદ.
ज्यायस् * વિશે. વધારે મોટું.
तपस् ન. તપ.
तमस् ન. તમ. અંધારું
तस्थिवस् વિ. ઉભેલું.
तेजस् ન. તેજ, તાપ.
दिवौकस् પુ. દેવ, સ્વર્ગમાં રહેનાર.
दुर्वासस् પુ. એક ઋષિનું નામ.
धनुस् ન. ધનુષ્ય, કામઠું.
नभस् ન. આકાશ.

+ व અંતવાળાં નામોનુ સ્ત્રીલિંગ અંગ, નપુંસકલિંગની પ્રથમા, દ્વિતીયા, અને સંબોધનના દ્વિવચન જેવું હોય છે. ईयस् અને एयस् અંતવાળાં નામોનું સ્ત્રીલિંગ અંગ માત્ર ई ઉમેરવાથીજ થાય છે.

* આ નિશાનીવાળા શબ્દનાં રૂપ श्रेयस् પ્રમાણે થાયછે.

पयस् न. પાણી.
प्रेयस्* વિશે. વધારે પ્રિય વાહાલું
भूयस् * વિશે. વધારે મોટું.
मनस् ન. મન.
यशस् ન. યશ, જશ, કીર્તિ.
रक्षस् ન રાક્ષસ.
रजस् ન રેજ, ધુળ, પરાગ.
वक्षस् ન. છાતી.
वचस् ન. વચન.

वनौकस् વિશે વનમાં રહેનાર.
वयस् ન. વય, ઉમર.
वासस् ન. વસ્ત્ર, લુગડું, કપડું.
विद्वस् વિશે. વિદ્વાન, ભણેલું.
वेधस् પુ. બ્રહ્મા.
शिरस् ન શિર, માથું.
श्रेयस्* વિશે. ચડતું, આબાદ.
सरस् ન સરોવર.
हविस् ન. બળિદાન.

अधर्म પુ. અધર્મ; પાપ.
अनन्तरम् (અવ્યય) પછી.
अभूमि સ્ત્રી. અવિષય, અગોચર
अविचलित (अ+विचलित)
(वि ઉપ+चल्, કૃદંત)
સ્થિર ચાલેચાલે નહીં એવું.
कण्टक પુ. ન. કાંટો.
कीचक પુ વિરાટ રાજાના
સેનાપતિનું નામ
कुश પુ, રામના પુત્રનું નામ.
कृत (કૃનું ભૂ.કૃ.) કરાયેલું કરેલું.
कृते (અવ્યય) માટે, સારૂ, વાસ્તે.
गुणिन् વિશે. ગુણી, ગુણવાન.
जीर्ण (જૄનો ક. ભૂ. કૃ.) જી-
ર્ણ, જૂનું.
दरिद्र વિશે. દરિદ્ર, ગરીબ.
दारुण વિશે. ભયંકર.
द्वारका સ્ત્રી. એક શહેરનું નામ.
नव વિશે. નવું.

निश्चेष्ट વિશે, નિશ્ચેષ્ટ, સ્થિર,
નિશ્ચળ.
परिहित (परि + धा નો ક.
ર્મણિ ભૂ. કૃ.) પહેરેલું.
पूजास्थान ન પૂજાનો વિષય,
સત્કાર કરવા લાયક વસ્તુ.
प्रियंवदा સ્ત્રી શકુંતલાની
સખીનું નામ.
भगीरथ પુ. એક સૂર્યવંશી
રાજા.
महाराज પુ. મોટો રાજા.
लिङ्ग ન જાતિ (સ્ત્રી વર્ગ કે
પુરૂષ વર્ગ).
वर પુ. વરદાન, બક્ષિસ, પ્રસાદ.
शाखा સ્ત્રી. શાખા, ડાળ, ડાળી.
आ (ઉપ)+श्रि ગ ૧. ઉભય.
આશ્રય લેવો, આધાર રાખવો.
श्वेत વિશે. સફેદ, ધોળું.
संतप्त (सम+तप् નું ભૂ કૃ.)

તપેલો, તાપથી બળેલો.
सहसा (અવ્યય). એકદમ, એકાએક.
हरण ન. હરણ; લઈ જવું તે.
प्र (ઉપ.)+अस् ગ. ૪, નાખવું
वि (ઉપ.)+आप् વ્યાપવું, છાવું.
उत् (ઉપ)+यत्=(उद्यत्) વ. કૃ. ઉગતું.
व्रज् ગ. ૧, પરસ્મૈ જવું.
आ (ઉપ.)+हृ આહાર કરવો, ખાવું. ૨ યજ્ઞ કરવો.

વાક્ય.

मुनयो वनौकसोऽभवन् ।
देवान् दिवौकसो वदन्ति ।
कनीयांसंभ्रातरमाह्वय ।
कुशो लवस्य ज्यायान् भ्राता ।
प्रेयसो जनान् स्मरति कृष्णः ।
उद्यन्तं चन्द्रमसं प्रेक्षस्व ।
तमोभिर्नभो व्याप्यते ।
वाससी परिहिते कन्यया ।
श्रेयसे यतते ।
शत्रून् शिरस्सु प्रहरति ।
मनसा हरिं व्रजति ।
तपसां फलमनुभवतु ।
दुर्वासाः पाण्डवानां वसतिमगच्छत् ।
भूयांसोऽत्र धान्यस्य राशयो वर्तन्ते ।
रामो रक्षांसि हत्वा यशोऽविन्दत ।
गङ्गायाः पयांसि श्वेतानीति श्रूयते ।

विद्वद्भिरुपदिष्टो दशरथो यज्ञमाहरत् ।
भीमेन वक्षसि ताडितः कीचकोऽमुह्यत् ।
बहूनि हवींष्यग्नौ प्रास्यति ।
नगरस्य समीपे तस्थिवद्राजसैन्यमपश्ययम् ।
सूर्यस्य तेजसा संतप्तः पान्थश्छाया माश्रयते ।
*द्वारकामध्यूषुषो जनस्य संपदो मनसोऽप्यभूमिरभवन् ।

---

*એટલે તેઓની ગાહનાથી જ્યારે તેઓની સુખસંપત્તિ હતી, અર્થાત્, તેઓએ જેટલા સુખી થવા ચાહ્યું, તેથી એ તેઓ પૈકેટકે વધારે સુખી હતા.

वसिष्ठस्य वचांसि श्रुत्वा विश्वामित्रेण सह रामस्य गमनं दशरथोऽभ्यमन्यत ।

गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वय. ।

कैकेय्या दारुणं वचः श्रुत्वा महाराजो दशरथः सहसा भूमा-वपतत्, निश्चेष्टश्चाभवत् ।

ઋષિએ વચનોવડે માને શાન્ત કરી.

નારાયણનો નાનો ભાઈ કાશીમાં છે.

પાણિનિ વેદોને "છંદસ્" કહે છે

પવન ફૂલોમાંથી પરાગ લાવે છે.

રાજાની કીર્તિ પૃથ્વી ઉપર પસરે

પ્રિયંવદા દુર્વાસા પાસે+ ગઈ અને તેણે માફી માગી

ઋષિએ પોતાની આંખોવડે આગ્નિને ગોડા ઢંકતો જોયો.

રામની નાના ભાઈ વડે સેવા થઈ.

વનમાં રહેનાર ઋષિઓના માટે ઝાડોનાં ડાળાં અને પાંદડાંન કરવામાં આવ્યા હતા.

ભગીરથે બ્રહ્માને (પોતાનાં) તપ વડે પ્રસન્ન કર્યો.

સજ્જનોનાં પાપોમાં ક્ષમા છે

રાજા વિદ્વાનોને પૂજે છે

જેમ માણસ જૂનાં કપડાં તજી દે છે, અને નવાં ધારણ કરે છે; તેમ જીવ જૂનાં શરીર તજે છે, અને નવામાં પેસે છે.

રઘુએ ધનુષ્ય અને બાણ વડે પૃથ્વીને જીતી.

અગ્નિમાં નંખાએલાં બળિદાન અગ્નિ વડે દેવતાઓ પાસે* લેઇ જવાય છે.

જે લોકો અયોધ્યામાં રહેતા, તેઓ સુખી હતા.

પ્રકાશ પછી અંધકાર આવે છે, અને અંધકાર પછી પ્રકાશ આવે છે.

ડાંડાઓ ઉપર જાળ છોડી દેઈને પક્ષીઓ આકાશમાં ઉડ્યાં.

દરિદ્ર લોકોનું હરણ કરવામાં ઘણું મોટું પાપ છે.

યોદ્ધાઓ કીર્તિને સારુ મરણને પણ ગણકારતા નથી.

નાનો ભાઈ મોટા ભાઈની પાછળ ચાલ્યો

+દ્વિતીયા વિભક્તિ વાપરવી

*ચતુર્થી વિભક્તિ વાપરવી.

દેવો પાસેથી ઘણાં વરદાનો તેણે મેળવ્યાં.
પ્રમાણિક માણસોને (પોતાના) જીવ કરતાં સત્ય વધારે પ્રિય હોય છે.
સ્થિર મનથી (પોતાના) ભક્તો વડે ઈશ્વર શોધાય છે.
વિદ્વાન માણસ સર્વત્ર પૂજાય છે.

સવાલ.

૧. अस्, इस्, ईयस्, एयस्, અને वस् અંતવાળાં નામોનાં રૂપો સરખાવો.

૨. वस्‌ના वનું उ ક્યારે થાય છે? અને તેમ થતાં, પૂર્વની इ નું શું થાય છે?

૩. वस् અને ईयस्, एयस् અંતવાળાં નામોનાં સ્ત્રીલિંગ-રૂપ શી રીતે થાય છે?

૪. નીચેનાં નામોનાં રૂપો લખોઃ—

नभस्, धनुस्, जग्मिवस् ज्यायस् पयस्, चकृवस् लघीयस् चक्षुस्, वनौकस्(પુ., સ્ત્રી.), सेदिवस् ઇ.

भाग ११ मो.

પાઠ ૨૯.

વિધ્યર્થ.

પરસ્મૈપદ પ્રત્યય. *

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુ. ૧	ईयम्	ईव	ईम

---

* વિધ્યર્થના પ્રત્યય પ્રથમભૂત જેવા જ છે. અપવાદ માત્ર નીચે પ્રમાણે છેઃ—પરસ્મૈપદ પુ. ૩, બ. વ. પ્રત્યય अन् ને બદલે उस् છે; અને આત્મનેપદ પુ. ૩, બ. વ., પુ. ૧ એ. વ., અને પુ. ૨ અને પુ. ૩ દ્વિ. વ. પ્રત્યયો अन्त, इ,

પુ. ૨	ईस्	ईतम्	ईत
પુ. ૩	ईत्	ईताम्	ईयुस्

આત્મનેપદ પ્રત્યય.

પુ. ૧	ईय	ईवहि	ईमहि
પુ. ૨	ईथाः	ईयाथाम्	ईध्वम्
પુ. ૩	ईत	ईयाताम्	ईरन्

વિધ્યર્થના પ્રત્યયો, ધાતુમાં વિકરણ ઉમેર્યા પછી લગાડાય છે.

वस् परस्मै.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પુ. ૧	वसेयम्	वसेव	वसेम
પુ. ૨	वसेः	वसेतम्	वसेत
પુ. ૩	वसेत्	वसेताम्	वसेयुः+

युध् આત્મને.

પુ. ૧	युध्येय	युध्येवहि	युध्येमहि
પુ. ૨	युध्येथाः	युध्येयाथाम्	युध्येध्वम्
પુ. ૩	युध्येत	युध्येयाताम्	युध्येरन्

વિધ્યર્થ (૧) સંભવ, આશા, પ્રાર્થના, ઇચ્છા, આજ્ઞા, ઇત્યાદિ બતાવે છે, અને તેવા અર્થવાળાં સાદાં વાક્યમાં વપરાય છે; વળી તેવા અર્થના પેટા વાક્યોમાં પણ વપરાય છે; (૨) તેમજ જેમાંનું એક વાક્ય બીજા વાક્ય ઉપર આધાર રાખતું હોય, અને હેતુ કે શરત બતાવતું હોય તેવાં સાંકેતિક* વાક્યમાં પણ વપરાય છે.

ईताम् અને ईयाम्ને, બદલે रन्, अ, आताम्, અને आथाम् છે. આ પ્રત્યયોમાંથી વ્યંજનાદિ પ્રત્યયોની પૂર્વે ई, અને સ્વરાદિ પ્રત્યયોની પૂર્વે ईय् ઉમેરાય છે, એટલો ફેર છે.

+अस् અને अद्ના વિધ્યર્થરૂપ બીજી ચોપડીમાં આપ્યાં છે.

*ક્રિયાતિપત્ત્યર્થનાં સાંકેતિક વાક્યો આમાંથી બાતલ કરવાં.

શબ્દ.

अध्वखेद પુ. (**अध्वन्** પુ. રસ્તો, અને **खेद** પુ. ખેદ, થાક.) મુસાફરીનો થાક.

अनुरञ्जन ન. પ્રસન્ન કરવું તે.

अपण्डित પુ. અભણ માણસ.

अपाय પુ. અપાય, હરકત.

अभिभूत (**अभि** ઉપ. +**भू**નું ભૂ. કૃ.) હરાવાયલું, જીતાયલું.

अहित ન. હિત નહિ તે, નુકશાન.

आवरण ન. આચ્છાદન, અંતરાય, ઢાંકવું તે.

उत (અવ્યય) અથવા.

क्लृप् ગ. ૧, આત્માને. સમર્થ થવું

क्षुद्र વિશે. હલકું, નજીવું, તુચ્છ.

अव (ઉપ.)+**गाह्** ગ. ૧. આત્મને. ન્હાવું.

जायापति પુ. દ્વિ. વ. વરવહુ.

तप् ગ. ૧. પરસ્મૈ. તપવું, પ્રકાશવું.

तमिस्रा સ્ત્રી. રાત્રિ.

तृषित વિશે. તરસ્યું.

दारिद्र्य ન. દળદર, ગરીબ હાલત.

दीन વિશે, દીન, કંગાલ, ગરીબ.

दुर्दशा સ્ત્રી. ખરાબ દશા, અવદશા, માઠી હાલત.

द्रुह् ગ. ૪, પરસ્મૈ. દગો દેવો.

धीर વિશે. ધીરજવાળો ડાહ્યો.

नीचैराख्य વિશે. (**नीचैस्** અને **आख्या** સ્ત્રી. નામ.) જેનું નીચું નામ છે તે.

न्यायसभा સ્ત્રી. (**न्याय** પુ. ઇનસાફ અને **सभा** સ્ત્રી. કચેરી.) ઇનસાફની કચેરી.

निस् (ઉપ.)+**पद्** (**निष्पद्**)* નિપજવું.

परकीय વિશે. પારકું.

प्रतिहत, (**प्रति**+**हन्** કર્મણિ ભૂત કૃદંત) અડચણ કરેલી; અટકાવેલું.

प्रथमसुकृत ન. (**प्रथम** વિશે. પહેલું, પૂર્વનું, અને **सुकृत** ન સત્કર્મ) પૂર્વનું સત્કર્મ.

प्राप्त [**प्र** (ઉપ.)+**आप्** નો ભૂ. કૃ] પામેલું, પહોંચેલું.

बहिस् (અવ્યય) બહાર.

भागीरथी સ્ત્રી. ગંગા.

भूरि વિશે. બહુ.

---

* પૃષ્ટ ૯૨ ની ટીપ * જુઓ.

(તું) ગરીબ માણસોને ધન આપવું જોઇએ.
(તમારી) કસરતમાં (તમારે) ચૂકવું નહિ.
માણસોએ કારણ વિના ગભરાવું નહિ.
માણસે *જીવતનું ધન નકામું નહિ.
(બે) પુરુષોને મારવા એવું રાજાએ ફરમાવ્યું.
(આપણે) દેશના રક્ષણમાં મરીએ, તો કીર્તિ મેળવીએ.
સાક્ષીઓએ ન્યાયાધીશની કચેરીમાં હમેશાં સાચું બોલવું.
જો (હું) કાશી જાઉં, તો ઘણાં સંસ્કૃત પુસ્તકો લાવું.
જો (તમે) જૂઠું બોલો, તો ગુરુઓ વડે શિક્ષા પામો.
(હું) શત્રુ સાથે લડું, (એવું વિચારીને) રાજા સિપાઇઓ સુદ્ધાં બહાર લેઇ ગયો.
જો (હું) અગત્ય કામ કરતો જણાઉં તો, ગુરુઓ વડે દંડાઉં.
જો ગરીબ ગંગાકાંઠા દેશમાં ભીખ માગે, તો એઓ કાંઇ ધન મેળવે.
(મારા) માતાપિતા ખુશ થાય, એટલા માટે મેં બહેનોને બહુ ધન આપ્યું.
વરવહુએ દરરોજ ઘરમાં અગ્નિ પૂજવો જોઇએ.
આપણે કસરત કરવામાં શ્રમને ગણકારવો નહિ.
શિષ્યોએ આચાર્યને નમવું જોઇએ.
વિદ્યા અલ્પજ આવડી હોય, તોપણ તમારે ગુરુએ કહેલું કરેલું કામ તજવું નહીં.

સવાલ.

૧. વર્તમાન રૂપ અને વિધ્યર્થના પ્રત્યયો સરખાવો.
૨. વિધ્યર્થ શા શા અર્થમાં વપરાય છે ?
૩. સોમ્ ના મ્ નો લોપ ક્યારે થાય છે ?
૪. નીચેના ધાતુનાં વિધ્યર્થરૂપ આપો:—
भू, द्विष्, नि (उप) + मन्त्र, मुद्, इष्, क्री, मृग, ज्या, मन्, पा (કર્તરિરૂપ અને કર્મણિરૂપ.) कृ (કર્મણિરૂપ), जनु

* અનુચિત વાપરો.

(ઉપ.) + भू (કર્તરિરૂપ અને કર્મણિરૂપ), स्तु (કર્મણિરૂપ), मुच् (કર્તરિરૂપ અને કર્મણિરૂપ) ઇ. ઇ.

भाग १२ मो.

પાઠ ૨૯

સર્વનામ.

સંસ્કૃતમાં મુખ્ય સર્વનામ આ છેઃ-सर्व સર્વ, સઘળું, तद् તે, एतद् આ, यद् જે, किम् કોણ અથવા શું, अस्मद् હું, અથવા તમે, युष्मद् તું, અથવા તમે, इदम् આ, अद આ કે પેલું.

૧. અકારાંત સર્વનામના પ્રત્યયો અકારાંત નામના જેવાજ છે, માત્ર નીચેના પાંચ પ્રત્યયો પુલ્લિંગમાં વિલક્ષણ છે.

પ્ર. બહુ,	ચ. એક;	પં. એક;	ષ બહુ.,	સ. એક.
ई	स्मै	स्मात्	इषाम्	स्मिन्

સર્વ પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	सर्वः	सर्वौ	सर्वे
દ્વિતીયા	सर्वम	,,	सर्वान्
તૃતીયા	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः
ચતુર્થી	सर्वस्मै	,,	सर्वेभ्यः
પંચમી	सर्वस्मात्	,,	,,
ષષ્ઠી	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम
સપ્તમી	सर्वस्मिन्	,,	सर्वेषु

૨. આકારાંત સ્ત્રીલિંગ સર્વનામનાં રૂપ, આકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોનાં જેવાં જ,થાય છે,જે પ્રત્યયોવિલક્ષણ છે,તેનીચે આપ્યાછે.

એમાંના આમ્ સિવાય બાકીના પ્રત્યયો લાગતાં, આ હ્રસ્વ થાય છે.

ચ. એક; પં. એક; ષ. એક, ષ. બહુ; સ. એક,

स्यै स्यात् स्यास् साम् स्याम्

સર્વા સ્ત્રીલિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
દ્વિતીયા	सर्वाम्	,,	,,
તૃતીયા	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
ચતુર્થી	सर्वस्यै	,,	सर्वाभ्यः
પંચમી	सर्वस्याः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	सर्वयोः	सर्वासाम्
સપ્તમી	सर्वस्याम्	,,	सर्वासु

નપુંસકલિંગ.

પ્ર. તથા દ્વિ. सर्वम् सर्वे सर्वाणि.

બાકીનાં રૂપ પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

૩ પુલ્લિંગમાં तद्, एतद्, यद् અને किम्, એ સર્વનામોનાં રૂપ, त, एत, य અને क, એટલે, અકારાંત હોય અને જેવાં રૂપ થાય, તેવાં થાય છે. તોપણ, तद्, અને एतद् નું પ્રથમાનું એકવચન અનુક્રમે सः* અને एषः* થાય છે.

૪ સ્ત્રીલિંગમાં આ સર્વનામોનાં રૂપો, તેઓ અનુક્રમે ता, एता, या, અને का એટલે આકારાંત હોય ને જેવાં રૂપ [illegible]ઓનાં થાય તેવાં થાય છે. પરંતુ तद् અને एतद् નું પ્રથમાનું એકવચન અનુક્રમે सा અને एषा થાય છે.

---

*વાક્યમાં सः અને एष પછી કોઈ પણ વ્યંજન આવે તો, તેમના વિસર્ગનો અથવા स् નો લોપ થાય છે. ઉ.—स पुरुषः; ઇત્યાદિ.

	એકવચન,	દ્વિવચન,	બહુવચન.
નપુંસકલિંગ. પ્રથમા અને દ્વિતીયા.	तद्	ते	तानि
	एतद्	एते	एतानि
	यद्	ये	यानि
	किम	के	कानि

બાકીનાં રૂપ પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

૫. ત્રણે લિંગમાં દ્વિતીયાનાં ત્રણે વચનમાં, તૃતીયાના એક વચનમાં, અને ષષ્ઠી સપ્તમીના દ્વિવચનમાં, एत ને બદલે વિકલ્પે एन વપરાય છે.

પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
દ્વિતીયા	एतम् કે एनम्	एतौ કે एनौ	एतान् કે एनान्
તૃતીયા.	एतेन કે एनेन		
ષષ્ઠી સપ્તમી		एतयोः કે एनयोः	

સ્ત્રીલિંગ.

દ્વિતીયા	एताम કે एनाम्	एते કે एने	एताः કે एनाः
તૃતીયા.	एतया કે एनया.		
ષષ્ઠી સપ્તમી.		एतयोः કે एनयोः	

નપુંસકલિંગ.

દ્વિતીયા.	एतद કે एनद	एते કે एने	एतानि કે एनानि

તૃતીયાનું એકવચન તથા ષષ્ઠી સપ્તમીનું દ્વિવચન પુલ્લિંગ પ્રમાણ થાય છે.

શબ્દ.

अक्षर વિશે. સ્થિર; નિત્ય; અવિકારી, જેમાં ફેરફાર થતો નથી તેવું.

अखिल વિશે. અખિલ, બધું, સઘળું.

अटवी સ્ત્રી. જંગલ.

प्र ઉપ.)+अर्थ् આત્મને.ગ.૧૦, માગવું; પ્રાર્થના કરવી.

अल्प વિશે. અલ્પ, નાનું.

यासां विवाहाः स्वपुत्रैः सह समजायन्त तासामितरकन्याभिः प्रवरो राजा दशरथोऽयोध्यामगच्छत् ।

न त्वयैतत्र कोऽपि निन्दनं शुश्रूयते ।

पुरा यानि वस्तूनि महता श्रमेण साध्यान्यासंस्तान्यधुनाऽस्माकं सामर्थ्यादृते नैवायासेन साध्यानि ।

किं मया धेन्वा क्रियते यस्या दुग्धं नोपलभ्यते ।

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः
स पण्डितः स मतिमान् गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः
सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥

આ (બ. વ) કોણ છે ?

તેઓનો ધંધો શો છે ?

તે હરિની દીકરી છે.

તેનું નામ શું છે ?

તમે કોને એમ કહ્યું ?

તે ગોવિંદનો ભાઈ છે.

(હું) તે (છોકરા) સાથે નિશાળે ગયો.

તેણે નારાયણને પેલા છોકરાઓ સાથે રમતો જોયો.

તેના મિત્રોમાંથી તે કોને સંભારે છે ?

તે નદીમાં નાહતાં છે.

તે તેથી અનુસરાય છે.

જે તે ગામમાંથી આવેલા છે તે માણસો ક્યાં છે ?

જે દેશનો મુલક રાજા છે તે દેશમાંથી તેઓ આવે છે.

પ્રાતે (=પરોઢમાં) જે દાસીઓ હતી તેઓને દેવપૂજાને માટે ફુલો લાવવા ફરમાવ્યું.

મહારાષ્ટ્રીયોનો રાજા આ ઘરમાં રહ્યા.

તે છોકરીઓમાંથી કઇ (બ. વ.) ગાય છે ?

અહિંઆં આ પુસ્તક કોનાવડે મુકાયું ?

આ અવિકારી આત્માના સામર્થ્ય વડે આકાશ અને પૃથ્વીને આશ્રય અપાય છે.

તેઓ (બે) વડે મોટું કાર્ય કરાયું નથી.

તે અરણ્યમાં (હું) લાંબા વખત સુધી રહ્યો.

કઇ દિશાએ પેલો લુચ્ચો ગયો?
પેલા દેવાલયમાં લક્ષ્મીની સુંદર મૂર્તિ છે.
હરિએ તેને અવિશ્વથીય વાર્તા કહી.
જે (માણસ) લક્ષ્મી શોધે છે તે તેને મળવો મુશ્કેલ કેમ થઇ શકે?

સવાલ.

૧. નામનાં રૂપોથી સર્વનામનાં રૂપો શી બાબતમાં જૂદા પડે છે?

૨. દર્શક, સંબંધાર્થ, અને પ્રશ્નાર્થ સર્વનામનાં મૂળ વ્યંજનાંત છે, કે સ્વરાંત છે? અને, તેમનાં રૂપો વ્યંજનાંત નામનાં કે સ્વરાંત નામનાં રૂપોને મળતાં છે?

૩. વાક્યમાં સંધિમાં सः અને एषः ના વિસર્ગનું શું થાય છે?

૪. यद्, तद्, किम्, અને एतद्, નાં ત્રણે લિંગમાં રૂપો લખો, તથા महत् (પુલ્લિંગ અને નપુંસકલિંગ) અને दिश् નાં રૂપો લખો.

પાઠ ૩૦.

પહેલો તથા બીજો પુરૂષ સર્વનામ.

अस्मद् (હું અથવા અમે.)

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	अहम्	आवाम्	वयम्
દ્વિતીયા	माम् કે मा	,, કે नौ	अस्मान् કે नः
તૃતીયા	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
ચતુર્થી	मह्यम् કે मे	,, કે नौ	अस्मभ्यम् કે नः
પંચમી	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
ષષ્ઠી	मम કે मे	आवयोः કે नौ	अस्माकम् કે नः
સપ્તમી	मयि	आवयोः	अस्मासु

युष्मद् (तुं के तमे.)

			ब
પ્રથમા	त्वम्	युवाम्	यूयम्
દ્વિતીયા	त्वाम् के त्वा	,, के वाम्	युष्मान् के वः
તૃતીયા	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
ચતુર્થી	तुभ्यम् के ते	,, के वाम्	युष्मभ्यम् के वः
પંચમી	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
ષષ્ઠી	तव के ते	युवयोः के वाम्	युष्माकम् के वः
સપ્તમી	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

૩૦૬.

अपराधलव પુ. થોડો અપરાધ.
अर्च् ગ. ૧, પરસ્મૈ ધ્યાન કરવું.
अविश्वास्य વિશે. વિશ્વાસ નહિ રાખવા લાયક.
आर्या સ્ત્રી, માન આપવા લાયક સ્ત્રી.
उचित વિશે. ઉચિત, યોગ્ય.
करिवन् પુ. યજ્ઞ કરનારો.
एतादृश વિશે. આ જાતનું.
कारुणिक વિશે. દયાળુ.
गमनम् के व्रजनम्+ ગમ શરણે જવું, તાબે થવું.
जेतृ પુ. જિતનારો.
ताडन ન. મારવું તે, માર.
त्वर् ગ. ૧. આત્મને. ત્વરા કરવી, અધીરા થવું.
दासजन પુ. દાસ, સેવક.
दूरम् અવ્યય. દૂર.
दैव ન. દૈવ, નસીબ
नन्दिनी સ્ત્રી છોકરી
निमित्त ન. નિમિત્ત, કારણ, બહાનું.
निष्फल વિશે. નિષ્ફળ. વ્યર્થ, ફળ રહિત.
आ(ઉપ)+पत् આવવું.
पर्याकुल વિશે. ગભરાએલો.
पार् ગ. ૧૦, ઉભય. પાર જવું. ઓળંગવું.
प्रतनु વિશે. થોડું; ન્હાનું.
भूतार्थ પુ. સત્ય, વસ્તુતા.
मति સ્ત્રી વિચાર, લાગણી.
मानिनी સ્ત્રી. મદમાન ભરેલી સ્ત્રી.
मेघजाल ન. વાદળાંનું ટોળું.
रघुनाथ પુ. રઘુઓનો રાજા.

लव પુ. લેશ, ભાગ, અંશ.
वियोग પુ વિયોગ.
शिव ન કલ્યાણ, સુખ.
सवितृ પુ. સવિતા, સૂર્ય.
साक्षिन् પુ. સાક્ષી, સાહેદી.
सोमवासर પુ. સોમવાર.

વાક્ય.

नाहमपराधी ।
रघुनाथः स्निह्यत्यावयोः ।
कुत्रास्ति मे पुत्रकः ।
भगवति त्वामहं वन्दे ।
मास्मानवधीरय ।
विष्णुर्वोऽवस्तु ।
त्वया सहोपवनं गन्तुमिच्छामि ।
आर्ये कथयामि ते भूतार्थम् ।
मह्यं धनं न यच्छसि ।
शिवो वः शिवाय भवतु ।
बालकौ युवयोः पिता क्वास्ति ।
पृथिवीं रक्षत्सु युष्मासु कुतो नो भयम् ।
युष्मदधिगतां वार्तां सर्वेभ्यः शंसामि ।
तस्य पीडां हर्तुमस्माभिश्चिन्तित उपायो निष्फलोऽभवत् ।
तव सुचरितं ममेव प्रतनु यतो न दीर्घं कालमावां सुखमन्वभवाव ।

त्वरते मम मनोऽध्ययनाय ।

अस्माकमश्व एषः ।

क्व गता ते माता ।

एतस्य वृत्तान्तस्य श्रवणेन पर्याकुलमावयोर्मनः ।
किं तव पापे रामेण मया वा पापं कृतमित्यपृच्छत्

क्रुद्धो दशरथः कैकेयीम् ।

केन निमित्तेन तस्य त्वमनर्थायाद्योद्यता ।
दीनेष्वस्मास्वप्येतादृशो भवतः स्नेहः ।
मरुता मेघजालमिव दैवेनास्माकं सर्वे मनोरथा निरस्ताः ।

*कमपराधलवं मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि दासजनं यतः।
येषां वधूरत्वमसि नन्दिनि पार्थिवानां
येषां कुलेषु सविता च गुरुर्वयं च ॥
यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन् मति रावयोः ।
किं जातमधुना येन यूय यूयं वयं वयम् ।

તું ડાહ્યો માણસ છે.

હું ભરસાદાર માણસ નથી એમ તું વહેમ લાવે છે?

જ્યારે તમે પર્વત ચઢયા ત્યારે તમારો ભોમિયો કોણ હતો?

તમને આ વાત કોણે કહી?

મારો બાપ કાશી ગયો, અને જ્યારે તે પાછો આવ્યો, ત્યારે તે બહુ પુસ્તકો લાવ્યો, અને મને તે આપ્યાં.

ત્યાં જે થયું તે અમને કહો.

મારી ચોપડી ક્યાં છે, એમ મેં તમને પૂછ્યું.

અમારાથી છુટા પડવામાં દિલગીર થાઓ મા.

તારી મહેરબાનીથી અમે સઘળાં સંકટો ઓળંગ્યાં.

તમારાવડે તે વખતે જે કરાયું તે હું જાણું છું.+

સાક્ષિયોને મારા વડે સોમવારે આવવાને હુકમ થયો.

જ્યારે તમે મારે ઘેર આવ્યા, ત્યારે મેં તમને ધાન્યના ઢગલા આપ્યા.

તું હરાવાયો એટલે તારા સિપાઇયો જિતનારને ત બે થયા

અમે (બેએ) ઘણા રૂષીઓના આશ્રમો જોયા.

આ ફુલો અમારા (બે) વડે લવાયાં.

મારી પાસેથી તે વાર્તા તેને મળી.

તમે (બે) સઘળાં માણસોને નિંદો છો.

હું તને આ બક્ષિસ આપું છું.

તારી પાસેથી ડાહ્યા માણસોનો માર્ગ મને જણાયો.

અપરાધ વિના યજ્ઞ કરનારાઓએ મને માર્યો.

હે દયાળુ પિતા, અમો તારાં છોકરાં ઉપર ગુસ્સે ન થા.

---

* આ ધણીનું સ્ત્રી પ્રત્યે કહેલું છે. જ્યારે ઉર્વશી વેલ બની ગઈ, ત્યારે પુરૂરવે ઉન્માદમાં આમ કર્યું છે.

† આ વસિષ્ઠનું સીતા પ્રત્યે બોલવું છે. રામ જેના વંશમાં જન્મ્યા હતા, તે સૂર્યવંશી રાજાઓનો વસિષ્ઠ પુરોહિત થાય.

+ પૃષ્ઠ ૧૦૩ની § જુઓ.

અમો તેના મિત્રોથી તે દૂર ભટક્યો.
તારાવડે તે કુતરાને મારવામાં આવ્યો તે અયોગ્ય કૃત્ય કરાયું.
તું પાળનાર છતાં, તારી પ્રજા વિપત્તિ કેમ ભોગવી શકે?
આપણામાં હરિ શ્રેષ્ઠ છે.

પાઠ ૩૧.

अदस् આ કે પેલું, इदम् આ.

अदस् પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	असौ	अमू*	अमी
દ્વિતીયા	अमुम्	,,	अमून्
તૃતીયા	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः
ચતુર્થી	अमुष्मै	अमूभ्याम्	अमीभ्यः
પંચમી	अमुष्मात्	,,	,,
ષષ્ઠી	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्
સપ્તમી	अमुष्मिन्	,,	अमीषु

* अदस् નાં પુલ્લિંગ રૂપ શીખવાની ટુંકી રીતઃ—એમ ધારો કે, अदस् ને બદલે મૂળશબ્દ अद છે; તેનાં सर्व પ્રમાણે પુલ્લિંગ રૂપ કરો; એ રૂપોમાં द् ને ઠેકાણે म् મૂકો, અને द् માં મળેલો સ્વર જો હસ્વ હોય તો તેને બદલે उ મૂકો, અને દીર્ઘ હોય તો ऊ મૂકો; વળી, તે રૂપોમાં બહુવચનમાં જ્યાં ए હોય, ત્યાં ई મૂકો; એટલે ઉપર લખેલાં રૂપ થશે. તૃતીયાના એકવચનનાં અને બહુવચનનાં રૂપો अदेन અને अदैः ન ધારતાં, अदना અને अदेभिः ધારી બનાવવાં स् નો ष् થવા બાબત પૂર્વે જે ટીપ આવેલી છે, તે લાગુ પાડવી. આવીજ રીતે સ્ત્રીલિંગમાં પણ મૂળ अदा ધારી सर्वा ની પેઠે રૂપ ઉપજાવવાં.

સ્ત્રીલિંગ.

પ્રથમા	असौ	अमू	अमूः
દ્વિતીયા	अमूम्	,,	,,
તૃતીયા	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
ચતુર્થી	अमुष्यै	,,	अमूभ्यः
પંચમી	अमुष्याः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	अमुयोः	अमूषाम्
સપ્તમી	अमुष्याम्	,,	अमूषु

નપુંસકલિંગ.

પ્ર. તથા દ્વિ.	अदः	अमू	अमूनि

બાકીનાં રૂપ—પુલિંગ પ્રમાણે.

* इदम् પુલિંગ.

પ્રથમા	अयम्	इमौ	इमे
દ્વિતીયા	इमम्	,,	इमान्
તૃતીયા	अनेन	आभ्याम्	एभिः
ચતુર્થી	अस्मै	,,	एभ्यः
પંચમી	अस्मात्	,,	,,
ષષ્ઠી	अस्य	अनयोः	एषाम्
સપ્તમી	अस्मिन्	,,	एषु

સ્ત્રીલિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્રથમા	इयम्	इमे	इमाः
દ્વિતીયા	इमाम्	,,	,,

* આ સર્વનામમાં દ્વિતીયાનાં ત્રણે વચનમાં, તૃતીયાના એક વચનમાં, અને ષષ્ઠી તથા સપ્તમીના દ્વિવચનમાં, ત્રણે લિંગમાં પૂર્વે આપેલાં एन થી થયેલાં રૂપો પણ વિકલ્પે વપરાય છે.

તૃતીયા	अनया	आभ्याम्	आभिः
ચતુર્થી	अस्यै	,,	आभ्यः
પંચમી	अस्याः	,,	,,
ષષ્ઠી	,,	अनयोः	आसाम्
સપ્તમી	अस्याम्	,,	आसु

નપુંસકલિંગ.

પ્ર. તથા દ્વિ.	इदम्	इमे	इमानि

બાકીનાં રૂપ—પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

શબ્દ.

अक्षमा સ્ત્રી. અદેખાઈ, હરિફાઈ.
अथवा (અવ્યય) અથવા, કે, કિંવા.
उर्वशी સ્ત્રી. એક અપ્સરા.
कदर्य પુ. કંજુસ માણસ.
कवीश પુ. (कवि અને ईश રાજા) કવિરાજ.
किल (અવ્યય) ખરેખર.
अलम्+कृ શણગારવું.
गर्ता સ્ત્રી. ખાડો.
गृध्रराज પુ. ગીધ પક્ષિયોનો રાજા જટાયુ.
छन्न (छद् નો કર્મણિ ભૂત કૃદંત) છુપાવેલું, ઢાંકેલું.
जव પુ. ઉતાવળ; ત્વરા.
दुःखित વિશે. દુઃખી, દિલગીર.
दृश्य વિશે. દૃશ્ય; દેખાય એવું.
देवदारु પુ. દેવદાર.
द्रुतम् (અવ્યય) જલદી, તરત.
पुत्रीकृत વિશે. (पुत्र દીકરો અને कृत કરેલું.) દીકરા તરીકે માનેલું, દત્તક કરેલું.
पुरः (અવ્યય) સન્મુખ, આગળ.
पुष्पधारिन् વિશે. પુષ્પ ધારણ કરનારું, ફુલવાળું.
पुर् ગ. ૧૦ પૂરવું; ભરવું.
प्रदेय વિશે. દેવા યોગ્ય. લગ્નમાં આપવા યોગ્ય.
प्रभव પુ. ઉત્પત્તિ ઉત્પત્તિ-સ્થાન.
प्रियतमा વિશે. સૌથી પ્રિય સ્ત્રી, વહાલામાં વહાલી.

प्रियाप्रवृत्ति (प्रिया વહાલી અને પ્રવૃત્તિ ખબર) વહાલીની ખબર.
भिक्षा સ્ત્રી. ભિક્ષા.
भिक्षु વિશે. સ્ત્રી. ભીક્ષુક (સ્ત્રી)
मदिराक्षी સ્ત્રી. વહાલી, મનોહર આંખવાળી.
मधुकर પુ. મધ કરનારો, ભમરો.
रथ्य પુ. ઘોડો.
वि (ઉપ.)+रम् પરસ્મૈ. થોભવું; અટકવું.
रीति સ્ત્રી. રીત.
लतागृह ન. લતામંડપ, વેલનો માંડવો.
वरतनु વિશે. સુંદર અંગવાળું, ખુબસુરત.
वशा સ્ત્રી. પત્ની; હાથણી સ્ત્રી.
वायस પુ. કાગડો.
विप्रिय વિશે. અપ્રિય,
विप्रिय ન. વાંક.
वीथि સ્ત્રી. શેરી, રસ્તો.
वृषभध्वज પુ. શિવ.
व्याख्येय વિશે. અર્થ કરવા યોગ્ય.
शिवालय ન. શિવનું દેહેરું.
संगत ન. સંગતિ; દોસ્તી,
संगम પુ. સંગમ.
संगमोत्सुक વિશે. મળવાને આતુર.
सारङ्ग પુ. એક જાતનું પક્ષી.
साहस ન. સાહસ કર્મ.
स्त्रीरत्न ન. રત્નરૂપ સ્ત્રી.
स्वादु વિશે. સ્વાદિષ્ટ.

વાક્ય.

इदमासनमलंक्रियतां भवता ।
मृगस्य जवस्याक्षमवेतामी रथ्याधावन्ति ।
अनया रीत्या व्याख्येयोऽयं ग्रन्थः ।
वायस विरमास्मात् साहसात् ।
अमू तौ तरू यौ योऽवदम् ।
अस्मै विदुषे ब्राह्मणाय दक्षिणां प्रयच्छ ।
अनयोः कन्ययोः संगतं मे रोचते ।
*इमं सारङ्गं प्रियाप्रवृत्तयेऽभ्यर्थये ।

---

* આ નીશાની જે જે વાક્યો ઉપર મૂકેલી છે, તે તે વાક્યો એક રાજાનાં બોલેલાં છે. એ રાજા પોતાની પ્રિય પત્ની સાથે એક કુંજમાં વિહાર કરતો હતો, તેવામાં કોઇ

+अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुको
विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम् ।
‡ अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं
पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन ।
* स्त्री रत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा ।
* मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिम् ।
वरतनुरथवासौ नैव दृष्टा त्वया मे ।
हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हृता ।

अस्मिन् नेव लतागृहे त्वसभवः ।
अस्येवासीन् महति शिखरे गृध्रराजस्य वासः ।
मनोहरा अमी वृक्षा दृश्यन्ते पुष्पधारिणः ।
अगच्छदमुया वीथ्या दास्यमूं द्रुतमावय ।

कृतं किमेभिस्तव विप्रियं यद्-
निष्टमेषामसि कर्तुमुद्यतः ।
पादानमीषां प्रणतो यतोऽसौ
भद्र ततोऽमीभिरमुष्य कार्यम् ।

पुर्यां पुराऽस्यां किल कालिदासो
नाम्नाऽभवद्यो न्यवसत् कवीशः ।
यदि प्रसन्ना भगवतीमं वरं याचे ।
अस्मिँल् लोके*यत् क्रियते तस्य फलममुष्मिँल् लोके नुभूयते ।

ચમત્કારી યોગે કરીને, તે એકાએક અલોપ થાય છે. તેની શોધમાં તે જંગલનાં પશુ પક્ષીને તેની ખબર પૂછતો ફરે છે. આ ચિન્હનું બીજું વાક્ય હાથી પ્રત્યે કહેલું છે.

+ કદાચ મને એ અંગીકાર નહિ કરે, એવી ધાસ્તી રાખતી કુમારિકા પ્રત્યે તેના પ્રિયતમનું આ બોલવું છે.

‡ શિવને વહાલા એક ઝાડ વિષે, એક જણનું બીજા પ્રત્યે, આ કહેવું છે.

* દંત્ય વ્યંજન પછી ल् આવ્યો હોય તો દંત્યનો ल् થાય છે; પરંતુ, જો न् પછી ल् આવ્યો હોય, તો न् બદલે અનુનાસિક ल् થાય છે;અર્થાત;न् ની પહેલાંના અક્ષર ઉપર અર્ધ અનુસ્વાર મૂકાય છે;તથા न् ને ઠેકાણે ल् થાય છે.

एभिर्वचोभिः सान्त्वय मे दुःखितां मातरम् ।
हे सीते पुत्राविमौ ते ।

આ મારી ચોપડી છે.
આ માણસો પોતાના રાજાની જીતથી ખુશ થાય છે.
આ છોકરીઓ નૃત્ય શીખે છે.
આ ગામોમાં બહુ વિદ્વાનો છે.
હું આ આંખોએ દેખતો નથી.
આ ઝાડ ઉપર વાંદરો છે
આ નદીઓમાં બહુ પાણી છે.
આ પર્વતો ઉપરથી બહુ પથ્થરો પડેલા છે.
મેં આ લાકડીઓ વડે ચોરને માર્યો.
મેં આ સ્ત્રીઓને શિવના દેહરામાં જોઈ.
આ નદીઓનાં ઉત્પત્તિસ્થાન હિમાલયમાં છે.
આ છોકરાઓને અને પેલી છોકરીઓને કેટલાક લાડુ આપો.
અમે પેલા પર્વતના શિખર પરથી ઉતરતો વાઘ જોયો.

મેં મારું સોનું આ (બે) ચોરો પાસેથી બચાવ્યું.
કંજુસ ગામમાંથી દોડતા તે શીપાઈને મેં જોયો હતો.
મુસાફર પેલા માર્ગથી ગયો.
માટીથી આ (બે) ખાડા પૂરો.
કંજુસ માણસની પાસેથી હું ભિક્ષાની આશા રાખતો નથી.
આ નદીથી રાજાનો મહેલ (બે) કોશ છે.
તે સ્વાદિષ્ટ કેરી મને આપ.
આ હરણ વડે શો અપરાધ કરાયો ?
આ (બે) નદીઓનો સંગમ પવિત્ર છે.
આ વસ્ત્ર વડે ઢંકાએલો હું અદૃશ્ય થાઉં છું.
આ (બે) કન્યાઓ પણ લગ્નમાં આપવા યોગ્ય છે.

સવાલ.

૧. ક્યાં સર્વનામનાં રૂપ કેવળ વિલક્ષણ થાય છે ?

૨. अदस् અને इदम् ત્રિ., તથા अस्मद् અને युष्मद् ના રૂપ આપો.

૩. अदस् ના રૂપ બનાવવાની ટુંકી રીત લખો.

૪. કંઠ્ય વ્યંજન પછી ह् આવે તો સંધિ શી થાય ?

પાઠ ૩૨.

विद्वत्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥
वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि ।
एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणोऽपि च ॥
*एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ।
वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥
उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥
दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥
दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालंकृतोऽपि सन् ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥
कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः सह मित्रताम् ।
ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥
यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवं परिषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च ॥
पादपानां भयं वातः पद्मानां शिशिरो भयम् ।
पर्वतानां भयं वज्रः साधूनां दुर्जनो भयम् ॥
तस्मात् स्वविषये रक्षा कर्तव्या भूति मिच्छता
यज्ञैर्नावाप्यते स्वर्गो रक्षणात् प्राप्यते यथा ॥
यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद् भयम् ।
एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥

न भितो मरणादस्मि केवलं दूषितं यशः ।
विशुद्धस्य हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमः किल ॥

---

* एक सर्वनाम छे, तेनां सर्व जेवां રૂપ થાય છે.

अपायानां कुले जाते मयि पात्र न विद्यते ।
यदि संभाव्यते पात्रमपारेण च किं मया ॥

अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः ॥
का तव कान्ता कस्ते पुत्रः संसारोऽयमतीव विचित्रः ।
कस्य त्वं वा कुत आयातस्तत्त्वं चिन्तय तदिदं भ्रातः ॥
शत्रौ मित्रे पुत्रे बन्धौ मा कुरु यत्नं विग्रहसंधौ ।
भव समचित्तः सर्वत्र त्वं वाञ्छस्यचिराद्यदि सत्यत्वम् ॥

सहसा पुण्यबलेन क्रीतेयं *कायनौस्त्वया ।
पारं दुःखोदधेर्गन्तुं तर यावन्न भिद्यते ॥

धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी
सत्यं सूनुरयं दया च भगिनी भ्राता मनःसंयमः ।
शय्या भूमितलं दिशोऽपि वसनं ज्ञानामृतं भोजन-
मेते यस्य कुटुम्बिनो वद सखे+कस्माद् भयं योगिनः ॥

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥.

---

* આ શબ્દનાં રૂપ, સંધિના નિયમો પ્રમાણે, પાઠ ૨૫ ને મથાળે આપેલા સામાન્ય પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે.

+ આ શબ્દનાં રૂપો બહુ નિયમ વિરુદ્ધ થાય છે.

अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ति । तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति स्म । यद्ययं केनाप्युपायेन म्रियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य भोजनं भविष्यति । तत्रैकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञातम् । मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं साधयितव्यम् । अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टांङ्गपातं प्रणम्यावदत् । देव दृष्टिप्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते । कस्त्वम् । कुतः समायातः । सोऽवदत् । जम्बूकोऽहं सर्वैर्वनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा भवत् सकाशं प्रस्थापितो यद्विना राज्ञाऽवस्थातुं न युक्तं; तद् आटवी राज्ये ऽभिषेक्तुं भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः । तद् यथा लग्नवेला न विचलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन इत्युक्त्वोत्थायचलितः । ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्त्मना धावन् महापङ्के निमग्नः । ततस्तेन हस्ति नोक्तम् । सखे शृगाल किमधुना विधेयम् । पङ्के निपतितोऽहं म्रिये । परावृत्य पश्य । शृगालेन विहस्योक्तम् । देव मम पुच्छकावलम्बनं कृत्वोत्तिष्ठ । यन् मद्वचसि प्रत्ययः कृतस्तदनुभूयतामशरणं दुःखम् ।